

Σχολή Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας

Τμήμα Βιοϊατρικών Επιστημών

Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών

Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία

Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Παιδαγωγική μέσω Καινοτόμων Προσεγγίσεων, Τεχνολογίες και Εκπαίδευση

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Διερεύνηση της αλληλεπίδρασης και της εμπλοκής των γονέων με τα παιδιά τους στα πλαίσια της οικογενειακής ζωής. Η παράμετρος των αυξημένων ωρών εργασίας των γονέων

POST GRADUATE THESIS

**Research on the interaction and intervention between parents and children within the family.
The parameter of the increased working hours of parents**

ΟΝΟΜΑΤΑ ΦΟΙΤΗΤΡΙΩΝ/NAME OF STUDENTS

Χριστίνα Ευάγγελος Κούλη

Christina Evangelos Kouli

Αικατερίνη Ευθύμιος Παναγιωτοπούλου

Aikaterini Efthimios Panagiotopoulou

ΟΝΟΜΑ ΕΙΣΗΓΗΤΗ/NAME OF THE SUPERVISOR

Παναγιώτης Πήλιουρας

Panagiotis Piliouras

ΑΙΓΑΛΕΩ/AIGALEO 2019

Faculty of Health and Caring Professions
Department of Biomedical Sciences
Faculty of Administrative, Financial and Social Sciences
Department of Early Childhood Education and Care

Inter-Institutional Post Graduate Program
Pedagogy through Innovative Approaches and Technology

POST GRADUATE THESIS

Research on the interaction and intervention between parents and children within the family. The parameter of the increased working hours of parents

NAME OF STUDENT

Christina Evangelos Kouli

christinakouli89@gmail.com

NAME OF STUDENT

Aikaterini Efthimios Panagiotopoulou

kat_panagio@yahoo.gr

FIRST SUPERVISOR

Panagiotis Piliouras

SECOND SUPERVISOR

Vasilis Tsiantos

AIGALEO 2019

Δήλωση περί λογοκλοπής

Με πλήρη επίγνωση των συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων, δηλώνουμε ενυπογράφως ότι είμαστε αποκλειστικοί συγγραφείς της παρούσας διπλωματικής εργασίας, για την ολοκλήρωση της οποίας κάθε βοήθεια είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται λεπτομερώς στην εργασία αυτή. Έχουμε αναφέρει πλήρως και με σαφείς αναφορές, όλες τις πηγές χρήσης δεδομένων, απόψεων, θέσεων και προτάσεων, ιδεών και λεκτικών αναφορών, είτε κατά κυριολεξία είτε βάσει επιστημονικής παράφρασης. Αναλαμβάνουμε την προσωπική και ατομική ευθύνη ότι σε περίπτωση αποτυχίας στην υλοποίηση των ανωτέρω δηλωθέντων στοιχείων, είμαστε υπόλογοι έναντι λογοκλοπής, γεγονός που σημαίνει αποτυχία στην διπλωματική μας εργασία και κατά συνέπεια αποτυχία απόκτησης Τίτλου Σπουδών, πέραν των λοιπών συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων. Δηλώνουμε, συνεπώς, ότι αυτή η διπλωματική εργασία προετοιμάστηκε και ολοκληρώθηκε από εμάς προσωπικά και αποκλειστικά και ότι, αναλαμβάνουμε πλήρως όλες τις συνέπειες του νόμου στην περίπτωση κατά την οποία αποδειχθεί, διαχρονικά, ότι η εργασία αυτή ή τμήμα της δεν μας ανήκει διότι είναι προϊόν λογοκλοπής άλλης πνευματικής ιδιοκτησίας.

Ονοματεπώνυμο φοιτητριών: Αικατερίνη Παναγιωτοπούλου, Χριστίνα Κούλη

Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας την παρούσα διπλωματική εργασία, νιώθουμε την ανάγκη να εκφράσουμε τις ευχαριστίες μας σε όλους όσους μας υποστήριξαν ηθικά, υλικά, πνευματικά και συναισθηματικά, βάζοντας ο καθένας ένα λιθαράκι στην προσπάθειά μας.

Ευχαριστούμε πολύ τον επιβλέποντα καθηγητή μας κ. Πήλιουρα Παναγιώτη για την πολύτιμη βοήθεια και τις συμβουλές που μας παρείχε καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της μεταπτυχιακής διπλωματικής μας εργασίας.

Ευχαριστούμε το σύνολο των καθηγητών του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής για τις πολύτιμες γνώσεις που μας προσέφεραν σε όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μας.

Ευχαριστούμε αμφότερες η μια την άλλη για τη στήριξη, τη συνεργασία, την κατανόηση, την υπομονή, το σθένος και κυρίως το χαμόγελο σε ώρες κούρασης, που μας έκανε να συνεχίζουμε.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στις οικογένειές μας που μας στάθηκαν σε όλη την πορεία των σπουδών μας, εμψυχωτές και ακούραστοι αρωγοί των προσπαθειών μας,

Στους φίλους μας,

Σε όσους πίστεψαν σε εμάς.

«Τα παιδιά δεν θέλουν ψυχολόγο.

Γονείς θέλουν!»

N. Σιδέρης

«Η οικογένεια του σήμερα είναι το παιδί του αύριο»

Γ. Τσιαντής

Περίληψη

Είναι γεγονός πως με την πάροδο των χρόνων ο τρόπος ζωής των ανθρώπων αλλάζει. Τα τελευταία χρόνια έχουν εμφανιστεί τέτοιες σημαντικές αλλαγές στην ελληνική κοινωνία, αλλαγές οι οποίες έχουν σοβαρές επιπτώσεις στην πορεία της ζωής των ανθρώπων. Μια από αυτές αφορά τον επαγγελματικό τομέα, στον οποίο οι ενήλικες δίνουν πολύ μεγαλύτερη βάση απ' ό τι στο παρελθόν, με αποτέλεσμα αυτό να επηρεάζει και την προσωπική και οικογενειακή τους ζωή.

Στην παρούσα εργασία, λοιπόν, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, θα γίνει προσπάθεια να διερευνηθεί το θέμα γύρω από τις αυξημένες επαγγελματικές υποχρεώσεις των γονέων και κατά πόσο αυτές επηρεάζουν την αλληλεπίδραση και εμπλοκή των ίδιων με τα παιδιά τους στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής.

Αναφορικά με το περιεχόμενο της εργασίας, στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται μια ιστορική αναδρομή γύρω από το θεσμό και τους τύπους της οικογένειας. Στη συνέχεια, αναλύεται ο ρόλος του πατέρα και της μητέρας, ενώ γίνεται λόγος και για τις λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια σε σχέση με το παιδί.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, επισυνάπτονται στατιστικοί πίνακες που απεικονίζουν στοιχεία απασχόλησης κατά τα τελευταία χρόνια, ενώ παράλληλα αναλύεται η είσοδος της γυναίκας στην αγορά εργασίας. Επιπλέον, γίνεται λόγος για το ρόλο της γυναίκας και του άντρα στη σύγχρονη κοινωνία, ενώ το κεφάλαιο κλείνει με αναφορά στην προσπάθεια που γίνεται από πολλές οικογένειες ώστε να συνδυάσουν την οικογενειακή με την επαγγελματική ζωή και στους τρόπους που βρίσκουν για να επιτευχθεί αυτό.

Εν συνεχεία, στο τρίτο κεφάλαιο αναπτύσσεται το θέμα του ποιοτικού και ποσοτικού χρόνου αλληλεπίδρασης των γονέων με τα παιδιά τους. Αναφέρονται η σημασία του παιχνιδιού στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού, οι επιπτώσεις των νέων τεχνολογιών στην αλληλεπίδραση γονέων-παιδιών και αναλύονται καλές και κακές πρακτικές. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την επισύναψη σχετικών ερευνών.

Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους, αναφέρεται και αναλύεται η επιρροή που έχουν οι γονείς στη συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών τους, ενώ ταυτόχρονα πραγματεύεται το ζήτημα της φύλαξης και φροντίδας των παιδιών από οικογενειακούς φροντιστές, άτυπα δίκτυα ή προσχολικά ιδρύματα. Παράλληλα, περιλαμβάνονται και αναλύονται οι συνέπειες των επαγγελματικών υποχρεώσεων των

γονέων, τόσο στην οικογένεια όσο και στο παιδί, ενώ το κεφάλαιο κλείνει με αναφορά στις επιπτώσεις που ενδεχομένως υπάρχουν στην ανάπτυξη και ψυχολογία των παιδιών λόγω του περιορισμένου χρόνου αλληλεπίδρασης με τους γονείς τους.

Αναφορικά με το μεθοδολογικό κομμάτι της εργασίας, ως εργαλείο συλλογής πληροφοριών στην ερευνητική μας διαδικασία, επιλέχθηκε το ερωτηματολόγιο, ενώ ως πρόγραμμα στατιστικής επεξεργασίας που χρησιμοποιήθηκε για την ανάλυση αυτών των δεδομένων είναι το SPSS.

Το δείγμα μας αποτελείται από ένα σύνολο 300 ατόμων ($n=300$) και περιλαμβάνει τον γονεϊκό πληθυσμό παιδιών προσχολικής ηλικίας.

Όπως κάθε έρευνα στοχεύει στην αναζήτηση νέων πληροφοριών και στον εμπλουτισμό της γνωστικής παρακαταθήκης, έτσι και η παρούσα έρευνα θα αποτελέσει ένα μικρό κομμάτι γνώσης σε ένα θέμα που τυγχάνει ελλιπούς έρευνας στον ελληνικό χώρο.

Σχετικά με τα αποτελέσματα της διενεργηθείσας έρευνας, διαπιστώθηκε ότι συγκριτικά με το παρελθόν έχει ανέβει ο μέσος όρος της ηλικίας κατά την οποία τα ζευγάρια αποφασίζουν να τεκνοποιήσουν, ενώ παρατηρείται ότι πάνω από τους μισούς συμμετέχοντες έχουν μόνο ένα παιδί, κάτι που επιβεβαιώνει και την αύξηση της υπογεννητικότητας. Παράλληλα, η έρευνα επιβεβαίωσε μέσω των αποτελεσμάτων της τις αυξημένες ώρες εργασίας των γονέων, γεγονός που φανερώνει τον περιορισμένο ελεύθερο χρόνο με τα παιδιά τους. Υπό τις συνθήκες αυτές, φάνηκε ότι πολύ συχνά καταφεύγουν στην αγορά υλικών αγαθών στα παιδιά, πιστεύοντας ότι έτσι καλύπτουν τις «χαμένες» ώρες αλληλεπίδρασης με αυτά. Τέλος, η έρευνα απέδειξε ότι η συμπεριφορά των παιδιών επηρεάζεται τόσο από τον ποιοτικό όσο και από τον ποσοτικό χρόνο αλληλεπίδρασης με τους γονείς τους, ενώ η πλειοψηφία των γονέων δήλωσε ότι τα παιδιά απολαμβάνουν και προτιμούν τις ώρες που περνούν μαζί με τους γονείς τους.

Τα δεδομένα της έρευνας μπορούν να αξιοποιηθούν από την επιστημονική κοινότητα που ασχολείται με την ψυχολογία των παιδιών και το ρόλο της οικογένειας στη διαμόρφωσή της, δεδομένου ότι στην προσχολική ηλικία η αλληλεπίδραση των γονιών με το παιδί είναι πρωταρχικής σημασίας στη διαμόρφωση της προσωπικότητας, της συναισθηματικότητας και της συμπεριφοράς του.

Abstract

It is a well-known fact that the way of life has changed in contemporary society. Over recent years Greek society has too been subject to changes which have had serious repercussions on modern life. One such change concerns the increasing importance given to our professional life, which in turn impacts on both our personal and our family life.

Within this context, this academic paper aims to explore this issue in more depth and, in particular, examines how the increasing professional responsibilities of parents affect both themselves and their family life.

The first chapter takes a historical view of the institution of family and the also the different types of family unit and how they, hence, determine the relationship with the child.

The second chapter includes statistical data with employment figures from recent years, analyzing the entry of women into the workplace. Furthermore, it examines the role of both women and men in modern society and the chapter ends with a reference to the efforts made by families in an attempt to combine their professional and family obligations and how this is succeeded.

The third chapter follows with an evaluation of the quantity and quality of time spent by parents with their children. It refers to the importance of play in the development of the child, the impact of new technologies on the interaction between parents and children and analyzes good and bad techniques. This chapter ends with the findings of related research.

The fourth and final chapter of the research refers to the influence that parents have on the emotional development of their child, examining the issue of childcare by family guardians, wider networks and pre-school institutions. It also examines the repercussions of the professional responsibilities of the parents, both on the family and on the child, and the chapter ends with a reference to the consequences that impact on the development and the psychology of the child due to the restricted amount of time spent interacting with parents.

For the methodology of this research, data collection was carried out by means of questionnaire. Our sample consists of 300 people (n=300) in the parent population.

This paper aims to explore new issues whilst building on existing knowledge, hence work has been carried out on a specific research area in the Greek sector.

Regarding the research results we concluded that in recent years the average age of couples, deciding to have children has been increased compared to the past. Meanwhile the majority of the couple participants in this research give birth to only one child, endorsing the increasing rate of birth deficit. In parallel, the research point out another significant issue regarding the increasing working hours, as an effect the decreasing free time they spend with their children. Under the circumstances, the research shows that in many situations parents are buying gifts to their children as a result of filling the gap of their absence in the children's life. Finally, the research proved that children's behavior differentiate depending on the qualitative and quantitative time spent with their parents. Most of the parents point out that their children prefer and enjoy spend time with their paretns.

Its findings can be utilized by the scientific community involved in the child psychology and the role of the family in its development. Indeed, at preschool ages the interaction between parents and children is of fundamental importance in the formation of the personality, emotional development and behavior of a child.

Περιεχόμενα

Δήλωση περί λογοκλοπής	iii
Ευχαριστίες	v
Περίληψη	ix
Abstract	xii
Πρόλογος.....	1
Κεφάλαιο 1. Η οικογένεια.....	2
1.1 Εισαγωγή.....	2
1.2 Ορισμοί της οικογένειας	2
1.3 Ιστορική αναδρομή	3
1.4 Τύποι οικογένειας	7
1.5 Η παραδοσιακή αγροτική οικογένεια	8
1.6 Η σύγχρονη οικογένεια	9
1.7 Ο ρόλος της μητέρας	11
1.8 Ο ρόλος του πατέρα	14
1.9 Οι λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια σε σχέση με το παιδί.....	18
Κεφάλαιο 2. Η σημερινή οικογένεια ως αποτέλεσμα των κοινωνικών μεταβολών	21
2.1 Εισαγωγή.....	21
2.2 Στατιστικά στοιχεία για την απασχόληση κατά φύλο	21
2.3 Η ένταξη της γυναίκας στην αγορά εργασίας και οι λόγοι για τους οποίους εντάχθηκε.....	24
2.4 Ο ρόλος της γυναίκας στη σύγχρονη οικογένεια.....	27
2.5 Ο ρόλος του άντρα στη σύγχρονη οικογένεια	29
2.6 Συνδυασμός οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής	33
Κεφάλαιο 3. Ποιοτικός και ποσοτικός χρόνος αλληλεπίδρασης των γονέων με τα παιδιά τους. Καλές και κακές πρακτικές.....	37
3.1 Εισαγωγή.....	37
3.2 Η σημασία του παιχνιδιού στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού	37
3.3 Οι επιπτώσεις των νέων τεχνολογιών στην αλληλεπίδραση γονέων – παιδιών	40
Κεφάλαιο 4. Συνέπειες στην οικογενειακή ζωή λόγω αυξημένων επαγγελματικών υποχρεώσεων	43
4.1 Εισαγωγή.....	43
4.2 Η επιρροή των γονέων στη συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών	43

4.3 Η φύλαξη και η φροντίδα των παιδιών-άτυπα δίκτυα & επίσημοι φορείς.....	46
4.3.1 Babysitter	48
4.3.2 Παιδικός σταθμός.....	50
4.4 Επιπτώσεις στην οικογενειακή ζωή.....	54
4.5 Επιπτώσεις στην ανάπτυξη και στην ψυχολογία των παιδιών.....	56
Κεφάλαιο 5. Μεθοδολογία	60
5.1 Ερευνητική μέθοδος	60
5.2 Δείγμα	60
5.3 Περιγραφή ερευνητικού εργαλείου	60
5.4 Ερευνητική διαδικασία	61
Κεφάλαιο 6. Αποτελέσματα.....	62
6.1 Εισαγωγή.....	63
6.2 Παρουσίαση αποτελεσμάτων.....	63
Κεφάλαιο 7. Συζήτηση αποτελεσμάτων.....	80
7.1 Συζήτηση αποτελεσμάτων	80
7.2 Συμπεράσματα	84
7.3 Η συμβολή της παρούσας μελέτης.....	85
7.4 Περιορισμοί	85
7.5 Προτάσεις.....	86
Αναφορές.....	86
Παράρτημα	99

Συντομογραφίες

	Αγγλική ορολογία	Ελληνική ορολογία
MOODLE	Modular object oriented dynamic learning environment	Αρθρωτό αντικειμενοστραφές δυναμικό περιβάλλον εκπαίδευσης

Πρόλογος

«Το να είσαι γονιός είναι τέχνη» (Γεωργίου-Νίλσεν, 2002). Πράγματι η γονεϊκότητα είναι μια τέχνη και μάλιστα δύσκολη. Όπως κάθε μορφή τέχνης όμως, το αποτέλεσμα της είναι μοναδικό και ανεπανάληπτο. Η μετάβαση δυο συντρόφων στο ρόλο των γονέων είναι από τα μεγαλύτερα και σημαντικότερα βήματα που καλείται να διανύσει κάποιος. Η σχέση που θα «χτιστεί» με το παιδί είναι αποτέλεσμα κόπων, χρόνων, προσπάθειας και θέλησης.

Σε μια εποχή με έντονους και φρενήρεις ρυθμούς καλούμαστε καθημερινά να ανταπεξέλθουμε σε πλήθος υποχρεώσεων, παραμελώντας κάποιες φορές τα μέλη της οικογένειάς μας. Στην παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία καταβλήθηκε προσπάθεια να διερευνηθούν ερωτήματα γύρω από αλλαγές στην οικογενειακή ζωή και στην αλληλεπίδραση μεταξύ γονέων και παιδιών λόγω αυξημένων επαγγελματικών υποχρεώσεων, οι οποίες πιθανότατα περιορίζουν το χρόνο αλληλεπίδρασης και εμπλοκής με τα παιδιά τους.

Προκειμένου λοιπόν να γίνει αυτή η έρευνα και να βρεθεί κάποιο αποτέλεσμα, θα γίνει προσπάθεια να διερευνηθεί αν και κατά πόσο οι αυξημένες ώρες εργασίας των γονέων δύνανται να επηρεάσουν την αλληλεπίδραση και την εμπλοκή τους με τα παιδιά τους στα πλαίσια της οικογενειακής ζωής. Παράλληλα, επιχειρείται να εξακριβωθεί αν και κατά πόσο οι οικογενειακές αξίες έχουν αλλάξει σε σχέση με παλαιότερα και αν και κατά πόσο οι γονείς εργάζονται περισσότερες ώρες σε σχέση με το παρελθόν. Εν συνεχεία, επιχειρείται να διαπιστωθεί ποιοι εμπλέκονται με την ανατροφή των παιδιών πέραν των γονέων και φυσικά αν υπάρχουν και ποιες μπορεί να είναι οι συνέπειες στην οικογενειακή ζωή και στη ζωή των παιδιών από τις πολλές ώρες εργασίας των γονέων και της περιορισμένης ποσοτικά εμπλοκής και αλληλεπίδρασης μεταξύ τους.

Κεφάλαιο 1. Η οικογένεια

1.1 Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο, εξετάζεται ο θεσμός της οικογένειας παλαιότερα και σήμερα. Γίνεται παρουσίαση των διαφόρων ορισμών που έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς από την επιστημονική κοινότητα σχετικά με την οικογένεια, ενώ επιχειρείται μια ιστορική αναδρομή του θεσμού της, σχετικά με τη δομή και τη λειτουργία της στο πέρασμα του χρόνου. Ακολουθεί η καταγραφή των τύπων της και εν συνεχεία, η ανάλυση της παραδοσιακής και της σύγχρονης οικογένειας, με περισσότερη έμφαση στη δομή, τη λειτουργία καθώς και στο ρόλο των μελών τους ανά φύλο. Επιπλέον, επισημαίνονται οι ρόλοι της μητέρας και του πατέρα μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον και η συμβολή τους απέναντι στην οικογένεια και τα μέλη της. Τέλος, αναφέρονται οι λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια σε σχέση με το παιδί.

1.2 Ορισμοί της οικογένειας

Επιχειρώντας μια αναδρομή στο παρελθόν, διαπιστώνουμε ότι σε όλες τις εποχές η οικογένεια διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, αποτελώντας παράλληλα έναν από τους σημαντικότερους κοινωνικούς θεσμούς (Θεοδωροπούλου, 2003). Σύμφωνα με τις κλασικές θεωρίες της κοινωνιολογίας, η οικογένεια είναι μια κοινωνική ομάδα. Τα μέλη της ομάδας αυτής συνδέονται μεταξύ τους είτε εξ αίματος, είτε εξ αγχιστείας, ζουν μαζί, διαχειρίζονται τα οικονομικά τους συνεργατικά και αναλαμβάνουν από κοινού την ανατροφή των απογόνων τους. (Hughes & Kroehler, 2007).

Η οικογένεια, όντας απ'αρχής μια συνηθισμένη μορφή συμβίωσης, συνιστά την πρωταρχική κοινωνική ομάδα, στόχος της οποίας είναι η διατήρηση του ανθρώπινου είδους μέσω της διαίωσής του. (Τσαρδάκης, 1993).

Σύμφωνα με τη Satir (1989), η οικογένεια είναι η ομάδα εκείνη οι λειτουργίες της οποίας ενισχύουν τη συνοχή της, ενώ ταυτόχρονα αποβλέπουν στην ικανοποίηση των βιολογικών αναγκών των μελών της και στη μετάδοση των αξιών από γενιά σε γενιά (Ζαφείρης, Α.Ε. & Μουζακίτης, Χ.,1999).

Οι Ζαφείρης & συν. (1999), ορίζουν την οικογένεια ως την ομάδα εκείνη που αποτελείται από τρία ή περισσότερα μέλη και η οποία χαρακτηρίζεται από το διαμοιρασμό των εργασιών, τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και την ιεραρχία της

εξουσίας.

Ο Jackson (1965), ορίζει την οικογένεια ως ένα διαδραστικό δίκτυο επικοινωνιών που επηρεάζει και ταυτόχρονα επηρεάζεται από τη φύση όλου του συστήματος.

Από την πλευρά του ο Haley (1971), θεωρεί την οικογένεια ως σύστημα σχέσεων εξουσίας, όπου οι σχέσεις μεταξύ των μελών δεν χαρακτηρίζονται από γραμμικότητα, αλλά από κυκλικότητα.

Ως καθιερωμένος θεσμός της κοινωνίας, η οικογένεια διατηρεί σταθερές σχέσεις μεταξύ των μελών της και τυποποιημένους τρόπους δράσης σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο. Η σταθερότητα αυτή και η διατήρηση ορισμένων τρόπων δράσης και αντίδρασης, αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά στοιχεία του θεσμού της οικογένειας (Μουσούρου, 1989).

Αποτελώντας μια από τις σημαντικότερες όψεις της κοινωνίας, η οικογένεια έχει κεντρικό ρόλο στην κοινωνική οργάνωση όλων των λαών παγκοσμίως, ενώ η οργάνωση αυτή ποικίλλει ανά εποχή (Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, 1996).

1.3 Ιστορική αναδρομή

Στον ανθρώπινο κόσμο η οικογένεια αποτελεί θεμελιακό λίθο προφανώς από τις αρχές του ανθρώπινου είδους πάνω στη γη (Ράττνερ, 1967).

Ανατρέχοντας στο ιστορικό παρελθόν παρατηρείται ότι, σχετικά με το θεσμό της οικογένειας, δεν υπάρχουν καταγεγραμμένες πηγές που να πιστοποιούν την ύπαρξή της ως έναν ενιαίο τύπο, κάτι που επιβεβαιώνει και η επιστήμη της κοινωνιολογίας, σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει μια αυστηρά θεωρητική δομή για την οικογένεια. Οι αλλαγές στη μορφή της οικογένειας εξαρτώνται από τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας μιας κοινωνίας.

Πριν φτάσουμε όμως στη σημερινή δομή, σύσταση και λειτουργία της οικογένειας θα ακολουθήσουμε μια σύντομη επισκόπηση της εξελικτικής της πορείας μέσα στο χρόνο, αναφέροντας παράλληλα και την επιρροή διαφόρων κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων που συνέβαλλαν στη διαμόρφωσή της.

Η πρώτη επιστημονική προσέγγιση της οικογένειας επιχειρήθηκε το 19ο αιώνα, από τους Bachofen, Morgan και Engels (Τσαούσης, 1993), οι οποίοι αντιλήφθηκαν για πρώτη φορά την οικογένεια ως κοινωνικό θεσμό, η οποία επηρεάζεται σημαντικά από την κοινωνική ανάπτυξη.

Σύμφωνα με τον Engels, μέχρι το 1861 κανείς δεν ήταν σε θέση να αναφερθεί με σαφήνεια στην ιστορία της οικογένειας, καθώς μέχρι τότε η οικογένεια αντιμετωπιζόταν ιδεαλιστικά κάτω από το πρίσμα φιλοσοφικών θεωριών. Ο Morgan, ακολουθώντας το εξελικτικό μοντέλο ερμηνείας και μελέτης των κοινωνιών, κατέληξε στο ότι η οικογενειακή οργάνωση εξαρτιόταν από τον βαθμό εξέλιξης των ανθρώπων (αγριότητα-βαρβαρότητα-πολιτισμός).

Έτσι, πριν αποκτήσει τη σημερινή μορφή της, η οικογένεια πέρασε μέσα από τρία στάδια τα οποία συνοψίζονται ως εξής:

Το στάδιο της αγριότητας, κατά το οποίο ο άνθρωπος, δεν εμφανίζει διαφορές από τα ζώα.

Το στάδιο της βαρβαρότητας, στο οποίο εμφανίζονται η μητριαρχία και η πατριαρχία ως οικογενειακές μορφές.

Το στάδιο του πολιτισμού, στο οποίο εμφανίζεται για πρώτη φορά η συντροφική μορφή οικογένειας (Τσιπλητάρης, 2001).

Συγκεκριμένα σε αυτό το στάδιο, ξεπεράστηκαν οι ελεύθερες σεξουαλικές σχέσεις του σταδίου της αγριότητας και εμφανίστηκε μια μορφή οικογενειακής οργάνωσης, γνωστή και ως «αιματοσυγγενική». Χαρακτηριστικό της στοιχείο ήταν η απαγόρευση των αιμομεικτικών σχέσεων μεταξύ παιδιών και γονέων.

Ακολουθεί η «πουναλουανή» οικογένεια (ομαδογαμία), στην οποία απαγορεύονται οι σχέσεις μεταξύ αδερφών. Προχωρώντας από την εποχή της βαρβαρότητας στον πολιτισμό, κάνει την εμφάνισή της η «ζευγαρωτή» οικογένεια, χαρακτηριστικό της οποίας είναι το ζευγάρι ενός άντρα και μιας γυναίκας, όπου ο άντρας σε αντίθεση με τη γυναίκα, διατηρεί το δικαίωμα στην πολυγαμία (Καλτσούνη-Νόβα, 2004).

Κατά την προϊστορική περίοδο οι πληροφορίες που αντλούμε για την οικογένεια προέρχονται από ευρήματα σε τάφους και περιορίζονται στο ότι προσιδιάζει της σημερινής μορφής, ως προς τη σύστασή της, καθώς αποτελείτο από το ετερόφυλο ζευγάρι με παιδιά.

Ήδη στην παλαιολιθική εποχή, πριν από την εμφάνιση του αρότρου, υπήρχε σαφής ηγετικός διαχωρισμός, με τη γυναίκα να κατέχει την εξουσία μέσα στην οικογένεια (μητριαρχία) και να απολαμβάνει το σεβασμό και την εκτίμηση όλων λόγω της κυρίαρχης θέσης της. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, το γεγονός ότι λατρεύτηκε ως Θεά-Μητέρα, που

φέρει στον κόσμο τα παιδιά και ήταν αποκλειστικά υπεύθυνη για την αγωγή και την ανατροφή τους (Πυργιωτάκη, 1984).

Την αλλαγή των ηγετικών ρόλων μέσα στην οικογένεια σηματοδοτεί η εμφάνιση του αρότρου. Κατά την περίοδο αυτή η γυναίκα χάνει το ρόλο της ηγέτιδας, καθώς η σωματική της δύναμη μειονεκτεί της ανδρικής ισχύος, γεγονός που την κατατάσσει στον αντίποδα της εξουσίας.

Υπό τις νέες συνθήκες τα σκήπτρα της απόλυτης εξουσίας καταλαμβάνει ο άντρας (πατριαρχία), γεγονός που οδηγεί την άλλοτε μητέρα-Θεά να αρκείται στην ανατροφή των παιδιών, ως αποτέλεσμα του κοινωνικο-πολιτικού περιβάλλοντος που επικρατούσε, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί (Borneman, 1988).

Στην περίοδο της αρχαιότητας συναντάται ο θεσμός των μονογαμικών οικογενειών με τη σημερινή τους μορφή. Την περίοδο αυτή η δημιουργία οικογένειας ήταν αποτέλεσμα μιας εμπορικής συμφωνίας μεταξύ του πατέρα ή του άρρεν κηδεμόνα της κοπέλας και ενός άλλου άντρα (Chrisp, 2006). Ήταν πατριαρχικού τύπου οικογένεια, με βασικές λειτουργίες το γάμο, τη γέννηση και το θάνατο. Πρωταρχικός σκοπός αυτής της οικογένειας ήταν η γέννηση αρσενικών απογόνων που θα διαδέχονταν τον πατέρα, συνεχίζοντας την οικογενειακή παράδοση (Καλτσούνη-Νόβα, 2004). Η γυναίκα, περιορισμένη στα πλαίσια του οίκου, ασχολούνταν με τις οικιακές εργασίες και τη φροντίδα των παιδιών. Η υποβαθμισμένη θέση της, σε αντιδιαστολή με την ισχυρή θέση του άντρα, αντικατοπτρίζεται και μέσα από διασωθέντα αρχαία κείμενα. Χαρακτηριστικός εκφραστής των παραπάνω πεποιθήσεων, εμφανίζεται ο Πλάτωνας (Νόμοι 917, όπως αναφέρεται στο Αποστολάκης, Ευσταθίου, Καρασαρίδης, Κάρκου, Λάκκας, Μελισσαρόπουλος & συν. 1989), σύμφωνα με τον οποίο «*οι άντρες είναι προφανώς ανώτεροι από τις γυναίκες και τα παιδιά...*» (σελ.237), ενώ την ίδια άποψη διατυπώνει και ο Αριστοτέλης (Πολιτικά Α 13, 1260, όπως αναφέρεται στο Αποστολάκης & σύν. 1989), υποστηρίζοντας ότι «*...ο άντρας έχει τη θέση του αφέντη και η γυναίκα τη θέση του εξαρτημένου...*» (σελ. 315).

Προχωρώντας στην περίοδο του Μεσαίωνα συναντώνται οι οικογένειες «*δύο ταχυτήτων*». Από τη μια οι οικογένειες μεγάλων γαιοκτημόνων και ηγεμόνων και από την άλλη οι οικογένειες των μικρών καλλιεργητών. Οι οικογένειες των μικρών καλλιεργητών αποτελούνταν από τους δυο συζύγους, τα παιδιά τους και τα ανύπαντρα αδέρφια των συζύγων, ενώ απουσίαζαν πλήρως συγγενείς δεύτερου και τρίτου βαθμού. Αυτή την

περίοδο του μεσαιώνα, ο γάμος ήταν καθαρά θέμα περιουσίας και αποσκοπούσε στη δημιουργία ισχυρών κοινωνικών θέσεων. Στο συγκεκριμένο είδος οικογένειας, αυτό των μικρών καλλιεργητών, ο άντρας ασχολούνταν με το κυνήγι, την καλλιέργεια των χωραφιών και την προσφορά υπηρεσιών στον άρχοντα, ενώ η γυναίκα, μέσα στο σπίτι, ήταν υπεύθυνη για τη φροντίδα και την ανατροφή των παιδιών τους.

Τα χαρακτηριστικά αυτού του τύπου οικογένειας, εμφανίζονταν παράλληλα σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, από τα ανώτατα των ευγενών έως και τα πιο χαμηλά των αγροτών και των εμπόρων (Καλτσούνη-Νόβα, 2004). Επιπλέον, αναφορικά με τη θέση του παιδιού στο μεσαιωνικό κόσμο, επισημαίνεται ότι δεν υπήρχε η αίσθηση της παιδικότητας, καθώς στη συντριπτική τους πλειοψηφία εργάζονταν σκληρά κάτω από απάνθρωπες συνθήκες, χωρίς να διατηρούν το δικαίωμα στη μόρφωση. Διαφορετική τύχη είχαν τα παιδιά ευκατάστατων οικονομικά οικογενειών, τα οποία μορφώνονταν και απολάμβαναν πλήθος υλικών αγαθών (Τσαούσης, 1993). Παιδιά φτωχών οικογενειών δύσκολα μεταπηδούσαν σε ανώτερη κοινωνική τάξη, καθώς η κοινωνική κινητικότητα ήταν στερεοτυπικά καθιερωμένη.

Η βιομηχανική επανάσταση, προκάλεσε πληθώρα αλλαγών και κοινωνικών μεταβολών, μη αφήνοντας ανεπηρέαστη την οικογένεια, που αποτελεί και τον πυρήνα της κοινωνίας.

Η άνοδος της αστικής τάξης με την όλο και αυξανόμενη μετακίνηση πληθυσμών προς τα μεγάλα αστικά κέντρα, η εξατομίκευση και εμπορευματοποίηση της εργασίας και οι συνακόλουθες κοινωνικές αλλαγές, επηρέασαν σημαντικά το θεσμό της οικογένειας. Αναφορικά με τη θεώρηση του παιδιού, την περίοδο αυτή κάνει την εμφάνισή της μια νέα αντίληψη για το παιδί. Ανακαλύπτοντας οι αστοί την «παιδικότητα», αρχίζουν να αντιλαμβάνονται την παιδική ηλικία ως περίοδο σωματικής, ηθικής και πνευματικής προπαρασκευής του παιδιού (Τσαούσης, 1993).

Επιχειρώντας τη σύγκριση της οικογένειας στη σύγχρονη αστεακή-βιομηχανική κοινωνία και σε άλλες ιστορικές ή σύγχρονες παραδοσιακές κοινωνίες, συμπεραίνουμε ότι όσο πιο απλή είναι η οργάνωση της κοινωνίας, τόσο αυξάνονται και ποικίλουν οι ανάγκες που πρέπει να καλύψει η οικογένεια. Αντιθέτως, όσο η κοινωνία αποκτά πιο σύνθετη και περίπλοκη οργάνωση, τόσο οι οικογενειακές λειτουργίες αποδεσμεύονται και αυτονομούνται, με τέτοιο τρόπο ώστε ως ιδιαίτεροι πια σκοποί να αναλαμβάνονται και να επιτελούνται από νέους εξειδικευμένους θεσμούς (Τσαούσης, 1993).

1.4 Τύποι οικογένειας

Οι κοινωνικές μεταβολές, όπως είναι αναμενόμενο, επηρέασαν και το βασικό κύτταρο της κοινωνίας, που δεν είναι άλλο από την οικογένεια. Αποτέλεσμα αυτών των μεταβολών ήταν η αποδυνάμωση της παραδοσιακής-εκτεταμένης οικογένειας και η δημιουργία νέων οικογενειακών μορφών, με διαφορετική δομή και λειτουργία. Οι νέοι τύποι οικογένειας κερδίζουν όλο και περισσότερο έδαφος στην ελληνική πραγματικότητα και κοινωνία και συνοψίζονται παρακάτω:

Πυρηνική οικογένεια. Αποτελεί την κύρια μορφή της οικογένειας, την οποία απαρτίζουν οι σύζυγοι και οι απόγονοί τους. Οι συγγενείς εξ'αίματος διατηρούν δευτερεύοντα ρόλο (Hughes & Kroehler, 2007).

Εκτεταμένη οικογένεια. Περιλαμβάνει τους δυο συζύγους με τα παιδιά τους, καθώς και άλλα συγγενικά πρόσωπα, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με συγγενικούς δεσμούς. (Τσαούση, 2006).

Οικογένεια καταγωγής ή προσανατολισμού. Οικογένεια που αποτελείται από το ίδιο το άτομο, τα αδέρφια του και τους γονείς του (Τσαούση, 2006).

Οικογένεια τεκνοποιίας ή αναπαραγωγής. Πυρηνική οικογένεια, αποτελούμενη από το ίδιο το άτομο, τον/την σύζυγο και τα παιδιά του (Hughes & Kroehler, 2007).

Μονογονεϊκή οικογένεια. Η οικογένεια αυτή απαρτίζεται μόνο από τον ένα γονέα (πιθανότατα και τους γονείς του) και φυσικά ένα τουλάχιστον ανύπαντρο παιδί, που είναι υπό την προστασία αυτού του γονέα (Κογκίδου, 1995).

Χωλή οικογένεια. Συζυγική οικογένεια, διασπασμένη σε δύο μέρη, όπου ο τόπος κατοικίας και διαμονής των συζύγων δεν είναι κοινός, συνήθως για οικονομικούς λόγους (Θεοδωροπούλου, 2004).

Διϋπηρενική (Μεικτή) οικογένεια. Αφορά τον τύπο οικογένειας, που προκύπτει από δεύτερο γάμο. Στην οικογένεια αυτή συμβιώνουν οι γονείς με τα παιδιά τους, είναι όμως πιθανό να υπάρχουν και τα παιδιά του ενός ή και των δύο συζύγων από προηγούμενο γάμο (Λακάν, 1990).

Ανάδοχη οικογένεια. Οικογένεια στην οποία οι γονείς του παιδιού δεν είναι οι βιολογικοί του γονείς (Τσιάντης, 1991).

Επιπλέον μια σύγχρονη μορφή οικογένειας που συναντάται συχνά και στον ελληνικό χώρο, είναι η συμβίωση ενός ζευγαριού εκτός γάμου, με ή χωρίς παιδιά.

1.5 Η παραδοσιακή αγροτική οικογένεια

Η παραδοσιακή αγροτική οικογένεια κυριάρχησε στον ελληνικό χώρο για πολλές δεκαετίες, αποτελώντας τη βασική μορφή οικογένειας. Η γνωστή και με τον όρο «εκτεταμένη οικογένεια» αποτελούνταν από τρεις ή περισσότερες γενιές, που συνδέονταν μεταξύ τους με δεσμούς καταγωγής και συγγένειας. Κύριο χαρακτηριστικό της ήταν η αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων μεταξύ των μελών της (Δουμάνη, 1983. Κατάκη, 1984. Μουσούρου, 1981), με κύριο διαχειριστή και αρχηγό της οικογένειας τον πατέρα (Αποστολόπουλος, 1998).

Σκοπός της παραδοσιακής αγροτικής οικογένειας ήταν η βιολογική και η οικονομική επιβίωση των μελών της. Προκειμένου τα μέλη της να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους και την εύρυθμη λειτουργία της οικογένειας, είχαν οργανώσει με τρόπο απλοϊκό τη ζωή τους, ο οποίος βασιζόταν στους στόχους που είχαν θέσει, στις κοινές αξίες και την ανάληψη ρόλων. Έτσι, καθώς η ατομική ανάγκη ταυτιζόταν με τις ανάγκες του συνόλου των μελών της οικογένειας, κάθε άτομο όφειλε να παραμελήσει το ατομικό του συμφέρον και να κινηθεί προς όφελος όλων, αναπτύσσοντας τη συλλογικότητα, βασικό γνώρισμα της παραδοσιακής αγροτικής οικογένειας.

Η ανάπτυξη της εκτεταμένης παραδοσιακής οικογένειας ως κοινωνική ομάδα και η διατήρησή της στο χρόνο, ευνοήθηκε από παράγοντες, όπως η γεωγραφική θέση της Ελλάδας και οι κλιματολογικές συνθήκες. Τα στοιχεία αυτά συνέβαλλαν στην ανάπτυξη των παραγωγικών τομέων της κτηνοτροφίας, της αλιείας, της καλλιέργειας χερσαίων αγροτικών εκτάσεων, ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την οικονομική αυτάρκεια της αγροτικής οικογένειας, εξασφαλίζοντας τη μεγάλη της διάρκεια στο χρόνο (Διώτη & Γιαννοπούλου, 2000).

Αναλύοντας τη σύνθεση των ρόλων, αναφέρεται ότι ο σύζυγος-πατέρας, έχοντας αρχηγική θέση στην οικογένεια, ήταν υπεύθυνος για τη λήψη αποφάσεων επί του συνόλου των οικογενειακών θεμάτων. Ως κύριος εκπρόσωπος της οικογένειας στην κοινωνία, αγωνιζόταν υπέρ των συμφερόντων της, κατείχε την ευθύνη της προστασίας των μελών της, ενώ παράλληλα ήταν ο προμηθευτής των υλικών αγαθών της (Αποστολόπουλος, 1998).

Αντίθετα με τον σύζυγο-πατέρα, η θέση της γυναίκας ήταν σαφώς διαφορετική. Όντας περιορισμένη στα πλαίσια του σπιτιού, ήταν υπεύθυνη για την ανατροφή των παιδιών, τις οικιακές εργασίες, αναλαμβάνοντας παράλληλα τη φροντίδα όλων των

υπολοίπων μελών της εκτεταμένης οικογένειας. Χαρακτηριστικό στοιχείο της ήταν η επίδειξη σεβασμού και η πιστή υπακοή στο θέλημα του συζύγου. Εξάλλου, την εποχή εκείνη η σχέση μεταξύ των συζύγων δεν βασιζόταν τόσο στην οικειότητα και την αλληλοκατανόηση, όσο στη φροντίδα και στην εξυπηρέτηση που παρείχε η γυναίκα στον άντρα της. Την αλλαγή στη θέση της και την αναβάθμιση του ρόλου της σηματοδοτούσε το πέρασμά της στη μητρότητα. Με τη γέννηση του παιδιού, ο ρόλος της γινόταν συντονιστικός και συνδετικός, καθώς «έδενε» την οικογένεια και συμπλήρωνε το ρόλο του άντρα (Διώτη & Γιαννοπούλου, 2000). Ανεξάρτητα από την υποταγή της στο σύζυγο, η συμβολή της ήταν καθοριστικής σημασίας για την επιβίωση της οικογένειας. Συνάρτηση των παραπάνω ήταν η γυναίκα να χαίρει του σεβασμού και της εκτίμησης της κοινότητας, καθώς ο ρόλος της ως γυναίκα-μητέρα εναρμονιζόταν πλήρως τόσο με τις προσωπικές της ανάγκες, όσο και με τις ανάγκες του συνόλου (Διώτη & Γιαννοπούλου, 2000).

Οι ραγδαίες κοινωνικο-οικονομικές και πολιτισμικές αλλαγές που ακολούθησαν, μετέβαλλαν την παραδοσιακή οικογένεια, επιφέροντας πλήθος αλλαγών τόσο στη δομή, όσο και στις αξίες της. Αποτέλεσμα αυτής της μεταβολής, είναι η δημιουργία της σύγχρονης πυρηνικής οικογένειας, με τη σημερινή της μορφή.

1.6 Η σύγχρονη οικογένεια

Οι κοσμογονικές αλλαγές του αιώνα μας προκάλεσαν πληθώρα αλλαγών στην κοινωνία, επηρεάζοντας παράλληλα, όπως ήταν αναμενόμενο, και την οικογένεια. Οι λόγοι της μεταβολής της οικογένειας είναι ποικίλοι, περίπλοκοι και αλληλένδετοι.

Σύμφωνα με τους Α.Ε. Ζαφείρη & Μουζακίτη (1999), η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας και της επιστήμης, η αποδέσμευση της ανθρώπινης ύπαρξης από μεταφυσικές δυνάμεις, οι κοινωνικο-πολιτικές ανακατατάξεις, οι ολέθριες για την ανθρωπότητα πολεμικές συρράξεις, η διάσπαση των οικογενειών και η μαζική μετακίνηση πληθυσμών προς τα μεγάλα αστικά κέντρα για βιοποριστικούς λόγους, ήταν οι κυριότεροι λόγοι που επηρέασαν άμεσα και έμμεσα τη δομή της οικογένειας.

Ο σύγχρονος τύπος οργάνωσης της οικογένειας είναι κυρίως η πυρηνική οικογένεια, η οποία αποτελεί στην πλειοψηφία της καθολικό φαινόμενο. Σύμφωνα με τη Μουσουρού (2003), η σύγχρονη οικογένεια αποτελείται από τη συζυγική δυάδα πατέρα-μητέρας και των παιδιών αυτών. Η μετάβαση από την παραδοσιακή στην πυρηνική

οικογένεια είχε ως συνέπειες:

Τη μεταβολή των συλλογιστικών αξιών σε ατομικές.

Τη μείωση της διατήρησης των παραδοσιακών αξιών από τους κατοίκους των αστικών κέντρων.

Τις παραδοσιακές οικογενειακές αξίες να αποτελούν συχνά πεδίο συγκρούσεων μεταξύ των μελών της (Georgas,1993).

Ξεφεύγοντας από την παραδοσιακή πατριαρχική οικογένεια, η πυρηνική οικογένεια αλλάζει, όχι μόνο στα πλαίσια της δομής της, αλλά και ως προς το περιεχόμενο των ρόλων μεταξύ των συζύγων. Αναφορικά με τους ρόλους, στην πυρηνική οικογένεια υπάρχει ξεκάθαρη αλλαγή ως προς τη θέση που κατέχει η γυναίκα, η οποία πλέον αναλαμβάνει αποφασιστικό ρόλο στη λήψη αποφάσεων, κάτι που, όπως επισημαίνει η Μουσούρου (1993), οφείλεται στην άνοδο του μορφωτικού της επιπέδου και στην είσοδό της στην αγορά εργασίας. Συνέπεια μάλιστα της εισόδου της γυναίκας στην αγορά εργασίας είναι και ο περιορισμός της λειτουργίας της ως παραγωγική μονάδα, που σύμφωνα με τους Ζαφείρη & συν. (1999) *«τα μέλη της προσφέρουν την εργασία τους μεμονωμένα εκτός σπιτιού, και κερδίζουν ατομικά το εισόδημά τους»* (σελ.42). Έτσι λοιπόν, η πυρηνική οικογένεια εξασφαλίζει μόνη της την οικονομική της επιβίωση, εξαρτώμενη αποκλειστικά και μόνο από τα μέλη της (Κορώσης,1997).

Παράλληλα, αναφορικά με τη θέση του παιδιού στη σύγχρονη πυρηνική οικογένεια, παρατηρείται ότι συντελείται μια τομή ως προς τη θεώρηση του παιδιού από την οικογένεια. Σε αντίθεση με τις παλαιότερες αντιλήψεις, που, όπως υποστηρίζει η Χουντουμάδη (1994) *«τα παιδιά είχαν σημασία, κυρίως, ως πρόσθετη εργατική δύναμη και ως ασφάλεια για τα γηρατειά»* (σελ.63), ο κύριος λόγος ύπαρξης της σημερινής οικογένειας είναι η προστασία των παιδιών. Ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του 1950, δόθηκε μεγάλη σημασία στην παιδική προσωπικότητα, γεγονός που οδήγησε στο χαρακτηρισμό της σύγχρονης οικογένειας ως «παιδοκεντρική» (Παππά, 2006).

Σύμφωνα με τον Τσαούση (1993), η νέα αυτή αντίληψη για το παιδί αντιμετωπίζει την παιδική ηλικία ως περίοδο σωματικής, πνευματικής και ηθικής ανάπτυξης. Αποτέλεσμα αυτής της αντίληψης είναι *«η απαγόρευση της παιδικής εργασίας και η αναγωγή του δικαιώματος στην εκπαίδευση, από κοινωνικό προνόμιο σε ατομικό δικαίωμα και η εξασφάλισή της, με την ανακήρυξή της σε υποχρέωση των γονέων και του κράτους»* (Τσαούσης, 1993).

Ταυτόχρονα με τη μεταβολή των κανόνων και των αξιών που τη διείπαν, η συρρίκνωση της παραδοσιακής εκτεταμένης οικογένειας σε πυρηνική, προκάλεσε μια ατομικοποίηση στις σχέσεις μεταξύ των συζύγων, με τα ανάλογα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Τα πλεονεκτήματα που παρουσιάζει η συζυγική δυάδα, εντοπίζονται στην ενίσχυση του αισθήματος ασφάλειας, στο μεγάλο βαθμό επικοινωνίας και στην υλοποίηση κοινών στόχων, ενώ στα μειονεκτήματα συμπεριλαμβάνονται ο περιορισμός του ζευγαριού σε μια μικρο-κοινωνία δύο προσώπων (Κορώσης 2003). Έτσι, η οικογένεια απομονώθηκε καθώς οι δεσμοί με τα συγγενικά πρόσωπα εξασθένησαν, με αποτέλεσμα να περιορίζονται οι αμοιβαίες υποχρεώσεις και η αλληλοβοήθεια.

Επιπλέον, η επιρροή που ασκούσε η οικογένεια στα μέλη της μειώθηκε σημαντικά, καθώς οι δεσμοί μεταξύ τους χαλάρωσαν κάτω από τις επιταγές της ανεξαρτησίας του ατόμου από την πρωτογενή ομάδα, όπως άλλωστε απαιτεί το νέο κοινωνικό σύστημα (Γκιζέλης, Γ., Καυταντζόγλου, Π., Τεπέρογλου, Α. & Φίλιας, Β., 1984).

Με τον καιρό λοιπόν η οικογένεια άλλαξε εξ' ολοκλήρου και ασπάστηκε σύγχρονες μεθόδους, σύμφωνα με τις οποίες η ομαδικότητα έδωσε τη θέση της στον ατομικισμό, με τις ατομικές σχέσεις να είναι πλέον υψίστης σημασίας, έναντι του ισχυρού οικογενειακού δεσμού (Αποστολόπουλος, 1998). Παρόλ' αυτά η οικογένεια προσαρμόζεται συνεχώς στις συντελούμενες αλλαγές, με απώτερο σκοπό να εκπληρώσει αφενός την εσωτερική ψυχοκοινωνική προστασία των μελών της και αφετέρου την προσαρμογή τους στην κοινωνία (Δαλακούρα & Ζαφειροπούλου, 1999).

1.7 Ο ρόλος της μητέρας

Η μητρότητα και η σημασία της είναι ένα θέμα που έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την επιστημονική κοινότητα για πολλές δεκαετίες. Πληθώρα επιστημονικών συγγραμμάτων και διενεργηθείσων ερευνών, έχουν ασχοληθεί με τη συμβολή της στην ανάπτυξη του παιδιού. Η Κανταρτζή (1991), συνδέοντας τη γυναικεία φύση με τη μητρότητα, ως αναπόσπαστο τμήμα στη ζωή μιας γυναίκας, αναφέρει την άποψη σύμφωνα με την οποία «*Το να είσαι γυναίκα σημαίνει ότι πρέπει να είσαι μητέρα*» (σελ.43), άποψη η οποία εκφράζει και τη διαχρονική αντίληψη της κοινής γνώμης.

Βέβαια, η απόφαση να τεκνοποιήσει μια γυναίκα, δεν είναι απλή. Αντίθετα, χρειάζεται να είναι υπεύθυνη και συνειδητή επιλογή, να συμφωνούν από κοινού οι σύντροφοι, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις παραμέτρους που έχει μια τέτοια απόφαση.

Βασική προϋπόθεση για να γίνει μια γυναίκα μητέρα είναι η ωριμότητα της γυναίκας, τόσο η ψυχολογική, όσο και η σωματική, ενώ επιπλέον στοιχεία τα οποία ενισχύουν θετικά την ανάπτυξη της μητρότητας είναι η ύπαρξη αγάπης μεταξύ των συζύγων, η διατήρηση αρμονικών σχέσεων συμβίωσης και η ύπαρξη καλών σχέσεων μεταξύ μητέρας και κόρης, γιατί με αυτόν τον τρόπο η ίδια παίρνει θετικά μηνύματα και πρότυπα για τη σχέση που θα αναπτύξει με το παιδί της. Ταυτόχρονα, απαραίτητο στοιχείο είναι να υπάρχει η επιθυμία για τον ερχομό του παιδιού και να το αντιμετωπίζει ως ευτυχές γεγονός και όχι ως εμπόδιο στη ζωή της (Μαρκαντώνη & Ρήγα, 1991).

Αναμφίβολα, η μητρότητα αποτελεί σταθμό στη ζωή μιας γυναίκας. Ο ερχομός του παιδιού στη ζωή της σηματοδοτεί την έλευση νέων, πρωτόγνωρων και καθοριστικών συναισθημάτων μέγιστης σημασίας, τόσο για την ίδια, όσο και για το παιδί. Σύμφωνα με τους Μαρκαντώνη & Ρήγα (1991), μέσω της γέννησης του παιδιού, η μητέρα εκφράζει την εσωτερική της ηρεμία και ισορροπία και την παραδοχή της θηλυκότητάς της. Παράλληλα, ο Ρίτς (1983) αναφέρει ότι η μητρότητα συνιστά μέρος της γυναίκας και εκφράζει την αμοιβαία σχέση και επαφή με το παιδί.

Η μετάβαση της γυναίκας στο γονικό ρόλο επισύρει πληθώρα ευθυνών απέναντι στο παιδί ως προς την ομαλή ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξή του. Η Δαράκη (1995), υποστηρίζει ότι ένα παιδί για την ολόπλευρη ανάπτυξή του χρειάζεται το συνδυασμό φροντίδας και αγάπης. Η μητρότητα χαρακτηρίζεται από αλτρουιστική συμπεριφορά, γεμάτη αγάπη, στοργή και τρυφερότητα για το παιδί, αποβλέποντας μόνο στο καλό του. Για το λόγο αυτό, μέσα στο ρόλο της μητρότητας η μητέρα μαθαίνει να επιδεικνύει υπομονή, αντοχή και να επαναλαμβάνει από καρδιάς όλες τις απαραίτητες διαδικασίες για την κοινωνικοποίηση του παιδιού της, μέχρι αυτές να καταστούν «κλήμα ες αεί» από το παιδί, στοιχεία που αποτελούν εγγενή χαρακτηριστικά της μητέρας (Greer, 2001). Κατά αυτόν τον τρόπο, η γυναίκα-μητέρα έχει ως χρέος της να μεταδώσει στο παιδί τις βασικές αρχές συμπεριφοράς, που θα το καταστήσουν αργότερα ικανό, για την ένταξή του στο κοινωνικό σύνολο.

Επιπλέον, η πρώιμη συμβολή της έγκειται στο να το καταστήσει άτομο υπεύθυνο, συνεργατικό, να του μάθει να ενδιαφέρεται για τους συνανθρώπους του και να κατευνάσει παράλληλα το έντονο πείσμα και την επιθετικότητα που χαρακτηρίζει τα παιδιά, με την προϋπόθεση φυσικά, ότι όλα τα παραπάνω θα επιτευχθούν μέσω διαλόγου, αποφεύγοντας βίαιες μεθόδους και τιμωρίες (Χέλμουτ, 1989). Καθώς μάλιστα

κάθε παιδί αποτελεί μια διαφορετική οντότητα, η μητέρα προσαρμόζεται για να το πλησιάσει και να το κατανοήσει (Μπερτ, 2004). Άλλωστε, σκοπός της μητρότητας, σύμφωνα με τους Μαρκαντώνη & Ρήγα (1991), είναι η δημιουργία ισορροπίας και αρμονίας στη σχέση μητέρας-παιδιού.

Η σπουδαιότητα του ρόλου της μητέρας, φαίνεται ήδη από τη γέννηση του βρέφους, το οποίο, όπως επισημαίνει ο Bowlby (1973), αναζητά την επαφή μαζί της. Το βρέφος, όντας ανέτοιμο να εκπληρώσει οποιαδήποτε ανάγκη του, εξαρτάται αποκλειστικά από τη φροντίδα της μητέρας του. Καθώς η μητέρα γίνεται ο κύριος πάροχος φροντίδας του παιδιού, το βρέφος προσκολλάται σε αυτήν αναπτύσσοντας μαζί της το πρώτο συναισθηματικό «δέσιμο», μοναδικό ως προς τη σημασία του, «δέσιμο» πάνω στο οποίο θα βασιστούν τα θεμέλια της προσωπικότητας του παιδιού.

Ο δεσμός μεταξύ μητέρας και παιδιού είναι, και χρειάζεται να είναι, άριστος, καθώς μέσω αυτού επιτυγχάνεται η ομαλή ψυχολογική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού (Δρόσου, 1985).

Η επίδραση του συναισθηματικού δεσμού μεταξύ μητέρας και παιδιού διαφαίνεται και στις απόψεις πολλών επιστημόνων του είδους. Πιο συγκεκριμένα, ο Freud (1964) ισχυρίστηκε ότι ο αναπτυσσόμενος δεσμός μητέρας-παιδιού κατέχει κεντρικό ρόλο στη διάπλαση της προσωπικότητας του παιδιού. Στο ίδιο μήκος κύματος συναντάται και ο Bowlby (1973), ο οποίος υποστήριξε ότι οι πρώτες συναισθηματικές επαφές με τη μητέρα, τις οποίες ορίζει ως «κρίσιμες εμπειρίες της ζωής», είναι θεμελιώδους σημασίας για την ανάπτυξη και την ταυτότητα του παιδιού.

Τα αποτελέσματα της καλής συναισθηματικής σχέσης μητέρας-παιδιού, είναι ήδη ορατά από την πρώτη παιδική ηλικία, διάστημα στο οποίο, εάν έχει εξελιχθεί το αίσθημα σιγουριάς και εμπιστοσύνης μεταξύ τους, το παιδί θα γενικεύσει τα συναισθήματα αυτά και σε άλλα πρόσωπα στην πορεία της ζωής του. Αντίθετα, εάν δεν ενισχυθεί η εμπιστοσύνη και η σιγουριά στη σχέση μητέρας-παιδιού, το παιδί θα εμφανίζεται ανασφαλές και δύσπιστο, στοιχεία που θα επηρεάσουν αρνητικά την προσωπικότητά του.

Η ανεκτίμητη σπουδαιότητα της μητέρας για την ανάπτυξη της προσωπικότητας, την ανατροφή του παιδιού, καθώς και η εκπαιδευτική της λειτουργία, αποτυπώνεται και μέσα στο έργο του Pestalozzi «*Πώς η Γερτρούδη ανατρέφει τα παιδιά της*» (1801), μέσω του οποίου έδειξε στις μητέρες της εποχής του την αξία και την ομορφιά του ρόλου τους.

Ο ίδιος μάλιστα έκρινε τη μητέρα ως το καταλληλότερο πρόσωπο για να αποκαλύψει και να μεταλαμπαδεύσει παράλληλα στη ζωή του παιδιού τις ηθικές και θρησκευτικές αξίες (Houssaye, 2000).

Συμπερασματικά, αναφέρεται ότι, όταν οι γυναίκες συνειδητοποιούν τη βαρύτητα του ρόλου της μητρότητας και ότι ενέχει αυτός, τότε μπορούν να ανταπεξέλθουν, όσο το δυνατόν καλύτερα στο ρόλο τους προς όφελος των παιδιών και να γίνουν, όπως αναφέρει ο Άντλερ (1984, όπως αναφέρεται στο Ράττνερ, 1967), « ...οι πραγματικοί δημιουργοί του πολιτισμού και -αν ανταποκρίνονται στο καθήκον τους- οι μεγαλύτεροι βοηθοί της ανθρωπότητας» (σελ.29).

1.8 Ο ρόλος του πατέρα

Η επίδραση του πατέρα και της μητέρας στην ανάπτυξη του παιδιού, έχει γίνει αντικείμενο πολλών ερευνών. Στη συντριπτική τους, όμως, πλειοψηφία οι έρευνες αυτές εστιάζουν στο ρόλο της μητέρας. Είναι γεγονός άλλωστε, σύμφωνα με τον Parke (1987), ότι «*η ψυχολογία, αγνόησε για πολύ καιρό τον πατέρα*» (σελ.20).

Η πατρότητα ως κοινωνικός θεσμός δεν έχει απασχολήσει όσο η μητρότητα. Οι λόγοι για τους οποίους συνέβη αυτό, είναι αφενός πρακτικοί και αφετέρου θεωρητικοί. Οι πρακτικοί λόγοι αναφέρονται στη δυσκολία συλλογής στοιχείων από τους πατέρες, ως υποκείμενα έρευνας, σχετικά με τη συμμετοχή τους στην παροχή φροντίδας και την ενασχόληση με το παιδί (Χουντουμάδη, 1994). Αναφορικά με τους θεωρητικούς λόγους, αυτοί εντοπίζονται στην άποψη σύμφωνα με την οποία, η συμβολή της μητρότητας είναι καθοριστικής σημασίας για όλες τις συναισθηματικές αλληλεπιδράσεις του παιδιού, σε αντίθεση με την πατρότητα που αποτελούσε «κοινωνική υποχρέωση». Έτσι, ο ρόλος της μητέρας θεωρούνταν αυτοδύναμος και εγγενής, αντίθετα με την ψυχολογική πατρότητα που ήταν ρόλος επίκτητος και έκφραση του συζυγικού συναισθήματος (Κορώσης, 2003).

Σήμερα, ο ρόλος και η σημασία που δίνεται στη σχέση πατέρα-παιδιού έχει αλλάξει άρδην, ανατρέποντας τις παλαιότερες αντιλήψεις. Ήδη στα μέσα του 1970 παρατηρήθηκε η πρώτη συμμετοχική δράση του πατέρα, τόσο κατά τη φροντίδα των παιδιών, όσο και κατά την ανατροφή τους, ενώ παράλληλα άρχισε να θεωρείται περισσότερο στοργικός. Ο «νέος στοργικός πατέρας», καταρρίπτοντας τα στερεότυπα που τον ήθελαν αμέτοχο με «τα του οίκου», αναλαμβάνει ρόλους και καθήκοντα που παραδοσιακά ανήκαν στη μητέρα. Η ενεργητικότητα και η συμμετοχή στην ανατροφή των

παιδιών, είναι πλέον κύρια συστατικά στοιχεία της πατρότητας (Lamp, 1987), ενώ παράλληλα το ενδιαφέρον των πατέρων να ασχοληθούν με την ανάπτυξη των παιδιών τους αυξάνεται συνεχώς (Pruett, 1998).

Αξιοσημείωτο μάλιστα είναι ότι στη βιβλιογραφία που αναφέρεται στο ρόλο του πατέρα, γίνεται λόγος για το «νέο τύπο» πατέρα ως απόρροια του φεμινιστικού κινήματος (Κορώσης, 2003).

Σύμφωνα με τον Φθενάκη (1988), οι λόγοι που συνέβαλλαν στην αλλαγή του πατρικού ρόλου είναι οι εξής:

Η αύξηση της επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών.

Η αλλαγή της νοοτροπίας και της αντίληψης, σχετικά με τους ρόλους στην οικογένεια και τον γάμο.

Ο οικογενειακός προγραμματισμός και ο έλεγχος των γεννήσεων, που οδήγησαν στην ποιοτική αναδόμηση των ενδοοικογενειακών σχέσεων.

Η μητρότητα ως ιδεολογία αποδυναμώθηκε και στη θέση της εδραιώθηκε η αντίληψη της «ψυχοκοινωνικής γονικότητας».

Η αύξηση των μη παραδοσιακών εναλλακτικών σχημάτων οικογενειακής οργάνωσης, επηρέασε την έρευνα σχετικά με τον πατρικό ρόλο.

Το διαρκώς αυξανόμενο ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας σχετικά με την πατρότητα αποδεικνύει το σύνθετο και πολυδιάστατο φαινόμενο πατέρα-πατρότητας (Morman & Floyd, 2006. Marsiglio, Day & Lamp, 2000). Ήδη από τη βρεφική ηλικία, ο πατέρας συμμετέχει ενεργά και υπεύθυνα στη φροντίδα του βρέφους, γεγονός που αποδεικνύουν διενεργηθείσες έρευνες (Χουντουμάδη, 1994). Σε αντίθεση με το παρελθόν, ο πατέρας αναλαμβάνει ενεργό ρόλο στην ανατροφή του παιδιού, συμβάλλοντας με μοναδικό τρόπο στην ψυχοσυναισθηματική του ανάπτυξη. Παράλληλα, η συμπεριφορά του είναι ο καλύτερος δείκτης της ψυχοδυναμικής της οικογένειας και του είδους των επιδράσεών της στο παιδί (Παρασκευόπουλος, 1985). Ψυχολογικές και ψυχαναλυτικές θεωρίες, τονίζοντας τη σημαντική συμβολή του πατέρα στην εξέλιξη του παιδιού και στην επίδραση του ρόλου του, εστιάζουν στα εξής σημεία:

Στο βαθμό και την ένταση που ταυτοποιείται μαζί του το παιδί.

Στην έκταση και την ένταση άγχους που μπορεί να εκδηλώσει το παιδί σε περίπτωση απουσίας του πατέρα.

Σε τυχόν συμπεριφορικές διαταραχές του παιδιού, όπως παρουσιάζονται στην

αντικοινωνική συμπεριφορά ή σε άλλες ψυχικές διαταραχές (Τσιαντής, 1991).

Η όλο και αναπτυσσόμενη σχέση του πατέρα με το παιδί και η συμβολή της σε αυτό, μπορεί πλέον να συναγωνίζεται επάξια τη σχέση μητέρας-παιδιού. Στις μέρες μας η επικοινωνία και η επαφή του πατέρα με το παιδί είναι συχνότερη και χαρακτηρίζεται περισσότερο ποιοτική, όσον αφορά τη συμμετοχή του στην επιμέλεια της παιδικής προσωπικότητας (Κορώσης, 1987). Το ουσιαστικό άλλωστε, σύμφωνα με τον Parke (1987), δεν είναι η ποσότητα, αλλά η ποιότητα του χρόνου που διαθέτει ο πατέρας στο παιδί. Η ποιότητα της μεταξύ τους σχέσης επηρεάζεται από ένα σύνολο παραγόντων, όπως είναι:

Η ποιότητα σχέσεων μεταξύ των γονέων-συζύγων (Cummins, Goeke-Morey & Raymond, 2004).

Η αναγνώριση της παρουσίας του πατέρα από τη μητέρα (Krampe, 2009).

Τα χαρακτηριστικά του παιδιού (Krampe, 2003).

Η σχέση που είχε ο πατέρας με τον δικό του πατέρα (Krampe, 2003).

Ο βαθμός και ο τρόπος ανάμειξης του πατέρα στην ανατροφή του παιδιού (Krampe, 2009).

Σύμφωνα με τον τελευταίο παράγοντα, η ανάμειξη του πατέρα αναφέρεται στην ενεργό συμμετοχή του στη ζωή του παιδιού (Marsiglio et al, 2000) και στη συμβολή του στη συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Όταν η ανάμειξη αυτή είναι ουσιαστική και ποιοτική, είναι δυνατόν να επηρεάσει θετικά την συναισθηματική, γνωστική και κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού.

Σε ό,τι αφορά τη συναισθηματική ανάπτυξη, η ποιοτική ανάμειξη του πατέρα συμβάλλει στη ανάπτυξη της ενσυναίσθησης των παιδιών (Koestner, Franz & Weinberger, 1990) και στην ενδυνάμωση της αυτοπεποίθησής τους (Biller, 1993). Σε έρευνα του Pruett (1998), η οποία διήρκησε από τη βρεφική ηλικία έως την εφηβεία, διαπιστώθηκε ότι βρέφη 2 έως 12 μηνών, σε οικογένειες όπου κύριος υπεύθυνος της ανατροφής των παιδιών ήταν ο πατέρας, είχαν μεγαλύτερη δυνατότητα ως προς την επίλυση προβλημάτων και εμφάνιζαν μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα, συγκριτικά με μεγαλύτερα κατά 2 έως 4 μήνες βρέφη, όπου ο πατέρας τους δεν είχε καμία συμμετοχή στην ανατροφή τους. Το ίδιο δείγμα παιδιών στην ηλικία των 12 έως 22 μηνών, ελκύνονταν από διάφορα ερεθίσματα και έδειχναν να αισθάνονται άνετα με άλλα άτομα γύρω τους, χωρίς να περιορίζονται στην ασφάλεια που τους παρείχαν οι γονείς τους.

Κατά τη νηπιακή ηλικία (2 έως 4 ετών), έδειχναν πρόωρη λειτουργικότητα και προσαρμογή σε διάφορες κοινωνικές δραστηριότητες, παρουσίαζαν άνεση στον τρόπο που κινούνταν μεταξύ γυναικείων και αντρικών ρόλων και ήταν ιδιαίτερα θετικά στις κοινωνικές εκδηλώσεις. Στην ηλικία των 6 έως 8 ετών, σημείωναν πολύ καλές σχολικές επιδόσεις και επεδίωκαν την αλληλεπίδραση με συνομηλίκους και άτομα του οικογενειακού τους περιβάλλοντος. Στην ηλικία των 8 ετών ήταν πολύ παραγωγικά (φρόντιζαν φυτά, κατοικίδια, αναλάμβαναν την ευθύνη κάποιου θελήματος). Τέλος, κατά την εφηβική τους ηλικία, το ίδιο δείγμα, είχαν αναπτύξει φιλικές σχέσεις με άτομα και των δύο φύλων και διατηρούσαν άριστες σχέσεις με το οικογενειακό τους περιβάλλον.

Σε ό,τι αφορά τη γνωστική και κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, έχει αποδειχθεί ότι η εμπλοκή του πατέρα σχετίζεται θετικά με τον αυτοέλεγχο (Fagan & Iglesias, 1997; Yongman, Kindlon & Earls, 1995), τη νοητική του ανάπτυξη, το ενδιαφέρον του για το σχολείο (Nord, Brimhall & West, 1997), τις ακαδημαϊκές του επιδόσεις και με την ανάπτυξη των κοινωνικών του δεξιοτήτων (Marsiglio et al., 2000).

Επιπλέον, χρειάζεται να αναφερθεί ότι μια ενδεχόμενη απουσία του πατέρα, είναι δυνατόν να προκαλέσει ποικίλες αρνητικές επιπτώσεις στη γενικότερη εξέλιξη του παιδιού, όπως άλλωστε υποστηρίζεται από ερευνητικά πορίσματα σχετικά με το θέμα (Μαράτου-Αλιμπραντή, 1995; Μυλίτοφ 1977). Τα ερευνητικά δεδομένα στην πλειοψηφία τους συντείνουν στην άποψη ότι τα παιδιά που μεγαλώνουν χωρίς την πατρική παρουσία, έχουν αυξημένες πιθανότητες να παρουσιάσουν χαμηλότερες γνωστικές ικανότητες και ακαδημαϊκές επιδόσεις (Mulkey, Clain & Harrington, 1992), να εμφανίσουν παραβατική συμπεριφορά (Dornbusch et al., 1985) και χαμηλότερη αυτοεκτίμηση (McCormick & Kennedy, 2000). Ιδιαίτερα τα αγόρια, συγκριτικά με τα κορίτσια, επηρεάζονται περισσότερο από την απουσία του πατέρα, γι' αυτό και συχνά εμφανίζουν σωματική και λεκτική βία (Mott & Kowaleski-Jones, 1997), ενώ παράλληλα παρουσιάζουν δυσκολίες στη δημιουργία ποιοτικών σχέσεων με συνομηλίκους τους (Beaty, 1995). Μάλιστα, μια ενδεχόμενη πατρική απουσία είναι δυνατόν να επηρεάσει αρνητικά τα αγόρια, όχι εξαιτίας έλλειψης προτύπου φύλου για ταύτιση, αλλά λόγω της έλλειψης των γονικών ρόλων (οικονομικών, κοινωνικών, συναισθηματικών κ.λ.π), που ασκεί ο πατέρας (Lamp, Tamis-Lemonda, 2004).

Συμπερασματικά, αναφέρεται ότι η έννοια της πατρότητας και ο ρόλος του πατέρα έχει αλλάξει ριζικά μέσα στο χρόνο και εξελίσσεται συνεχώς, αποδεικνύοντας τη

σημασία και την ωφέλιμη συμβολή του στην ολόπλευρη ανάπτυξη των παιδιών.

1.9 Οι λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια σε σχέση με το παιδί

Η μετάβαση στο γονικό ρόλο είναι οπωσδήποτε από τις πιο ξαφνικές και απότομες αλλαγές που συντελούνται στη ζωή του ατόμου (Terry, 1991. Cowan&Cowan, 1992, 1998). Ακόμη και όταν η απόκτηση ενός παιδιού είναι συνειδητή επιλογή ή αποτέλεσμα του οικογενειακού προγραμματισμού του ζευγαριού, είναι δυνατόν να αποτελέσει αγχογόνο παράγοντα (Cowan & Cowan), καθώς, όπως υποστηρίζει η Χουρδάκη (1999, 2001), «η γονικότητα αποτελεί πηγή αλλαγής και ωρίμανσης για το άτομο». Έτσι λοιπόν, οι λειτουργίες της οικογένειας συνοψίζονται ως εξής:

Αναπαραγωγική λειτουργία. Είναι η απαραίτητη λειτουργία που εξασφαλίζει τη βιολογική αναπαραγωγή της κοινωνίας (Τσαούσης, 1991).

Οικονομική λειτουργία. Ενώ στο παρελθόν η οικογένεια λειτουργούσε συλλογικά για το καλό όλων των μελών της, στη σημερινή εποχή εργάζονται περισσότερο ατομικά, αποτελώντας έτσι καταναλωτικές και όχι παραγωγικές μονάδες. (Τσαούσης, 1991).

Εκπαιδευτική λειτουργία. Η λειτουργία αυτή είναι απαραίτητη για την ανάδειξη της πολιτισμικής πλευράς της κοινωνίας και την ένταξη των νέων μελών της οικογένειας μέσα σε αυτή (Μουσούρου, 1989).

Ψυχολογική λειτουργία. Από τις βασικότερες οικογενειακές λειτουργίες, που επιτρέπει στα μέλη της οικογένειας να έχουν την ανάγκη να αισθάνονται ασφαλή, απολαμβάνοντας τη στοργή των άλλων μελών, εξασφαλίζοντάς τους παράλληλα μια γερή συναισθηματική βάση για να αντιμετωπίσουν τη ζωή (Τσιπλητάρης, 2001).

Ο μετασχηματισμός της συζυγικής δυάδας σε τριάδα, πέραν των ριζοσπαστικών αλλαγών που επιφέρει στους ρόλους των συζύγων, εστιάζεται κυρίως στο λειτουργοποιητικό ρόλο της οικογένειας απέναντι στο παιδί. Η πολυπλοκότητα της γονικής ευθύνης και το πλήθος των λειτουργοποιητικών ρόλων που αναλαμβάνει και καλείται να φέρει εις πέρας, δικαιολογεί αυτονόητα την άποψη της Γεωργίου-Νίλσεν (2002, όπως αναφέρεται στο Παππά, 2006), σύμφωνα με την οποία «*Το να είσαι γονιός είναι τέχνη*» (σελ.47). Υπό το πρίσμα αυτής της φράσης, παρουσιάζονται παρακάτω επιπλέον λειτουργίες της οικογένειας απέναντι στο παιδί.

Οι γονείς αναλαμβάνουν την ουσιαστική ευθύνη για την φροντίδα του παιδιού και τη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών που θα εξασφαλίσουν στο παιδί την ομαλή

σωματική και συναισθηματική του εξέλιξη (Παρασκευόπουλος, 1985). Το παιδί για την ομαλή συναισθηματική του εξέλιξη, χρειάζεται την αγάπη, τη στοργή, τη σωματική και ψυχική αντοχή των γονέων του, την φυσική τους παρουσία και την αλληλεπίδραση μαζί τους (Μαρούδα, Α., Σταύρου, Μ., & Χουρδάκη, Μ., 1989).

Θέτοντας ως κεντρικό άξονα, ότι η οικογένεια είναι ο πυρήνας της κοινωνίας, τότε, όπως αναφέρει η Χουρδάκη (2000, όπως αναφέρεται στο Παππά, 2006), «..οι γονείς πρέπει να θεωρούνται οι πρώτοι παιδαγωγοί των παιδιών, παιδαγωγοί αναντικατάστατοι και μοναδικοί..» (σελ.24) και ιδιαίτερα κατά τα πέντε πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού, διάστημα στο οποίο διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό η προσωπικότητά του. Η φυσική οικειότητα της σχέσης γονέα-παιδιού, ευνοεί την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, ήδη από τη βρεφική και την πρώτη παιδική ηλικία, διάστημα στο οποίο το παιδί παρουσιάζει μεγαλύτερη πλαστικότητα ως προς τη διαμόρφωση του χαρακτήρα του.

Παράλληλα, η οικογένεια είναι βασική υπεύθυνη για την ανάπτυξη της γνωστικής ικανότητας των παιδιών. Ένα πλούσιο σε ερεθίσματα περιβάλλον, σε συνδυασμό με την αλληλεπίδραση των γονέων με το παιδί, είναι δυνατόν να του εξασφαλίσει την ενεργοποίηση και συνακολούθως την αξιοποίηση των νοητικών του ικανοτήτων. Βέβαια, στο σημείο αυτό να ληφθεί υπόψη, ότι η γνωστική ανάπτυξη του παιδιού επηρεάζεται από παράγοντες, όπως το μορφωτικό και κοινωνικό επίπεδο των γονέων, από την οικονομική τους κατάσταση και φυσικά από τους στόχους και τις προσδοκίες που έχουν θέσει για το παιδί (Κουλουγλιώτης, 1995).

Εμμένοντας στις λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια απέναντι στο παιδί, επισημαίνεται και ο κοινωνικοποιητικός ρόλος της. Σύμφωνα με την Παππά (2006) «οι γονείς είναι οι πρώτοι που εισάγουν το παιδί στην κοινωνία των ανθρώπων» (σελ.24), του μεταδίδουν τον τρόπο συμβίωσης με άλλα άτομα και το βοηθούν στην κοινωνικοποίησή του. Αναγνωρίζοντας τον κοινωνικοποιητικό ρόλο της οικογένειας, ο Τσαούσης (1993) αναφέρει πως η οικογένεια, λειτουργώντας ως συνδετικός κρίκος, ενεργεί μεσολαβητικά στις σχέσεις μεταξύ του παιδιού και της κοινωνίας. Κατ'αυτόν τον τρόπο, οι γονείς είναι υπεύθυνοι να εισάγουν το παιδί στις έννοιες των ευθυνών, των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων, να του μεταλαμπαδεύσουν τις αρχές του κοινού καλού, βάσεις οι οποίες θα παίξουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωσή του, ως κοινωνικός πολίτης. Παράλληλα, μέσω της οικογένειας συντελείται και η πολιτιστική

διαμόρφωση του παιδιού (Ράττνερ, 1967), καθώς οι γονείς είναι υπεύθυνοι για την είσοδό του στον κόσμο του πολιτισμού και των παραδόσεων.

Τέλος, θα ήταν παράλειψη να μην επισημανθεί η άποψη του Pestalozzi για τη σημασία του οικογενειακού περιβάλλοντος, καθώς μέσα σε αυτό το παιδί διαπαιδαγωγείται αβίαστα και φυσικά, θεωρώντας την πατρική οικεία βάση της αγωγής της ανθρωπότητας και συνάμα τον κατάλληλο τρόπο να δεχθεί ο άνθρωπος τα πρώτα στοιχεία της αγωγής (Μαντζάνας, 1993; Σταματάκη, 1998).

Οι γονείς με τα λόγια και τις πράξεις τους είναι οι πρώτοι βασικοί υπεύθυνοι για τη συναισθηματική σταθερότητα του παιδιού, τη διαμόρφωση του χαρακτήρα του και την αισιοδοξία του για τη ζωή. Η εκπαιδευτική αξία των γονέων είναι η σημαντικότερη έναντι άλλων κατοπινών επιδράσεων.

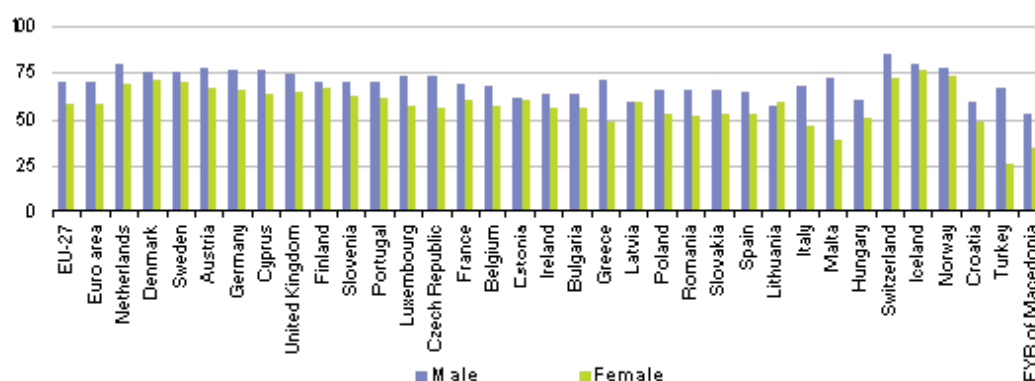
Κεφάλαιο 2. Η σημερινή οικογένεια ως αποτέλεσμα των κοινωνικών μεταβολών

2.1 Εισαγωγή

Το κεφάλαιο αυτό, αναφέρεται στα μέλη της οικογένειας, ξεχωριστά αλλά και στο σύνολο τους, καθώς και στους ρόλους που έχουν μέσα σε αυτή στη σύγχρονη κοινωνία. Αρχικά, παρουσιάζονται κάποιοι πίνακες από την ευρωπαϊκή στατιστική υπηρεσία (Eurostat), που αναπαριστούν στοιχεία σχετικά με την απασχόληση τόσο των αντρών όσο και των γυναικών στις ευρωπαϊκές χώρες, συγκριτικά αλλά και ανά κατηγορίες. Στη συνέχεια, καταγράφεται η ένταξη της γυναίκας στην αγορά εργασίας, η πορεία της σε αυτήν από τα προηγούμενα χρόνια έως σήμερα, καθώς και οι λόγοι που συντέλεσαν στην είσοδό της στον επαγγελματικό κλάδο. Παρακάτω στο κεφάλαιο, αναφέρονται ο ρόλος της γυναίκας στη σύγχρονη οικογένεια, ενώ ακολουθεί και ο ρόλος του άντρα μέσα σε αυτή. Στις ενότητες αυτές αναπτύσσονται οι ρόλοι των δύο φύλων αντίστοιχα ως εργαζόμενοι, σύζυγοι και γονείς. Τέλος, και ενώ έχουν προσδιοριστεί οι ρόλοι τους μέσα στην οικογένεια και έξω από αυτήν, γίνεται λόγος για το συνδυασμό επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Αναφέρονται, δηλαδή, οι προσπάθειες που κάνουν τα ζευγάρια πλέον για να υπάρξει αυτή η ισορροπία, καθώς και τα αποτελέσματα των εν λόγω προσπαθειών.

2.2 Στατιστικά στοιχεία για την απασχόληση κατά φύλο

Γραφ. 1. Ποσοστά απασχόλησης κατά φύλο, 2010 (%) – (Πηγή Eurostat)

(1) The figure is ranked on the average of employment rates for males and females.
Source: Eurostat (online data code: lfsi_emp_a)

Στο γράφημα 1 παρατίθενται στοιχεία σχετικά με την απασχόληση των αντρών και των γυναικών συγκριτικά στις ευρωπαϊκές χώρες, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας. Το πρώτο πράγμα που παρατηρείται είναι ότι σε όλες τις χώρες, με εξαίρεση τρεις, ο άντρας κατέχει υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης σε σύγκριση με τη γυναίκα. Στην Εσθονία και στη Λετονία όμως, το ποσοστό αυτό είναι σχεδόν ισόβαθμο, ενώ μόνο στη Λιθουανία οι γυναίκες ξεπερνούν σε ποσοστό απασχόλησης τους άντρες. Αντιθέτως, υπάρχουν και χώρες, όπως η Τουρκία για παράδειγμα, όπου οι άντρες βρίσκονται σε φανερά υψηλότερο ποσοστό σε σχέση με το αντίθετο φύλο. Όσον αφορά την Ελλάδα, η διαφορά του ποσοστού είναι μεν εμφανής (50% για τις γυναίκες και σχεδόν 75% για τους άντρες), αλλά όχι τόσο μεγάλη όσο σε άλλες χώρες.

Πίνακας 1. Ποσοστά απασχόλησης για επιλεγμένες ηλικιακές ομάδες, 2000-2010

	Male			Female			Older workers (55-64)		
	2000	2005	2010	2000	2005	2010	2000	2005	2010
EU-27	70.8	70.8	70.1	53.7	56.3	58.2	36.9	42.3	46.3
Euro area	71.4	71.8	70.4	51.4	55.6	57.9	34.2	40.4	45.8
Belgium	69.5	68.3	67.4	51.5	53.8	56.5	26.3	31.8	37.3
Bulgaria	54.7	60.0	63.0	46.3	51.7	56.4	20.8	34.7	43.5
Czech Republic	73.2	73.3	73.5	56.9	56.3	56.3	36.3	44.5	46.5
Denmark	80.8	79.8	75.8	71.6	71.9	71.1	55.7	59.5	57.6
Germany (1)	72.9	71.3	76.0	58.1	60.6	66.1	37.6	45.4	57.7
Estonia	64.3	67.0	61.5	56.9	62.1	60.6	46.3	56.1	53.8
Ireland	76.3	76.9	63.9	53.9	58.3	56.0	45.3	51.6	50.0
Greece	71.5	74.2	70.9	41.7	46.1	48.1	39.0	41.6	42.3
Spain (1)	71.2	75.2	64.7	41.3	51.2	52.3	37.0	43.1	43.6
France	69.2	69.2	68.3	55.2	58.4	59.9	29.9	38.5	39.7
Italy (1)	68.0	69.9	67.7	39.6	45.3	46.1	27.7	31.4	36.6
Cyprus	78.7	79.2	76.6	53.5	58.4	63.0	49.4	50.6	56.8
Latvia	61.5	67.6	59.2	53.8	59.3	59.4	36.0	49.5	48.2
Lithuania	60.5	66.1	56.8	57.7	59.4	58.7	40.4	49.2	48.6
Luxembourg	75.0	73.3	73.1	50.1	53.7	57.2	26.7	31.7	39.6
Hungary	63.1	63.1	60.4	49.7	51.0	50.6	22.2	33.0	34.4
Malta	75.0	73.8	72.3	33.1	33.7	39.2	28.5	30.8	30.2
Netherlands (2)	82.1	79.9	80.0	63.5	66.4	69.3	38.2	46.1	53.7
Austria (1)	77.3	75.4	77.1	59.6	62.0	66.4	28.8	31.8	42.4
Poland	61.2	58.9	65.6	48.9	46.8	53.0	28.4	27.2	34.0
Portugal	76.5	73.4	70.1	60.5	61.7	61.1	50.7	50.5	49.2
Romania (1)	68.6	63.7	65.7	57.5	51.5	52.0	49.5	39.4	41.1
Slovenia	67.2	70.4	69.6	58.4	61.3	62.6	22.7	30.7	35.0
Slovakia	62.2	64.6	65.2	51.5	50.9	52.3	21.3	30.3	40.5
Finland	70.1	70.3	69.4	64.2	66.5	66.9	41.6	52.7	56.2
Sweden (1)	75.1	74.4	75.1	70.9	70.4	70.3	64.9	69.4	70.5
United Kingdom	77.8	77.7	74.5	64.7	65.8	64.6	50.7	56.8	57.1
Iceland	:	86.9	80.1	:	80.5	76.2	:	84.3	79.8
Norway	81.3	77.8	77.3	73.6	71.7	73.3	65.2	65.5	68.6
Switzerland	87.3	83.9	84.6	69.3	70.4	72.5	63.3	65.1	68.0
Croatia	:	61.7	59.4	:	48.6	48.8	:	32.6	37.6
FYR of Macedonia	:	:	52.8	:	:	34.0	:	:	34.2
Turkey	:	:	66.7	:	:	26.2	:	:	29.6
Japan	80.9	80.4	80.0	56.7	58.1	60.1	62.8	63.9	65.2
United States	80.6	77.6	71.1	67.8	65.6	62.4	57.8	60.8	60.3

(1) Break in series, 2000 to 2005.

(2) Break in series, 2005 to 2010.

Source: Eurostat (online data code: lfsi_emp_a)

Στον πίνακα 1 καταγράφονται τα ποσοστά απασχόλησης των αντρών και των γυναικών ξεχωριστά στις ευρωπαϊκές χώρες από το 2000 έως το 2010. Παρατηρούνται διαφορές στα ποσοστά από χώρα σε χώρα, από φύλο σε φύλο ακόμη και ανά τα χρόνια. Αυτό που διαπιστώνει κανείς από την αρχή είναι τα εμφανώς μεγαλύτερα ποσοστά απασχόλησης των αντρών σε σύγκριση με αυτά των γυναικών σε όλες τις χώρες. Στην Ελλάδα, παρόλο που τα ποσοστά των αντρών από το 2000 έως το 2010 (71.5%, 74.2%, 70.9%) είναι μεγαλύτερα από αυτά των γυναικών τις αντίστοιχες χρονολογίες (41.7%, 46.1%, 48.1%), ωστόσο παρατηρείται ότι, ενώ ακολουθούν ανοδική πορεία από το 2000 έως το 2005, από το 2005 έως το 2010 παρουσιάζουν μια πτώση. Αντίθετα, τα ποσοστά απασχόλησης των γυναικών βρίσκονται διαρκώς σε άνοδο.

Πίνακας 2. Ετήσια αύξηση της απασχόλησης κατά φύλο, 2000-2010 (μεταβολή % του αριθμού απασχολούμενων) – (Πηγή Eurostat)

	Total			Male			Female		
	2000	2005 (1)	2010 (2)	2000	2005 (3)	2010 (2)	2000	2005 (3)	2010 (2)
EU-27	1.5	1.0	-0.5	1.0	0.7	-0.6	2.2	1.3	-0.3
Euro area	2.3	1.0	-0.5	1.9	0.4	-0.7	3.0	1.8	-0.2
Belgium	2.0	1.4	0.7	1.9	0.5	0.3	2.2	2.6	1.1
Bulgaria	-2.4	2.7	-5.9	:	3.4	-6.9	:	1.9	-4.8
Czech Republic	-0.2	1.0	-0.8	-0.2	1.7	-0.7	-0.1	0.2	-0.9
Denmark	0.5	1.0	-2.1	0.0	0.9	-2.3	1.1	1.2	-1.8
Germany	1.9	-0.1	0.5	1.4	-1.1	0.9	2.6	1.1	0.2
Estonia	-1.5	2.0	-4.8	-1.1	0.5	-5.1	-1.9	3.6	-4.5
Ireland	4.5	4.9	-4.1	3.9	4.3	-5.2	5.3	5.8	-2.9
Greece	0.5	0.8	-2.1	0.1	0.5	-2.8	1.2	1.3	-1.1
Spain	5.1	4.1	-2.3	3.6	2.7	-3.3	7.7	6.3	-0.9
France	2.6	0.7	0.2	2.5	0.2	0.2	2.7	1.2	0.1
Italy	1.9	0.6	-0.7	1.3	0.7	-1.2	3.1	0.3	0.0
Cyprus	1.7	3.6	0.1	:	3.8	-0.7	:	3.3	1.0
Latvia	-3.2	1.6	-4.8	-4.8	2.3	-5.3	-1.5	0.8	-4.3
Lithuania	-4.0	2.5	-5.1	:	2.2	-5.9	:	2.7	-4.4
Luxembourg	5.6	2.9	1.5	5.3	1.5	0.6	6.1	4.8	2.8
Hungary	1.0	-0.2	0.2	0.9	-0.3	-0.9	1.1	-0.1	1.5
Malta	:	1.5	2.0	:	0.3	0.9	:	4.2	4.2
Netherlands	2.2	0.5	-0.5	2.0	-0.3	-0.5	2.5	1.4	-0.5
Austria	0.9	1.5	1.0	0.9	1.0	1.1	1.0	2.1	0.9
Poland	-1.6	2.2	0.4	-1.5	3.1	0.1	-1.7	1.1	0.8
Portugal	2.1	-0.3	-1.5	1.9	-1.0	-1.6	2.3	0.5	-1.4
Romania	-0.8	-1.5	-1.8	-1.0	-0.6	-1.5	-0.5	-2.6	-2.1
Slovenia	1.5	-0.5	-2.0	1.4	-0.6	-1.9	1.7	-0.3	-2.2
Slovakia	-2.0	1.6	-1.4	-2.8	2.9	-2.5	-0.9	0.1	0.0
Finland	2.1	1.4	-1.4	2.2	1.0	-0.7	1.9	1.8	-2.2
Sweden	2.5	0.3	1.1	2.3	1.0	1.9	2.6	-0.5	0.3
United Kingdom (4)	1.3	1.3	-0.7	-0.6	1.1	-0.5	3.6	1.6	-0.9
Iceland	2.0	3.3	-0.3	:	3.7	-1.2	:	2.8	0.7
Norway	0.6	1.2	-0.2	:	1.5	0.1	:	0.9	-0.6
Croatia	4.0	0.8	-4.0	:	0.2	-4.5	:	1.5	-3.4
Turkey	-0.4	1.4	6.2	:	:	5.0	:	:	9.5
Japan	-0.6	0.4	-1.0	:	:	:	:	:	:
United States	2.5	1.7	-0.6	:	:	:	:	:	:

(1) Austria, break in series.

(2) The Netherlands, break in series.

(3) Germany, Spain, Italy, Austria, Romania and Sweden, break in series.

(4) Eurostat estimates of persons employed are based on the estimates of jobs transmitted by the United Kingdom.

Source: Eurostat (online data code: Ifsi_grt_a)

Στον πίνακα 2 παρουσιάζεται η μεταβολή επί τοις εκατό, του αριθμού των απασχολούμενων κατά φύλο αλλά και συγκεντρωτικά, το χρονικό διάστημα από το 2000 έως το 2010. Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες παρουσιάζεται άνοδος του ποσοστού των απασχολούμενων από το 2000 έως το 2005, τόσο για τους άντρες όσο και για τις γυναίκες, ενώ τη δεύτερη πενταετία (από το 2005 έως το 2010) εμφανίζεται πτώση σε πολλές από τις χώρες αυτές. Στην Ελλάδα το 2000 παρουσιάστηκε αύξηση των απασχολούμενων αντρών κατά 0.1%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες ανέρχεται σε 1.2%. Το 2005 εμφανίζεται αύξηση κατά 0.5% για τους άντρες και 1.3% για τις γυναίκες, ενώ αντιθέτως το 2010 παρατηρείται πτώση 2.8% για τους απασχολούμενους άντρες και 1.1% πτώση για τις εργαζόμενες γυναίκες. Μεγαλύτερη άνοδος, λοιπόν, για τις εργαζόμενες γυναίκες και μεγαλύτερη πτώση για τους εργαζόμενους άντρες. Κατά γενική ομολογία, τα ποσοστά ανόδου των απασχολούμενων γυναικών είναι μεγαλύτερα σε σύγκριση με αυτά των αντρών. Αυτό ίσως σημαίνει πως με την πάροδο των χρόνων ο αριθμός των γυναικών που εργάζονται αυξάνεται, χωρίς ωστόσο να είναι απαραίτητο να πλησιάζει ο αριθμός αυτός τον αντίστοιχο αριθμό των εργαζόμενων αντρών.

2.3 Η ένταξη της γυναίκας στην αγορά εργασίας και οι λόγοι για τους οποίους εντάχθηκε

Είναι γεγονός πως με την πάροδο των χρόνων οι καταστάσεις και οι ρυθμοί της ζωής αλλάζουν, οι απαιτήσεις της κοινωνίας αυξάνονται και οι άνθρωποι τείνουν να προσαρμόζονται στις εκάστοτε αλλαγές. Τα τελευταία χρόνια, κυρίως από τη Βιομηχανική Επανάσταση και μετά, έχει επέλθει μια ριζική αλλαγή στη ζωή του ανθρώπου, γεγονός το οποίο στις παλαιότερες εποχές ήταν αποκλειστικά και μόνο «προνόμιο» των αντρών. Η ένταξη της γυναίκας στην αγορά εργασίας την έκανε να αποκτήσει μια διαφορετική θέση στην κοινωνία από αυτή που μέχρι στιγμής είχε και να ενταχθεί αμέσως μέσα στο χώρο παραγωγής.

Παίρνοντας όμως τα πράγματα από την αρχή, πρέπει να ειπωθεί πως η βιομηχανική επανάσταση κατέρριψε πολλούς οικογενειακούς θεσμούς και ιδέες και, μαζί με το φεμινιστικό κίνημα της δεκαετίας του '70, συντέλεσαν στην είσοδο της γυναίκας στην αγορά εργασίας. Η ζήτηση εργασίας συνεχώς αυξανόταν και, σε συνδυασμό με τη μειωμένη πρόθεση των αντρών να εργαστούν σε παραδοσιακά επαγγέλματα, ώθησε τη

γυναίκα να περάσει το κατώφλι του «νοικοκυριού», χωρίς βεβαίως να αποφύγει τις συνέπειες που θα ακολουθούσαν (Δουλκέρη, 1986). Θα μπορούσαν ωστόσο να είναι δύο τα βασικά οφέλη: η παρουσία της γυναίκας στη βιομηχανία και στο εμπόριο αφενός συντέλεσε στην ανάπτυξή τους, αφετέρου τη βοήθησαν να συνειδητοποιήσει και να ανασυγκροτήσει τη θέση της μέσα στην κοινωνία. Με λίγα λόγια η βιομηχανική επανάσταση στάθηκε η αιτία να ανακαλύψει η γυναίκα την αξία της και να ξεφύγει από την καταπιεσμένη κατάσταση στην οποία βρισκόταν, ενώ συγχρόνως ο φεμινισμός την ενθάρρυνε να ασχοληθεί πραγματικά με μια εργασία και να μη μένει εγκλωβισμένη μέσα στο σπίτι κάνοντας δουλειές και ανατρέφοντας τα παιδιά. Πολλές φορές η γυναίκα ένιωθε ένοχη αν έκανε «μόνο» αυτό και πολλοί άντρες, προκειμένου να μη φανούν σοβινιστές, παρότρυναν τις γυναίκες τους να εργαστούν.

Στην αρχή, λοιπόν, η γυναίκα εργαζόταν στη βιομηχανία στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας, καθώς εκεί απέδιδε καλύτερα και ήταν χαμηλότερο το εισόδημα. Έτσι, παρόλο που από την αρχή παρουσιάζεται εκμετάλλευση προς το πρόσωπό της, η γυναίκα εστιάζει στο ότι απελευθερώνεται, σιγά σιγά ανεξαρτητοποιείται και αρχίζουν να την υπολογίζουν ως ενεργό μέλος της κοινωνίας. Αργότερα, άρχισε να μπαίνει και στους άλλους κλάδους εργασίας σταδιακά, να κινείται μέσα στο χώρο με όλο και περισσότερη άνεση και να καταλαμβάνει θέσεις των οποίων παλαιότερα «κάτοχος» ήταν μόνο ο άντρας. Με την πάροδο των χρόνων, λοιπόν, και με την αλλαγή των καταστάσεων η γυναίκα βγήκε από το «φρούριό» της και μπήκε στην παραγωγή, άρχισε να απελευθερώνεται και να αποκτά λόγο, ενώ επεδίωξε και την ίση μεταχείριση με τους άντρες, τόσο στην οικογενειακή όσο και στην επαγγελματική τους ζωή.

Γιατί όμως έγιναν όλες αυτές οι σημαντικές αλλαγές; Γιατί η γυναίκα δεν προτίμησε να αφιερωθεί στην οικογένειά της, όπως έκανε τόσα χρόνια, αλλά επεδίωξε και το «κάτι παραπάνω»; Μήπως υπήρχαν και βαθύτερα αίτια για την ένταξή της στην αγορά εργασίας πέρα από την προσωπική ανεξαρτησία; Μήπως τα πρότυπα και οι ανάγκες της εποχής την «έσπρωξαν» να εισέλθει στον εργασιακό χώρο και τώρα οι απαιτήσεις δεν την αφήνουν να ξεφύγει;

Η αλήθεια είναι πως οι λόγοι για τους οποίους μπήκε και παρέμεινε η γυναίκα στην αγορά εργασίας είναι πολλοί και το κυριότερο είναι πως ήταν άλλοι στην αρχή και άλλοι κατέληξαν να είναι σήμερα. Όπως προαναφέρθηκε, δόθηκε το έναυσμα για ένα είδος ελευθερίας και ανεξαρτησίας στη γυναίκα και εκείνη άδραξε την ευκαιρία και

κινητοποιήθηκε. Η προσωπική ικανοποίηση, λοιπόν, την έκανε να εργαστεί και, όπως είναι φυσικό, αυτό στις μέρες μας έχει εξελιχθεί. Πλέον η γυναίκα έχει την επιθυμία να κάνει καριέρα, της αρέσει η δουλειά με την οποία ασχολείται, τη βοηθά να γνωρίζει νέους ανθρώπους και να αποκτά καινούριες εμπειρίες, ενώ συγχρόνως ξεφεύγει από τη μονότονη ζωή της νοικοκυράς. Ολοκληρώνει την προσωπικότητά της, ικανοποιεί τις προσωπικές φιλοδοξίες της και, στην προσπάθειά της να ξεφύγει από την εξάρτηση από τον άντρα, επιδιώκει την ανεξαρτησία της.

Σε συνδυασμό με όλα αυτά, όμως, η πρώτιστη και περισσότερο εμφανής αιτία για την εργασία της γυναίκας είναι οικονομική. Το κόστος ζωής ολοένα και ανεβαίνει και η κάλυψη οικονομικών αναγκών έχει γίνει πλέον προτεραιότητα. Επίσης, η συνεχώς αυξανόμενη ανεργία και οι ανάγκες που εμφανίζονται στο σύγχρονο τρόπο ζωής, αναγκάζουν τη γυναίκα να εργαστεί. Τις περισσότερες φορές μόνο το εισόδημα του άντρα δεν αρκεί για την επιβίωση του ζευγαριού ή της οικογένειας και συχνά κάποιος από τους δυο υποχρεώνεται να κάνει και δεύτερη δουλειά. Προκειμένου, λοιπόν, να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής τους, παραμένει στο χώρο εργασίας και η γυναίκα, η οποία ωστόσο άξια κατέχει αυτή τη θέση, εφόσον πλέον έχει και το κατάλληλο επίπεδο μόρφωσης. Η κοινωνία αποδέχεται τώρα πια το διπλό ρόλο της γυναίκας, νοικοκυράς και εργαζόμενης.

Παρόλ'αυτά, κάτι το οποίο δεν θα πρέπει να παραλειφθεί είναι πως, ενώ η γυναίκα θεωρείται πλέον δεδομένο πως εργάζεται, η θέση της όμως εξακολουθεί να είναι μειονεκτική σε σύγκριση με εκείνη του άντρα. Εξακολουθεί, επίσης, να μην έχει τις ίδιες ευκαιρίες και συνήθως να καταλαμβάνει χαμηλότερες βαθμίδες στην επαγγελματική ιεραρχία, ενώ μειονεκτεί συχνά και μισθολογικά. Παρά την πλήρη ένταξή της στο χώρο εργασίας, συνεχίζουν να υπάρχουν «γυναικεία» και «αντρικά» επαγγέλματα.

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω, είναι φανερό πως η γυναίκα του χθες με τη γυναίκα του σήμερα παρουσιάζει πολύ σημαντικές και εμφανείς διαφορές. Η είσοδος και η συμμετοχή της στην αγορά εργασίας είναι πλέον γεγονός. Η Βιομηχανική Επανάσταση και το φεμινιστικό κίνημα συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό σε αυτό. Η γυναίκα, σύζυγος και νοικοκυρά αντικαταστάθηκε από την ανεξάρτητη γυναίκα, ενισχύοντας έτσι και την αυτοπεποίθησή της αλλά και το εργατικό δυναμικό της χώρας. Ωστόσο, τα οικονομι-

κά είναι ένας επιπλέον λόγος που την ωθεί στην εργασία, καθώς ο καταναλωτισμός και οι ανάγκες στις μέρες μας ολοένα και αυξάνονται.

2.4 Ο ρόλος της γυναίκας στη σύγχρονη οικογένεια

Η γέννηση ενός παιδιού είναι από τα σπουδαιότερα γεγονότα στη ζωή μιας οικογένειας (Αλεξίου, 2001). Η μητρότητα είναι ένα συμβάν, το οποίο η γυναίκα το περιμένει από την παιδική της κιόλας ηλικία. Καθώς όμως τα χρόνια περνάνε η οικογένεια και, συνεπώς και η μητρότητα, παύουν να είναι η μοναδική ασχολία της γυναίκας, η οποία επιδιώκει και την επαγγελματική της καταξίωση, προσπαθώντας έτσι να τα συνδυάσει και τα δυο. Ωστόσο, αυτό προκαλεί ένα δίλημμα, το οποίο παραμένει άλυτο μέχρι και σήμερα: μπορεί να τα συνδυάσει αυτά τα δυο η γυναίκα επιτυχώς ή μήπως το ένα μειώνει ή αποκλείει το άλλο;

Είναι γεγονός πως για μια γυναίκα είναι δύσκολο να βρει και να κρατήσει μια δουλειά, συνδυάζοντάς την με τις οικογενειακές της υποχρεώσεις. Έχει, μάλιστα, παρατηρηθεί πως οι γυναίκες που επιστρέφουν στην εργασία τους ύστερα από κάποια εγκυμοσύνη, ασχολούνται κατά κύριο λόγο με ένα επάγγελμα το οποίο τους προσφέρει ουσιαστική και προσωπική ικανοποίηση και δεν το κάνουν απλά για βιοποριστικούς λόγους (Κακλαμανάκη, 1984). Σημαντικό ρόλο, βέβαια, παίζει και η στήριξη που θα έχει από το σύζυγό της, αν δηλαδή και ο ίδιος την παροτρύνει να συνεχίσει και συγχρόνως είναι διατεθειμένος να τη βοηθήσει στο σπίτι ή αν πιστεύει πως είναι καλύτερα η γυναίκα να ασχοληθεί αποκλειστικά και μόνο με την οικογένεια.

Γενικά, είναι ευρέως διαδεδομένη η άποψη πως η «καλή μητέρα» είναι εκείνη που παραμένει στο σπίτι κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων της ζωής του παιδιού της. Αυτό, μάλιστα, πολλές φορές την κάνει να νιώθει ένοχη και να έχει τύψεις όταν προσπαθεί να συνδυάσει τη μητρότητα με την εργασία και συχνά καταλήγει ή στο να αφήσει τη δουλειά της ή στο να μην «κυνηγάει» θέσεις εργασίας που της επιτρέπουν να αξιοποιήσει τα προσόντα και τις ικανότητές της (Κογκίδου, 1995). Μάλιστα δεν είναι λίγες οι φορές που η γυναίκα μένει στο σπίτι για να αποφύγει τις ενοχές και έτσι η σχέση της με το παιδί ξεκινάει λανθασμένα («χάρη του οποίου» δεν πήγε να δουλέψει).

Πολλές όμως είναι και οι γνώμες των ειδικών πάνω σε αυτό το θέμα. Η ψυχαναλύτρια Selma Fraiberg (1959) ωθεί τις μητέρες να κάθονται στο σπίτι φροντίζοντας τα παιδιά τους και προσφέροντάς τους μια σταθερή ανθρώπινη σχέση. Από

τη άλλη, μια λίγο διαφορετική άποψη παρουσιάζει ο παιδίατρος Benjamin Spock (1946), ο οποίος υποστηρίζει πως τα τρία πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού είναι πολύ σπουδαία και μεγάλης σημασίας, γι' αυτό και χρειάζεται συνεχώς τους γονείς του. Έτσι, αν η μητέρα θέλει να εργαστεί, είναι καλύτερα να βρει μια δουλειά που θα μπορεί να την κάνει μέσα από το σπίτι. Επιπλέον, ο ψυχολόγος Bruno Bettelheim (1987) υποστηρίζει πως οι ανάγκες των γυναικών δεν ικανοποιούνται προσφέροντας τις υπηρεσίες τους μόνο μέσα στην οικογένεια και πως η ημερήσια φροντίδα είναι καλό να χρησιμοποιηθεί και από εκείνες που θέλουν να δουλέψουν και από εκείνες που αναγκάζονται να το κάνουν. Είναι, λοιπόν, φανερό πως δεν υπάρχει μια σταθερή γνώμη ούτε από τους ειδικούς, αλλά εκείνο που μπερδεύει περισσότερο τα πράγματα είναι πως ένας ειδικός που εκφέρει κάποια άποψη, μπορεί μετά από κάποια χρόνια να την ανατρέψει. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι ο μεγάλος ψυχαναλυτής John Bowlby (1953), του οποίου η αρχική θέση ήταν πως η μητρική αγάπη στη βρεφική ηλικία είναι πολύ σημαντική για την πνευματική υγεία του παιδιού. Η θέση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί ως αρνητική άποψη για την ημερήσια φροντίδα, ωστόσο ο ίδιος ήρθε να την ανατρέψει μετά από λίγα χρόνια, λέγοντας πως αυτό που δεν θα ήθελε να δει είναι μια νεαρή μητέρα να μένει μόνη της όλη τη μέρα μέσα στο σπίτι με ένα μωρό ή ένα μικρό παιδί. Τι συμβαίνει όμως τελικά στα αλήθεια; Ποια είναι η πραγματικότητα και ποια η καθημερινότητα μιας γυναίκας με οικογένεια;

Σήμερα στην Ελλάδα η γυναίκα είναι και μητέρα και εργαζόμενη. Πρέπει να βοηθήσει και στα οικονομικά της οικογένειας, πηγαίνει καθημερινά στη δουλειά της και παράλληλα φροντίζει για τα ψώνια και την καθαριότητα του σπιτιού. Επίσης, πρέπει να βρει κάπου να αφήσει τα παιδιά της κατά τις ώρες εργασίας της, δεδομένου ότι είναι αυτή η μόνη υπεύθυνη για το μεγάλωμά τους. Το πιο σημαντικό όμως είναι πως έχει την υποχρέωση και την υπευθυνότητα, όχι μόνο να μεγαλώσουν, αλλά να μεγαλώσουν σωστά τα παιδιά της. Τι λοιπόν να «πρωτοκάνει» και πώς να τα καταφέρει στους τόσους ρόλους της; Παρόλο, λοιπόν, που θέλει να πετύχει και να γίνει δημιουργική και, ενώ έχει ανησυχίες για το αν είναι καλή μητέρα και για το πώς να διαχειριστεί το μέλλον των παιδιών της, προσπαθεί να ικανοποιήσει και τις δικές της προσωπικές φιλοδοξίες. Κάπου εκεί, λοιπόν, η γυναίκα-μητέρα-εργαζόμενη διχάζεται και οι προτεραιότητές της μπερδεύονται. Όταν αφοσιώνεται στη δουλειά της, αισθάνεται ενοχές για την οικογένειά της, ενώ όταν αφιερώνεται σε αυτήν, νιώθει πως στερεί από τον εαυτό της την

προσωπική ικανοποίηση και καταξίωση (Κατάκη, 1984; Maher, Saugers, 2007). Κάποιες μητέρες, λοιπόν, επιλέγουν τη μερική απασχόληση, που σημαίνει λιγότερο άγχος και περισσότερος χρόνος με την οικογένεια. Με τον τρόπο αυτό, όμως, είναι φυσικό πως δεν μπορούν να προοδεύσουν επαγγελματικά και τους προκαλείται και πάλι απογοήτευση. Παρά τις απόψεις και τις αντιλήψεις που επικρατούν και αψηφώντας τα αισθήματα και τους διχασμούς των γυναικών, έχει αποδειχθεί πως η εργαζόμενη μητέρα (που είναι ευχαριστημένη με τη δουλειά της) συμπεριφέρεται στα παιδιά της καλύτερα από τη μη εργαζόμενη, καθώς το ψυχολογικό μέρος είναι ένας βαρυσήμαντος παράγοντας. Η κοινωνιολόγος E. Sullerot (1997) υποστηρίζει πως οι εργαζόμενες μητέρες τα καταφέρνουν καλύτερα με τα παιδιά τους, τα οποία είναι λιγότερο νευρικά από τα παιδιά εκείνων των γυναικών που είναι πάντα στο σπίτι. Τα τιμωρούν λιγότερο, τα παρακολουθούν περισσότερο και έχουν καλύτερα σχολικά αποτελέσματα (Βερνάρδου-Ξένου, 1989).

Συνοψίζοντας σε μια πρόταση όλα τα παραπάνω, θα μπορούσε να ειπωθεί πως τελικά η γυναίκα μπαίνει στην παραγωγή αλλά δεν βγαίνει από το σπίτι. Εργάζεται κανονικά, όπως κάνει και ο σύζυγός της, συμβάλει και αυτή οικονομικά όπως μπορεί, ενώ αντίθετα ο άντρας δεν μοιράζεται μαζί της τις ευθύνες του σπιτιού. Ουσιαστικά το πρόβλημα για την Ελληνίδα είναι πως, παρά τις αλλαγές που έχουν γίνει στις αντιλήψεις και στον τρόπο ζωής, οι αρμοδιότητες εξακολουθούν να χωρίζονται σε αντρικές και γυναικείες, υπάρχουν δηλαδή ακόμη αντρικοί και γυναικείοι ρόλοι. Συνεπώς η γυναίκα αποκλείεται από τα ανώτερα και όχι από τα πιο βαριά επαγγέλματα. Κυρίως, όμως, θεωρείται κατάλληλη για βοηθός, καθώς η μεταχείριση που γίνεται απέναντι στο πρόσωπό της, γίνεται ολοένα και πιο έντονη. Υπάρχουν, φυσικά, και ορισμένες διευκολύνσεις για τη γυναίκα που βρίσκεται στην παραγωγή (άδεια τοκετού, μειωμένο ωράριο για τις μητέρες κλπ), έχουν ωστόσο και αυτές τα αρνητικά τους στοιχεία. Το ζήτημα, λοιπόν, δεν είναι πώς τα καταφέρνει η γυναίκα με τόσες ασχολίες καθημερινά, αλλά τι κάνει ή τι μπορεί να κάνει και ο άντρας για να πάρει μέρος σε αυτές και να τη διευκολύνει.

2.5 Ο ρόλος του άντρα στη σύγχρονη οικογένεια

Είναι γεγονός πως όποτε γίνεται αναφορά στην οικογένεια, στα μέλη της και στις λειτουργίες τους μέσα σε αυτήν, πρωταρχικό ρόλο έχει η γυναίκα, ενώ ο άντρας

αναφέρεται ως βιολογική αναγκαιότητα, αλλά συγχρόνως τυχαίο κοινωνικό γεγονός (Parke, 1987). Ο άντρας είναι εκείνος που παραμένει περισσότερο αμμέτοχος στη φροντίδα του παιδιού, που δεν ασχολείται πολύ με το άλλαγμα, το τάϊσμα ή το μπάνιο του, που αφιερώνει λιγότερες ώρες για παιχνίδι μαζί του. Ο ρόλος της «κολώνας του σπιτιού» είναι κάπως «βολικός» για τους άντρες, καθώς περιορίζει κατά πολύ τις ενδοοικογενειακές τους δραστηριότητες. Στις μέρες μας, όμως, και με την πάροδο των χρόνων όλο και περισσότερο, δεν υπάρχει μόνο το είδος του άντρα που περιγράφεται παραπάνω. Υπάρχουν και εκείνοι που συμμετέχουν ενεργά στην ανατροφή των παιδιών τους, εκείνοι που μοιράζονται ισάξια (ή σχεδόν ισάξια) με τις γυναίκες τους τις δουλειές και τις υποχρεώσεις του σπιτιού.

Γενικά, ο μέσος άντρας είναι ένας άντρας που εργάζεται, άρα και ένας σύζυγος και πατέρας που απουσιάζει πολλές ώρες από το σπίτι. Παλαιότερα, όταν εργαζόταν στα χωράφια, ήξεραν όλοι στην οικογένεια πού βρίσκεται τις ώρες αυτές και πώς περνάει το χρόνο του έξω από το σπίτι. Πλέον, όμως, το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του άντρα είναι άγνωστο στα παιδιά του. Πολλές φορές φεύγει το πρωί πριν εκείνα ξυπνήσουν και, όταν γυρίζει, είναι δύσκολο να ασχοληθεί μαζί τους, είτε γιατί λείπουν σε εξωσχολικές δραστηριότητες το μεσημέρι ή το απόγευμα, είτε γιατί κοιμούνται το βράδυ, είτε γιατί ο ίδιος ο άντρας είναι πολύ κουρασμένος. Η φράση «έχω τη γυναίκα μου βασίλισσα και από τα παιδιά μου δε λείπει τίποτα» χρησιμοποιείται πολύ συχνά, χωρίς όμως να έχει κάποια βάση, καθώς μπορεί να μην τους λείπει κάποιο υλικό αγαθό (φαγητό, ρούχα, παιχνίδια κλπ), είναι έντονη όμως η απουσία του άντρα, συζύγου και πατέρα από το σπίτι. Οι ατελείωτες ώρες εργασίας κάνουν το αντρικό πρότυπο να απουσιάζει.

Ένας άλλος όρος που χρησιμοποιείται για τον άντρα και θεωρείται τιμητικός, χωρίς όμως να έχουν εξεταστεί οι συνέπειές του, είναι εκείνος του «κουβαλητή». Θεωρείται δεδομένο πως εκείνος θα εργάζεται και, ακόμη και όταν δουλεύει και η γυναίκα, πάλι ο άντρας θεωρείται ο κύριος υπεύθυνος για τα οικονομικά και τη συντήρηση της οικογένειας. Φροντίζει για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, καλύπτει όλες τις ανάγκες της και, όταν υπάρχουν οικονομικά προβλήματα, αναλαμβάνει αυτός την ευθύνη και καταρρακώνεται ψυχολογικά. Επίσης, δεν είναι λίγες οι φορές που από τους δυο συζύγους εργάζεται μόνο η γυναίκα ή που ο μισθός της είναι υψηλότερος από εκείνον του άντρα. Τότε αυτός νιώθει να μειονεκτεί, να χάνει την «εξουσία» του και την «προεδρική» θέση που κατείχε μέσα στην οικογένεια. Σε έρευνα που έγινε σε

αντρώγυνα το 1982, βρέθηκε πως σε γενικές γραμμές επικρατεί η ιδεολογία πως η γυναίκα είναι υπεύθυνη για τις εργασίες του σπιτιού και ο άντρας για το εισόδημα που θα φέρνει. Παράλληλα, όπως υποστηρίζει η Καβουνίδη (1989) *«μια ήταν η οικιακή εργασία στην οποία φάνηκε να έχουν συμμετοχή οι περισσότεροι άντρες και είναι εργασία που γίνεται έξω από το σπίτι και έχει να κάνει και πάλι με χρήματα: τα ψώνια»* (σελ.71-80).

Κάπως έτσι, λοιπόν, διατηρείται και μεταφέρεται από γενιά σε γενιά η άποψη πως ο άντρας είναι υπεύθυνος για τη συντήρηση της οικογένειας. Συχνά, όσο περισσότερες ώρες δουλεύει, τόσο καλύτερα πιστεύεται πως είναι. Όμως, γυρνώντας αυτός κουρασμένος στο σπίτι, το παιδί ίσως θέλει να παίξει ή να μιλήσει μαζί του, πράγμα το οποίο είναι αδύνατο από μέρους του. Χωρίς να το καταλαβαίνει χάνει το μέγιστο των παιδιών, όντας χωμένος στη δουλειά του. Παράλληλα, είναι πολύ πιθανό να χρειάζεται και η γυναίκα του βοήθεια στις δουλειές του σπιτιού. Φυσικά, όσο περνούν τα χρόνια παρατηρείται πως ο άντρας όλο και περισσότερο συμμετέχει σε αυτές, συχνά, όμως, ύστερα από παρότρυνση της συζύγου. Σύμφωνα με μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη Γερμανία, η μητέρα είναι εκείνη που ρυθμίζει τις δραστηριότητες που έχουν να κάνουν με τη φροντίδα του παιδιού, ενώ ο ρόλος του πατέρα παραμένει βοηθητικός. Τόσο οι άντρες όσο και οι γυναίκες που πήραν μέρος στην έρευνα υποστήριξαν πως δεν υπάρχει ένας τομέας φροντίδας, στον οποίο ο πατέρας να είναι αποκλειστικά υπεύθυνος, ενώ συγχρόνως παρατηρήθηκε πως όσο μεγαλώνει το παιδί, τόσο περισσότερο ασχολείται ο πατέρας μαζί του, σε αντίθεση με τη μητέρα που σταδιακά αποστασιοποιείται (Κορώσης, 2003).

Είναι πολύ πιθανό, οι άντρες να θέλουν να πάρουν μέρος στην ανατροφή των παιδιών τους, αλλά, λόγω του περιορισμένου χρόνου τους, να μην μπορούν, ενώ αντιθέτως δε συμβαίνει το ίδιο και με τις δουλειές του σπιτιού. Δεν είναι κανείς άντρας πρόθυμος να διευκολύνει τη γυναίκα του και να πάρει τη θέση της στο νοικοκυριό. Παρόλ'αυτά, το να αναλάβει ένα μέρος της φροντίδας των παιδιών του έχει διττή ευνοϊκή σημασία: και καλυτερεύει τη σχέση πατέρα-παιδιού, αλλά και εκείνη μητέρας-παιδιού, αφού ανακουφίζεται από κάποιες καθημερινές ασχολίες για το παιδί. Οι Michael Lamb και Susan Bronson (Parke, 1996) λένε σχετικά: *«Παίρνοντας ένα μέρος της ευθύνης του σπιτιού και (ή) του παιδιού, ο σύζυγος ανακουφίζει τη γυναίκα του από ορισμένες ευθύνες, της παρέχει ελεύθερο χρόνο ώστε να απασχολείται λιγότερο*

βιαστικά με το παιδί... Η συμμετοχή του συζύγου έχει ευεργετική επίδραση στη σχέση μητέρας-παιδιού κι έτσι αντανακλά έμμεσα στην ανάπτυξη του παιδιού» (σ. 107). Έτσι ο ρόλος του πατέρα σήμερα έχει αλλάξει, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις ο σύζυγος μοιράζεται με τη σύζυγό του την ανατροφή του παιδιού, ίσως και κάποιες οικιακές εργασίες, ιδιαίτερα όταν εκείνη επιστρέφει στη δουλειά της μετά την άδεια τοκετού.

Επιπλέον, κάτι το οποίο δεν θα πρέπει να παραλειφθεί και τοποθετείται χρονικά πριν την ενασχόληση του άντρα με το παιδί, είναι η θέση που έχει ο ίδιος στο θέμα της εγκυμοσύνης και η αντίληψή του κατά πόσο το παιδί είναι επιθυμητό, καθώς και η στάση του δίπλα στη σύζυγό του μέχρι τη γέννηση του παιδιού. Σύμφωνα με έρευνες, όσο πιο χαρούμενος είναι ο πατέρας κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, τόσο πιθανότερο είναι να συμβάλλει στη φροντίδα του παιδιού μελλοντικά (Dragonas & Naziris, 1995). Επιπλέον, είναι γεγονός πως οι άντρες που παρευρίσκονται στην αίθουσα τοκετού κατά τη διάρκεια της γέννησης του παιδιού τους, φαίνεται να ασχολούνται μαζί του περισσότερο, να είναι πιο δεμένοι και ευαίσθητοι σε θέματα που το αφορούν (Pruett, 1988). Έτσι, ερχόμενοι λοιπόν στις μέρες μας, οι άντρες όλο και περισσότερο συμπαραστέκονται στη γυναίκα τους στους πόνους του τοκετού και παρακολουθούν τη γέννα του παιδιού τους.

Καθώς, όμως, δεν μπορούμε να ξεφύγουμε τελείως και από την παραδοσιακή στάση του άντρα μέσα στην οικογένεια, εξακολουθεί να είναι έντονη η απουσία του και αισθητή τόσο για τη σύζυγο, όσο και για το παιδί. Ιδιαίτερα για τα αγόρια, έχει διαπιστωθεί πως γίνεται περισσότερο αντιληπτή σε σχέση με τα κορίτσια (Cabrera, 2000) και έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να εκδηλώσουν στο μέλλον λεκτική ή σωματική βία (Mott & Kowaleski-Jones, 1997). Από την άλλη μεριά, υπάρχουν και έρευνες που υποστηρίζουν πως η επιρροή του πατέρα στη διαμόρφωση των παιδιών είναι πολύ μικρή και πως, εφόσον καλύπτεται πλήρως ο οικονομικός τομέας, η απουσία ή η περιορισμένη παρουσία του πατέρα, δεν έχει σοβαρές συνέπειες στην ανάπτυξη του παιδιού (Crockett, 1993).

Παρόλ' αυτά όμως, είναι πλέον εξακριβωμένο πως η ουσιαστική παρουσία του πατέρα είναι ευεργετική, επομένως και αναγκαία, για την εύρυθμη λειτουργία της οικογένειας και την ομαλή εξέλιξη του παιδιού. Συγχρόνως, μειώνεται το ενδοοικογενειακό άγχος, καθώς δεν πέφτουν όλα τα βάρη στη μητέρα και κάθε ζήτημα λύνεται από κοινού και από τους δυο γονείς. Η συμμετοχή του πατέρα, ήδη από τα

πρώτα στάδια του παιδιού, είναι πολύ σημαντική και συμβάλλει στη διαμόρφωση κοινωνικών σχέσεων με συνομηλίκους ή μη. Είναι πολύ σπουδαίο, επίσης, να υπάρχει το πρότυπο αρσενικής συμπεριφοράς μέσα στο σπίτι και για τα αγόρια και για τα κορίτσια, τόσο ως πατέρας, όσο και ως σύζυγος. Και κάτι τελευταίο που πρέπει να τονιστεί είναι πως ο άντρας δεν πρέπει να μιμείται τη γυναίκα στο ρόλο της. Είναι αναγκαίο τα παιδιά να συνειδητοποιήσουν πως ο καθένας από τους δυο είναι διαφορετικός και πως ο ένας δεν μπορεί να αντικαταστήσει τον άλλο.

Ανακεφαλαιώνοντας, πρέπει να επισημανθεί πως υπάρχουν πλέον σημαντικές και εμφανείς αλλαγές στο ρόλο του άντρα και στη συμμετοχή του σε διάφορες υποχρεώσεις. Παρόλο που η ενασχόλησή του με την ανατροφή του παιδιού περιορίζεται στον ελεύθερο χρόνο του, ωστόσο η συμμετοχή του στις οικιακές εργασίες και στο μέγιστο του παιδιού, συνεχώς αυξάνεται. Είναι σημαντικό να γνωρίζουμε πως δεν υπάρχει κάποια θεωρία για τον άντρα που να τον αφήνει σε δεύτερη μοίρα σχετικά με τις δουλειές του σπιτιού και την ανατροφή των παιδιών. Ούτε εξηγείται λογικά το γεγονός πως ο ένας γονιός ασχολείται περισσότερο με τα παιδιά, με την ανάπτυξη και την εξέλιξή τους, τη στιγμή μάλιστα που γνωρίζουμε πως ο καθένας επιδρά διαφορετικά πάνω τους. Οι άντρες μαζί με τις γυναίκες μπορούν να προσφέρουν πολλά στα παιδιά και να τα αναπτύξουν πολύπλευρα. Προϋπόθεση, βέβαια, αποτελεί ο άντρας να πάρει τη θέση που πραγματικά του ανήκει μέσα στην οικογένεια.

2.6 Συνδυασμός οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής

Είναι εμφανές, πως με το πέρασμα των χρόνων ολοένα και περισσότερα ζευγάρια καλούνται να βρουν τρόπους, ώστε να συνδυάσουν την επαγγελματική με την οικογενειακή τους ζωή, δεδομένου πως οι γυναίκες πλέον εργάζονται τόσο όσο και οι άντρες και δεν ασχολούνται αποκλειστικά και μόνο με «τα του οίκου». Γενικά, ένας συγκεκριμένος ορισμός για να προσδιορίσουμε τον όρο «συνδυασμός οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής» δεν υπάρχει, μπορούμε όμως να πούμε πως νοείται η ισότιμη συμμετοχή και των δυο φύλων στις ευθύνες που αφορούν την οικογένεια και το σπίτι, έτσι ώστε να μπορούν και οι δυο να ανταποκριθούν στις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις (Dex, Smith & Winter, 2001). Αυτό το μοίρασμα των ευθυνών αποτελεί προϋπόθεση για το συνδυασμό οικογένειας και εργασίας και, φυσικά, καλή συνεργασία μεταξύ του άντρα και της γυναίκας. Κατά πόσο, όμως, είναι διατεθειμένες και οι δυο

μεριές να κάνουν τις απαραίτητες «θυσίες» για να υπάρξει αυτή η ισορροπία;

Παίρνοντας τα πράγματα από την αρχή τους, είναι αξιοσημείωτο πως από τη δεκαετία του '90 η εργασία άρχισε να γίνεται λιγότερο ικανοποιητική για τους εργαζόμενους, οι οποίοι απουσιάζουν όλο και περισσότερο από αυτήν για λόγους υγείας. Άρχισαν να αγχώνονται πιο πολύ και πολλές φορές να «κουβαλάνε» τα προβλήματα την δουλειάς τους, στο σπίτι. Έτσι, οι αυξημένες υποχρεώσεις στο χώρο εργασίας, φέρνουν σε σύγκρουση τον επιθυμητό συνδυασμό αυτής με την οικογένεια. Επιπλέον, κάτι σημαντικό που παρατηρείται, είναι πως, παρά τις αλλαγές που συμβαίνουν στο χώρο εργασίας, η γυναίκα εξακολουθεί να βρίσκεται σε δυσμενέστερη θέση από τον άντρα σχετικά με το συνδυασμό οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, καθώς ακόμη οι περισσότερες ευθύνες για το σπίτι και την οικογένεια ανήκουν σε αυτήν. Είναι όμως αυτή η προσπάθεια για το συνδυασμό εργασίας και οικογένειας πρόβλημα μόνο των γυναικών ή γενικά όλων εκείνων των ανθρώπων που εργάζονται και προσπαθούν να συνδυάσουν οικογενειακή, προσωπική και εργασιακή ζωή συγχρόνως;

Είναι εύλογο πως όταν και οι δυο γονείς εργάζονται, η ανάγκη τους για βοήθεια και στήριξη είναι έντονη, ειδικά όταν βρίσκονται στα πρώτα στάδια της γονικότητάς τους. Πολλοί, σε αυτή τη φάση της ζωής τους, νιώθουν απελπισμένοι και ανήμποροι να τα καταφέρουν. Συχνά αντιμετωπίζουν το δίλημμα «οικογένεια ή εργασία» ή πού να δώσουν μεγαλύτερη έμφαση και κάπου εκεί μπερδεύονται και διχάζονται. Κρατούν τα προβλήματά τους για τον εαυτό τους και προσπαθούν να τα λύσουν μόνοι τους, δεν τα μοιράζονται και δε ζητούν γνώμες τρίτων, καθώς φοβούνται μήπως τους κατακρίνουν ή τους θεωρήσουν ανίκανους να είναι γονείς. Ακόμη και οι γονείς τους ή τα πεθερικά τους, που θεωρητικά είναι τα πιο κοντινά συγγενικά πρόσωπα, τους προκαλούν άγχος και εκνευρισμό, παρά ηρεμία και χαλάρωση. Αυτή η κατάσταση είναι φυσικό πως δεν βοηθάει στην εξισορρόπηση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, αλλά έχει τα αντίθετα αποτελέσματα.

Προσπαθώντας, λοιπόν, να βρεθούν λύσεις γι' αυτό το πρόβλημα, η μερική απασχόληση θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι μια από αυτές και το μοίρασμα της δουλειάς μια δεύτερη, να μοιράζονται, δηλαδή, την ίδια εργασία ο άντρας και η γυναίκα, έχοντας όμως ο καθένας μερική απασχόληση. Κάτι τέτοιο φαίνεται να έχει ξεκινήσει από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και μάλιστα διεξήχθη και έρευνα από τον Erik Gronseth (Parke, 1987). Στην έρευνα πήραν μέρος 16 ζευγάρια από τα οποία κάποια μοιράζονταν

την ίδια δουλειά και άλλα εργάζονταν με μερική απασχόληση. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως αυτά τα αντρώγυνα μοιράζονταν τη φροντίδα του παιδιού και είχαν βελτιωμένη οικογενειακή ζωή σε όλα τα επίπεδα, συνδυάζοντάς την με την επαγγελματική. Το μόνο αρνητικό, ίσως, ήταν πως και πάλι τις δουλειές του σπιτιού τις αναλάμβανε, ως επί το πλείστον, η γυναίκα. Ο Gronseth (Parke, 1987), λοιπόν, συμπέρανε πως στις οικογένειες που τα ζευγάρια μοιράζονταν τις ώρες εργασίας, εμφανιζόταν λιγότερη κούραση και ένταση. Επίσης, οι σύζυγοι μεταξύ τους είχαν καλύτερες σχέσεις, ενώ καλύτεροι ήταν και οι δεσμοί με τα παιδιά τους, απ' ό,τι πριν εφαρμόσουν αυτό τον τρόπο εργασίας. Ίσως, λοιπόν, η μερική απασχόληση να είναι μια λύση για τους «γονείς πλήρους απασχόλησης» (Parke, 1987).

Λαμβάνοντας, όμως, από την άλλη μεριά υπόψη μας τους νέους ρυθμούς ζωής και τις ολοένα και αυξανόμενες απαιτήσεις, ίσως η μερική απασχόληση να μην είναι λύση για όλα τα ζευγάρια, αλλά αντιθέτως σε κάποιους να προκαλεί και προβλήματα επιβίωσης. Γι' αυτές τις περιπτώσεις, και όπου είναι δυνατό, θα μπορούσε το ζευγάρι να εργάζεται με βάρδιες και αντίστοιχα να ασχολείται με το σπίτι και τα παιδιά. Αν, για παράδειγμα, δουλεύει η γυναίκα το πρωί, ο σύζυγος θα μπορούσε να εργάζεται το απόγευμα, ώστε, τις ώρες απουσίας της γυναίκας του, να ασχοληθεί ενδεχομένως με το νοικοκυριό, εφόσον θέλει να τη διευκολύνει λίγο, ή/και με τα παιδιά, στην περίπτωση που δεν πηγαίνουν σχολείο. Αντίστοιχα, θα γίνεται το ίδιο και με τη γυναίκα, όταν ο σύζυγος εργάζεται. Αυτή η τακτική προϋποθέτει καλή διάθεση και θέληση, τόσο από τον άντρα όσο και από τη γυναίκα, να συμμετέχουν στα εργασιακά και στα οικογενειακά καθήκοντα ισάξια και ισότιμα.

Βλέποντας, όμως, τα πράγματα και από μια πιο ρεαλιστική πλευρά, λίγοι είναι εκείνοι οι άντρες που συμμετέχουν στις δουλειές του σπιτιού, ακόμη και αν οι γυναίκες τους εργάζονται τις ίδιες ώρες με αυτούς. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί, πως έχει παρατηρηθεί βελτίωση ως προς την ανατροφή των παιδιών από το μέρος των αντρών, καθώς ολοένα και περισσότεροι λαμβάνουν μέρος σε αυτήν, χωρίς όμως να συμβαίνει το ίδιο και με το νοικοκυριό. Σε μια έρευνα που διεξήχθη σε εργαζόμενους άντρες και γυναίκες, μελετήθηκε πόσο ασχολούνται οι μεν και πόσο οι δε με το νοικοκυριό. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως περίπου το 20% των αντρών συμμετέχει σε εργασίες του σπιτιού (ή της αυλής), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των γυναικών ανέρχεται σε περίπου 80% (Rothblum, σ. 83, 111).

Η συνεννόηση ανάμεσα στο ζευγάρι, η συνεργασία για ενδοοικογενειακά θέματα και η ομαλή και κοινή πορεία του στην ανατροφή των παιδιών, είναι καίρια στοιχεία, εφόσον υπάρχουν, πραγματοποιείται επιτυχώς ο συνδυασμός οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Ωστόσο, διαφαίνεται πως οι σημερινές οικογένειες διανύουν ένα μεταβατικό στάδιο, ένα στάδιο μεταβολής και προσαρμογής (Ditch, 1997). Τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, παρατηρείται πως ο αριθμός των γάμων ολοένα και μειώνεται, ενώ αντιθέτως ο αριθμός των διαζυγίων συνεχώς αυξάνεται. Επίσης, αξιωματική φαίνεται να είναι και μια νέα τάση, η τάση για συμβίωση πολλών ζευγαριών, καθώς και η συνέπεια αυτής της τάσης, που δεν είναι άλλη από τον αυξημένο αριθμό γεννήσεων εκτός γάμου (Eurostat, 2007). Ενδεχομένως, όλες αυτές οι αλλαγές να φανερώνουν τη διάθεση του ζευγαριού, όχι τόσο να προχωρήσει στις αμοιβαίες υποχωρήσεις, αλλά στις εναλλακτικές λύσεις που, όμως, δεν οδηγούν στο συνδυασμό οικογένειας και εργασίας. Πολλές φορές καταφεύγουν σε τρίτα πρόσωπα για την ανατροφή των παιδιών τους, άλλες φορές πάλι τα καταφέρνουν και μόνοι τους. Το σίγουρο πάντως είναι πως, σε κάθε περίπτωση, προσπαθούν να συνδυάσουν την επαγγελματική με την οικογενειακή ζωή, την εργασιακή με την προσωπική επιτυχία.

Κεφάλαιο 3. Ποιοτικός και ποσοτικός χρόνος αλληλεπίδρασης των γονέων με τα παιδιά τους. Καλές και κακές πρακτικές

3.1 Εισαγωγή

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο αναλύεται αρχικά η σημασία του παιχνιδιού στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού γενικότερα, αλλά και συγκεκριμένα ο ρόλος του στη νοητική, σωματική, γλωσσική, συναισθηματική και κοινωνική εξέλιξη του νηπίου. Στη συνέχεια, εξετάζονται και αναφέρονται οι επιπτώσεις που έχει η υπερβολική χρήση της τεχνολογίας στην αλληλεπίδραση γονέων–παιδιών, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο τη διαχειρίζονται οι γονείς τις περισσότερες φορές.

3.2 Η σημασία του παιχνιδιού στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού

Το παιχνίδι και γενικά η κίνηση είναι ζωτικής σημασίας για κάθε νέα ζωή μέσα στη φύση. Τα ζώα από πολύ μικρά ακόμα παίζουν, τρέχουν, παλεύουν, διεκδικούν, κυνηγούν μιμούμενα τη μαμά τους, αλλά και υποκινούμενα από τη φυσική τους ανάγκη για επιβίωση. Αυτή η φυσική ανάγκη, λοιπόν, δεν μπορεί να λείπει από τα παιδιά.

Παιδί και παιχνίδι είναι δυο λέξεις αλληλένδετες, η μια προκύπτει από την άλλη. Από την ώρα που ένα παιδί γεννιέται, παίζει κουνώντας τα πόδια και τα χέρια του, αργότερα με διάφορα παιχνίδια ανά ηλικία, ενώ στη συνέχεια τρέχει, πηδάει, ανταγωνίζεται και συναγωνίζεται. Μέσα από όλα αυτά, τα παιδιά παιδαγωγούνται, αυτοδιαπαιδαγωγούνται, δοκιμάζουν και ασκούν τις δυνάμεις τους, μαθαίνουν να πειθαρχούν σε κανόνες, διαμορφώνουν χαρακτήρα και προσωπικότητα, ασκούν το σώμα και το πνεύμα τους. Κάθε παιδί παίζοντας έτσι, αναπτύσσεται και έχει τη δυνατότητα για μάθηση και εξέλιξη του εγκεφάλου του. Είναι γεγονός, μάλιστα, πως οι πρώτες προσπάθειες των βρεφών για παιχνίδι, διεγείρουν τα νευρωνικά τους δίκτυα, ακόμα και σε αυτούς τους ανώριμους εγκεφάλους. Στη συνέχεια, αυτά τα δίκτυα εξελίσσονται σε πραγματικές συνδέσεις που ενισχύουν την περαιτέρω μάθηση. Έχει αποδειχθεί, μάλιστα μέσα από έρευνες, πως κατά τα χρόνια της προσχολικής ηλικίας του παιδιού, πραγματοποιούνται περισσότερες συνδέσεις απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη φάση της ζωής (Τριάρχου, 2015). Τα πρώτα χρόνια της ζωής, λοιπόν, είναι χρόνια εξαιρετικών δυνατοτήτων, ωστόσο αν αυτές οι δυνατότητες χαθούν, δεν αναπληρώνονται αργότερα.

Έτσι, επισημαίνεται πως στον ψυχισμό ενός παιδιού προσχολικής ηλικίας, συμβαίνουν πολλές και βαρυσήμαντες μεταβολές μέσω του παιχνιδιού, οι οποίες το προετοιμάζουν για ένα νέο επίπεδο ανάπτυξης. Με το παιχνίδι τα παιδιά είναι ικανά να κατακτήσουν γνώσεις και να υλοποιήσουν ιδέες, περισσότερο εξελιγμένες απ' όσο θα τους ήταν εφικτό σε καταστάσεις εκτός παιχνιδιού (Carney, 1990). Ταυτόχρονα, ενώ τα περισσότερα παιδιά είναι αδύνατο εκτός παιχνιδιού να υποταχθούν σε κανόνες όταν τους τους επιβάλλουν ενήλικες ή συνομήλικοι, στα πλαίσια της φυσικής αυτής δραστηριότητας τους θέτουν μόνοι τους και τους ακολουθούν, οργανώνοντας έτσι το παιχνίδι τους, επιλέγοντας το θέμα, τον τρόπο και τον τόπο διεξαγωγής του και κάνοντάς το έτσι να αποτελεί τη μέγιστη πηγή ανάπτυξης.

Έχοντας υπόψη λοιπόν όλα τα παραπάνω, διαφαίνεται πως μέσα από διάφορες δραστηριότητες με τις οποίες απασχολείται το παιδί, εξελίσσεται ουσιαστικά, αφού το παιχνίδι αποτελεί την κυρίαρχη δράση που καθορίζει την ανάπτυξή του και διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη γνωστική, σωματική, κοινωνική και συναισθηματική εξέλιξη του παιδιού, καθώς και στην ανάπτυξη του λόγου του (Αντωνιάδης, 1994).

Ξεκινώντας, λοιπόν, από την παιδαγωγική αξία του παιχνιδιού, θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί ο Jean Piaget, ο οποίος υποστήριζε ακράδαντα τη φράση «να διδάσκεις με το παιχνίδι» (Kamii & Devries, 1979). Είναι γεγονός πως σε μια τάξη με παιδιά προσχολικής ηλικίας, οι παιδαγωγοί συχνά καλούνται να δικαιολογήσουν στους γονείς το παιχνίδι, καθώς δεν δείχνουν να εκτιμούν την αξία του όσο θα έπρεπε. Ωστόσο, οι παιδαγωγοί, παρατηρώντας τα παιδιά την ώρα αυτή του παιχνιδιού, μπορούν να ανακαλύψουν στοιχεία του χαρακτήρα τους, τις κοινωνικές τους δεξιότητες, τις εκφραστικές και επικοινωνιακές τους τάσεις. Αναδεικνύονται ικανότητες που ενδεχομένως να μη φανερώνονταν διαφορετικά, ενισχύεται η αυτοπεποίθηση του παιδιού, καθώς συναναστρέφεται κυρίως με συνομηλίκους και διευκολύνεται η μάθηση εκθέτοντάς το σε νέες εμπειρίες (Αυγητίδου, 2001).

Εν συνεχεία, όσον αφορά τη σωματική ανάπτυξη του παιδιού μέσω του παιχνιδιού, εξελίσσεται τόσο η αδρή όσο και η λεπτή κινητικότητα. Και οι δυο ξεκινούν από τα πρώτα στάδια ανάπτυξης του παιδιού, παρατηρώντας το να βάζει τα χέρια στο στόμα, να επεξεργάζεται τα παιχνίδια και να τα εναλλάσσει από το δεξί στο αριστερό και αντίστροφα (λεπτή κινητικότητα), καθώς και με την προσπάθειά του να στηριχτεί, να μετακινηθεί, να πετάξει αντικείμενα, να ανεβοκατέβει σκάλες (αδρή κινητικότητα) (Meckley,

2002). Όλα τα παραπάνω, λοιπόν, που για έναν ενήλικα θεωρούνται αυτονόητα και γίνονται ασυναίσθητα, για τα παιδιά χρειάζονται εξάσκηση, ώστε στη συνέχεια να φτάσουν σε πιο σύνθετες λειτουργίες, π.χ. να κάνει κούνια, να κλωστήσει κινούμενη μπάλα, να στηρίξει το βάρος στα χέρια του και να σηκωθεί (Χατζηγεοφύτου, 2009).

Σχετικά με τη σημασία του παιχνιδιού στη νοητική και γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού, πρέπει να ειπωθεί πως αρχικά για να μάθει το παιδί τη μητρική του γλώσσα, θα πρέπει να καταλάβει ότι υπάρχουν γύρω του σταθερά πρόσωπα και αντικείμενα με τα οποία συνδέονται συγκεκριμένες λέξεις. Με την πάροδο των χρόνων και μέσα από το συμβολικό παιχνίδι, το παιδί συνδυάζει πρόσωπα και καταστάσεις, γεγονός το οποίο υποδεικνύει το επίπεδο κατανόησης της κοινωνικής του πραγματικότητας (π.χ. μαμά, μπαμπάς, γιατρός, γενέθλια κλπ) (Καρακατσάνη, 2004). Έτσι, αρχίζει και εκφράζεται όλο και περισσότερο με το λόγο, καθιστώντας τις νοητικές και τις γλωσσικές του λειτουργίες απόρροια του “εκπαιδευτικού” παιχνιδιού που καλείται να παίξει από την αρχή της ζωής του. Ταυτόχρονα όμως, η ενασχόληση με τα παραμύθια και τα βιβλία γενικότερα, η ζωγραφική, τα τραγούδια και οι κοινωνικές συναναστροφές με συνομηλίκους, βοηθούν επίσης στην ανάπτυξη και εξέλιξη του παιδιού, τόσο νοητικά όσο και γλωσσικά.

Ολοκληρώνοντας την ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού μέσα από το παιχνίδι με τον συναισθηματικό και τον κοινωνικό τομέα, είναι σημαντικό να αναφερθεί πως στα πλαίσια του πρώτου, το παιδί προσχολικής ηλικίας είναι αρκετά δύσκολο να κατανοήσει συναισθήματα και καταστάσεις που συμβαίνουν γύρω του, λόγω του εγωκεντρισμού που το διακατέχει. Σιγά σιγά, μέσα από το παιχνίδι, ελαττώνεται αυτό το χαρακτηριστικό και τη θέση του παίρνει η ανάγκη για κοινωνικοποίηση, η ενσυναίσθηση, η εμπάθεια και η συμπάθεια. Το παιχνίδι, και κυρίως το συμβολικό, δίνει την ευκαιρία στο παιδί να μπει στη θέση κάποιου άλλου, να νιώσει και να πράξει όπως εκείνος, να βγει από τον εαυτό του (Ιέρ, 2009). Συγχρόνως, όμως, εξελίσσεται και ο κοινωνικός εαυτός του, ξεπερνώντας το στάδιο εκείνο κατά το οποίο είναι το κέντρο του κόσμου (περίπου 2 ετών). Χρειάζεται χρόνο και πολλή “τριβή”, ενασχόληση δηλαδή από τη μεριά του ενήλικα, ώστε μέσα από το παιχνίδι, το παιδί να μάθει να μοιράζεται, να συναγωνίζεται, να αλληλεπιδρά.

Συνοψίζοντας λοιπόν όλα τα παραπάνω, διαφαίνεται η σημασία του παιχνιδιού στη ζωή του παιδιού. Το γεγονός πως μόνο τα παιδιά μπορούν να παίζουν ατελείωτες ώρες χωρία να πλήττουν με ένα σωρό φυσικά υλικά, φαινομενικά άχρηστα για τους ενήλικες, αλλά ζωτικής σημασίας για τα ίδια, μας επισημαίνει πως η βιωματική μάθηση εί-

ναι πιο αποτελεσματική από τη θεωρητική. Δεν χορταίνουν και δεν κουράζονται ποτέ. Ο ρόλος του παιχνιδιού, λοιπόν, είναι ουσιώδης για τη σωματική, νοητική, πνευματική και κινητική ανάπτυξη των παιδιών. Ενισχύουν τις δυνατότητές τους και εξελίσσουν τις δεξιότητές τους, αντιλαμβάνονται το σώμα τους και την τοποθέτησή του στο χώρο, τόσο για τον εαυτό τους, όσο και για τα άτομα που τα περιβάλλουν (Σιβοπούλου, 1998). Φυσικά, πρωταρχικό κίνητρο του παιχνιδιού είναι η εσωτερική ανάγκη που νιώθει το παιδί για να ψυχαγωγηθεί, να χαρεί και να διασκεδάσει. Έτσι, μέσα από το παιχνίδι θα χαρεί τη ζωή, αλλά θα τη γνωρίσει κιόλας, εντάσσοντάς το σταδιακά και σε βάθος χρόνου στην κοινωνία (Κάππας, 2005).

3.3 Οι επιπτώσεις των νέων τεχνολογιών στην αλληλεπίδραση γονέων – παιδιών

Από τη στιγμή που εμφανίστηκαν στίγματα τεχνολογίας στη ζωή μας, η εξέλιξή της ήταν ραγδαία, με αποτέλεσμα μέσα σε λίγα μόλις χρόνια, να έχει αλλάξει άρδην ο ρυθμός και ο τρόπος με τον οποίο αναπτύσσεται και εξελίσσεται ο άνθρωπος. Δεν παίζει βέβαια μόνο αυτό ρόλο, αλλά και το πώς χρησιμοποιείται η τεχνολογία, τι σκοπούς εξυπηρετεί, ποιοι ωφελούνται πραγματικά από τη χρήση της. Πριν από μερικά χρόνια έκανε δειλά τα πρώτα της βήματα, πλέον όμως τρέχει με ανεξέλεγκτους ρυθμούς και οι άνθρωποι δεν είναι πάντα σε θέση να διαχειριστούν αυτές τις αλλαγές. Οι μεγαλύτερες και σοβαρότερες επιπτώσεις βέβαια συναντώνται στα παιδιά, των οποίων η ζωή δεν θυμίζει σε τίποτα τη ζωή των παιδιών πριν από μερικά μόλις χρόνια, καθώς και στη σχέση τους με τους γονείς τους, η οποία δείχνει να έχει περάσει σε ένα άλλο στάδιο και ένα μέρος της να έχει αντικατασταθεί πλήρως από τη χρήση της τεχνολογίας (Κάππας, 2005).

Ζούμε λοιπόν στην εποχή της οθόνης και της εικόνας και το γεγονός αυτό κάνει τα σημερινά παιδιά να έχουν ήδη από την πρώιμη παιδική ηλικία μεγάλη οικειότητα με την τεχνολογία. Δεν είναι λίγες οι φορές που αν κοιτάξει κανείς γύρω του ζευγάρια με μικρά παιδιά, θα διαπιστώσει ότι τα παιδιά ίσως κρατούν ένα κινητό βλέποντας βιντεάκια ή πλοηγούνται σε αυτό αναζητώντας φωτογραφίες, τραγούδια κλπ, με την ίδια ευκολία που ένας ενήλικας δένει τα κορδόνια του. Αυτή η ευκολία φυσικά δεν ήρθε από μόνη της, όπως πολλοί υποστηρίζουν. Όσο περισσότερο εκτίθεται ένα παιδί σε κάτι, στη συγκεκριμένη περίπτωση στην τεχνολογία, τόσο περισσότερο αυτό ενσωματώνεται στην κατάσταση και του βγαίνει αβίαστα η χρήση της. Πολλοί ενήλικες δε, υπερηφανεύονται

για αυτό το κατόρθωμα του παιδιού τους και το θεωρούν δείγμα ευφυΐας, αγνοώντας τι πραγματικά συμβαίνει στον εγκέφαλό του εκείνη τη στιγμή (Ράπτης, Ράπτη, 2004).

Παράλληλα όμως κλονίζονται και οι σχέσεις μεταξύ των γονέων και των παιδιών. Χρησιμοποιώντας ένα μέσο τεχνολογίας για να παίξει ή για να φάει ένα παιδί, χάνεται εντελώς η αλληλεπίδραση με τον ενήλικα, ενώ το νήπιο μαθαίνει πως με ένα απλό άγγιγμα μπορεί να καταπολεμήσει την ανία του, να παίξει να μάθει, την ίδια στιγμή που ο γονιός του έχει τη δυνατότητα να κάνει δουλειές παντός είδους ανενόχλητος. Δεν καλλιεργείται ο διάλογος μεταξύ τους, το παιδί δεν μαθαίνει να συνυπάρχει αυτές τις οικογενειακές στιγμές (π.χ. στο φαγητό) με τα υπόλοιπα μέλη. Ακόμα και την ώρα της βόλτας, πολλές φορές, η τεχνολογία είναι μια εύκολη λύση “για να περάσουν όλοι καλά”. Το άμεσο όφελος λοιπόν είναι πως τα παιδιά τρώνε το φαγητό τους, είναι συνεργάσιμα στην έξοδο με την οικογένεια, ο γονέας εξοικονομεί χρόνο και ψυχικά αποθέματα. Μακροπρόθεσμα όμως, χάνονται σημαντικές ευκαιρίες σύνδεσης του γονέα με το παιδί του, ευκαιρίες που με την πάροδο των χρόνων μειώνονται και εξαλείφονται.

Δεν είναι όμως μόνο η χρήση της τεχνολογίας από τα παιδιά που πρέπει να έχει ένα μέτρο, αλλά και από τους ενήλικες αντίστοιχα. Βλέποντας ένα παιδί το γονιό του να περνάει ώρες μπροστά στην τηλεόραση, το κινητό/tablet ή τον υπολογιστή και να μην ανταποκρίνεται στο κάλεσμά του για παιχνίδι ή στις απορίες που ενδεχομένως έχει ή ακόμα και στην απλή ένδειξη προσοχής, το μήνυμα που λαμβάνει το παιδί είναι σαφώς διαφορετικό από αυτό που θα έπαιρνε αν αλληλεπιδρούσε πραγματικά με τον γονέα. Αντιλαμβάνεται, σαφώς λανθασμένα, τη σημαντικότητα της ενασχόλησης αυτής και ασυναίσθητα παρακινείται να κάνει το ίδιο, παρόλο που η φύση του για παιχνίδι προστάζει κάτι διαφορετικό. Έτσι, απομονώνεται η οικογένεια σιγά σιγά, δημιουργώντας ένα τεράστιο χάσμα ανάμεσα στα μέλη της, απέχοντας από την κοινωνική ζωή ολόένα και περισσότερο.

Συμπερασματικά, διαφαίνεται πως αυτή η αποστασιοποίηση έχει πολύ βαθιές συνέπειες στις σχέσεις μεταξύ παιδιών και γονέων. Αποδυναμώνεται η εμπιστοσύνη, η ασφάλεια και η οικειότητα μεταξύ τους, ενώ όλο και λιγότερο γνωρίζουν οι γονείς τι συμβαίνει στη ζωή των παιδιών τους, γεγονός που δυσκολεύει την ενεργό συμμετοχή τους σε αυτή. Κι ενώ πολλοί γονείς ισχυρίζονται πως θέλουν να περάσουν ποιοτικό χρόνο με τα παιδιά του αλλά δεν τους το επιτρέπουν οι καθημερινές απαιτήσεις και οι φρενήρεις ρυθμοί της ζωής, ξεχνούν πως κάθε στιγμή με το παιδί μπορεί να γίνει δημιουργι-

κή και ποιοτική κι αυτό εξαρτάται από τον ίδιο τον ενήλικα. Ακόμα και οι στιγμές ρουτίνας (π.χ. φαγητό, μπάνιο, μεταφορά στο σχολείο κλπ), είναι ευκαιρίες σύνδεσης μεταξύ τους. Αρκεί να ενεργοποιηθεί ο κάθε γονιός και να επιστρατεύσει όλες του τις επιθυμίες για σύνδεση και αλληλεπίδραση με το παιδί του.

Κεφάλαιο 4. Συνέπειες στην οικογενειακή ζωή λόγω αυξημένων επαγγελματικών υποχρεώσεων

4.1 Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρονται οι συνέπειες που εμφανίζονται στην οικογένεια και τα μέλη της εξαιτίας των πολλών ωρών εργασίας των γονέων. Αναφέρεται η σημασία της συναισθηματικής ανάπτυξης των παιδιών μέσα από το γονεϊκό περιβάλλον και στη συνέχεια αναλύονται οι τρόποι φύλαξης και φροντίδας των παιδιών κατά τις ώρες εργασίας των γονέων. Παράλληλα, γίνεται λόγος για τις επιπτώσεις στην οικογενειακή ζωή λόγω των αυξημένων επαγγελματικών υποχρεώσεων, ενώ το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τις επιπτώσεις των παραπάνω στην ανάπτυξη και την ψυχολογία των παιδιών.

4.2 Η επιρροή των γονέων στη συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών

Όταν ένα ζευγάρι αποφασίζει τη διεύρυνση της συζυγικής дуάδας με την έλευση ενός νέου μέλους, η απόφασή του πρέπει να είναι συνειδητή και υπεύθυνη, καθώς οι δυο αυτοί άνθρωποι καλούνται να «χτίσουν» έναν νέο άνθρωπο που πρέπει να έχει γερές βάσεις ως μελλοντικός ενήλικας.

Αρχικά καθένας από το ζευγάρι πρέπει να αισθάνεται ολοκληρωμένος, τόσο ως προς την επαγγελματική του σταδιοδρομία, όσο και από τις επιθυμίες και εμπειρίες που ήθελε και κατάφερε να πραγματοποιήσει. Αυτό είναι πολύ σημαντικό, ώστε, νιώθοντας κατασταλαγμένος και υπεύθυνα αποφασισμένος, να προχωρήσει στον ερχομό ενός παιδιού. Η έλευση στη ζωή ενός νέου ανθρώπου δεν σημαίνει το τέλος της προσωπικής ζωής του ζευγαριού, αντίθετα σημαίνει τη συνέχισή της σε μια νέα δομή πια, προσαρμοσμένη φυσικά και στις ανάγκες του νέου μέλους. Με άλλα λόγια δεν επιτρέπονται κανενός είδους απωθημένα, διότι στην περίπτωση αυτή, τα απωθημένα που πιθανόν υπάρχουν, θα αποτελέσουν εμπόδια στη συντροφική σχέση και κατ' επέκταση στην ανατροφή, στη διαπαιδαγώγηση και στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού.

Λαμβάνοντας σαν δεδομένο λοιπόν, ότι η απόφαση είναι άκρως συνειδητή και από τους δυο συντρόφους, τότε ξεκινάει μια μακρά πορεία, που οι γονείς καλούνται να διαθέσουν ό,τι καλύτερο έχουν και μπορούν, για να «πλάσουν» έναν αυτόνομο, ισορρο-

πημένο και θετικό προς τα καλέσματα της ζωής, άνθρωπο. Από τους πιο σημαντικούς ρόλους στη ζωή του ανθρώπου είναι η ευθύνη για την ορθή άσκηση του γονικού ρόλου.

Η μετάβαση στο γονικό ρόλο δεν είναι δυνατόν να γίνει αυτομάτως επιτυχώς, μα χρειάζεται θέληση, καθοδήγηση, υπομονή, συμβουλευτική και κυρίως αγάπη για το νέο ρόλο. Οι γονείς είναι τα άτομα που είναι υπεύθυνα για τη διαμόρφωση της ταυτότητας, της προσωπικότητας, της αυτονομίας του νέου μέλους, ώστε να ενταχθεί ως αυτόνομο στην κοινωνία (Maccoby, 1995). Για το λόγο αυτό, είναι οι πλέον υπεύθυνοι για την συναισθηματική τους ανάπτυξη, η οποία είναι καίριας σημασίας καθώς επηρεάζει τόσο την παιδική ηλικία, όσο και τη μετέπειτα πορεία της ζωής του ανθρώπου ως ενήλικας.

Η φυσική παρουσία των γονέων στη ζωή του παιδιού και η αλληλεπίδρασή τους με αυτό, δεν εγγυώνται από μόνες τους μια υγιή συναισθηματική ανάπτυξη. Γονείς οι οποίοι βιώνουν οι ίδιοι αρνητικά συναισθήματα και δεν αλληλεπιδρούν με τα παιδιά τους, δεν μπορούν να τα βοηθήσουν προς μια υγιή ανάπτυξη.

Εξαιρετικά σημαντικός παράγοντας για την συναισθηματική ανάπτυξη ενός παιδιού, είναι τα συναισθήματα αγάπης, στοργής, αποδοχής που θα αισθανθεί από τους γονείς του, γιατί έτσι θα οικοδομήσει και θα εδραιώσει την αυτονομία και την αυτοεκτίμησή του. Κάθε παιδί έχει ανάγκη να ξέρει πως οι γονείς του είναι διαθέσιμοι ανά πάσα στιγμή να ακούσουν τα νέα του, τους προβληματισμούς και καθετί που έχει ανάγκη να εκφράσει. Η διαθεσιμότητα των γονέων, όσο και η ενεργητική ακρόαση των λεχθέντων από το παιδί είναι η βάση της συναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού. Για την ενεργητική ακρόαση των παιδιών χρειάζεται να χρησιμοποιούμε τόσο τα αυτιά μας, για να ακούμε τι μας λένε, όσο και την «καρδιά» μας, για να αισθανθούμε τη συναισθηματική κατάσταση του παιδιού που μεταφέρει λεκτικά και μη λεκτικά οτιδήποτε το απασχολεί. Η συναισθηματική ανάπτυξη είναι προϊόν της συναισθηματικής αγωγής που λαμβάνουν τα παιδιά πρώτα μέσα από το κύτταρο της οικογένειας. Έρευνες που έχουν διεξαχθεί σχετικά με την αλληλεπίδραση γονέων-παιδιών έδειξαν πως η διαδικασία της συναισθηματικής αγωγής ακολουθεί πέντε στάδια. Πιο συγκεκριμένα οι γονείς:

- Διατηρούν επίγνωση της συναισθηματικής κατάστασης των παιδιών τους.
- Αντιμετωπίζουν το συναίσθημα ως ευκαιρία για οικειότητα και διδασκαλία.
- Ακούν με προσοχή το παιδί, δείχνουν ενσυναίσθηση και αναγνωρίζουν τα αρνητικά συναισθήματα του παιδιού.

- Ενισχύουν το παιδί, βοηθώντας το να χρησιμοποιήσει κατάλληλες λέξεις, ώστε να κατονομάσει τα συναισθήματα του.
- Θέτουν όρια, ενώ ταυτόχρονα εξετάζουν τρόπους για την επίλυση του συγκεκριμένου προβλήματος (Gottman, 2000).

Κατά αυτόν τον τρόπο οι γονείς είναι απαραίτητο να μάθουν να μεγαλώνουν παιδιά που να διαθέτουν συναισθηματική νοημοσύνη. Έτσι, καταφέρνουν να βοηθήσουν στον περιορισμό ενδο-οικογενειακών συγκρούσεων και συμπεριφορικών προβλημάτων των παιδιών.

Παιδιά που μεγαλώνουν μέσα από συναισθηματική αγωγή, έχουν υψηλή αυτοεκτίμηση, γνωρίζουν και μπορούν, να εκφράσουν τα συναισθήματα τους, γίνονται αυτόνομα, μαθαίνουν να είναι ενεργητικοί ακροατές. Ταυτόχρονα με τα παραπάνω, τείνουν να έχουν υψηλές μαθητικές επιδόσεις και να δημιουργούν καλές διαπροσωπικές σχέσεις με τα άτομα του κοινωνικού τους περίγυρου.

Παράλληλα, οι γονείς λόγω της ιδιαίτερα σημαντικής επιρροής που ασκούν στη διαπαιδαγώγηση του παιδιού, αποτελούν τον φορέα διαμόρφωσης των αξιών (Γεώργας, 1986. Κατάκη, 1989. Minturn&Lambert, 1964). Το αξιακό σύστημα που διαθέτουν οι γονείς, περιέχει τις απόψεις τους για τον κόσμο και καθοδηγεί τον τρόπο που διαπαιδαγωγούν και μεγαλώνουν τα παιδιά τους. Οι αξίες κάθε ανθρώπου διαμορφώνονται με βάση τα βιώματά του, το μορφωτικό του επίπεδο και το κοινωνικο-πολιτισμικό του περιβάλλον.

Επιπλέον, χρειάζεται να τονιστεί, ότι το αξιακό σύστημα κάθε ατόμου συνδέεται με την συναισθηματική νοημοσύνη. Σύμφωνα με την Παππά «οι αξίες αποτελούν το θεμέλιο της συναισθηματικής νοημοσύνης» (Παππά, 2016). Έτσι, απαραίτητη προϋπόθεση για να καλλιεργήσουμε τη συναισθηματική νοημοσύνη στα παιδιά, είναι να καταφέρουμε να μεταλαμπαδεύσουμε όλες τις αξίες, όπως τον σεβασμό, τη φιλία, τη δικαιοσύνη, το διάλογο και πλήθος ακόμα αξιών, οι οποίες είναι απαραίτητες για την διατήρηση μιας ισορροπημένης συναισθηματικής κατάστασης, βάσει της οποίας το παιδί θα «χτίσει» τις διαπροσωπικές του σχέσεις.

Συμπερασματικά, καταλήγουμε ότι, καθώς οι γονείς διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας, των σκέψεων των συναισθημάτων και της συμπεριφοράς των παιδιών, αποτελούν γι' αυτά το κέντρο του κόσμου. Τα παιδιά μέσα στο πλήρωμα του χρόνου θα παρατηρήσουν και θα μιμηθούν τους γονείς τους,

μέχρι το στάδιο που θα είναι σε θέση η κριτική τους σκέψη να αξιολογήσει και, κατά συνέπεια, να υιοθετήσει ή να απορρίψει συμπεριφορές και πρότυπα από τους γονείς, μέσα από το δικό τους προσωπικό αξιολογικό σύστημα, όπως αυτό θα έχει διαμορφωθεί. Για το λόγο αυτό οι γονείς και η άσκηση του γονικού ρόλου είναι εξαιρετικά σοβαρή και επιτάσσει προσεκτική μεταχείριση και «οικοδόμηση» του νέου ανθρώπου.

Κλείνοντας, συμβουλευτικά αναφέρεται ότι δεν πρέπει να θεωρείται ταμπού η συμβουλευτική καθοδήγηση των γονέων από εξειδικευμένο προσωπικό, ώστε να μπορεί να διαχειριστεί και να αντιμετωπίσει δυσκολίες που επιφέρει ο ρόλος του γονέα.

4.3 Η φύλαξη και η φροντίδα των παιδιών-άτυπα δίκτυα & επίσημοι φορείς

Στη χώρα μας επικρατεί η αντίληψη ότι τα «άτυπα δίκτυα φροντίδας», ιδιαίτερα τα οικογενειακά και ευρύτερα τα συγγενικά, μέσω των «οικογενειακών φροντιστών», παρέχουν μεγάλο μέρος της καθημερινής φροντίδας των παιδιών, υποκαθιστώντας ή συμπληρώνοντας το επίσημο δίκτυο κοινωνικών προνοιακών φορέων. Προχωρώντας σε μια σύντομη ανάλυση της άτυπης φροντίδας, η Στασινοπούλου (1992) δίνει τον παρακάτω ορισμό, βάσει του οποίου: *«Η ανεπίσημη φροντίδα είναι η βοήθεια και η στήριξη που προσφέρουν τα λεγόμενα "άτυπα δίκτυα", δηλαδή τα οικογενειακά σχήματα, οι συγγενείς, οι φίλοι, οι γείτονες»* (σελ. 113). Βασικός, όμως, φορέας της άτυπης φροντίδας είναι η οικογένεια και ακολούθως οι συγγενείς, γείτονες και φιλικά πρόσωπα. Αναφορικά με τον όρο «οικογενειακός φροντιστής», οι Τριανταφύλλου & Μεσθενάιου (1993) επισημαίνουν ότι πρόκειται για *«το άτομο που παρέχει το μεγαλύτερο μέρος της καθημερινής φροντίδας σε ένα ανήμπορο άτομο, χωρίς αμοιβή»* (σελ.20) και προέρχεται από την οικογένεια και το ευρύτερο συγγενικό περιβάλλον (Kisnella, Wan & U.S.Census Bureau, 2009; Pickard et al. 2000; Sundstrom, 1994; Walter & Maltby, 1997).

Οι γονείς, στην προσπάθειά τους να ανταπεξέλθουν στις συνεχείς κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές και τις όλο και αυξανόμενες οικονομικές ανάγκες της οικογένειας, καταναλώνουν την πλειονότητα των ωρών της ημέρας στην επαγγελματική τους ενασχόληση. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, και με το άγχος για τη φροντίδα και τη φύλαξη των παιδιών, πολύ συχνά επιστρατεύουν τη γιαγιά και τον παππού, οι οποίοι, εκτελώντας το ρόλο των οικογενειακών φροντιστών, αναλαμβάνουν τη συμπληρωματική φροντίδα και φύλαξη των παιδιών. Η επιλογή των γονέων προς αυτή την κατεύθυνση υποκινείται και στηρίζεται: α) στην αδυναμία διάθεσης οικονομικών πόρων, ώστε να αναθέ-

σουν τη φροντίδα των παιδιών τους σε κάποιον επαγγελματία του είδους φροντιστή ή σε κάποιο προσχολικό κέντρο αγωγής και β) στο μεγάλο βαθμό εμπιστοσύνης που έχουν απέναντι στους δικούς τους γονείς, ώστε να αναλάβουν εκείνοι τη φροντίδα και φύλαξη των παιδιών έναντι άλλων προσώπων.

Η συμβολή των οικογενειακών φροντιστών σε σχέση με το παιδί, είναι δυνατόν να επηρεαστεί από παράγοντες, όπως η ηλικία τους, η σχέση με το παιδί, η σωματική και ψυχική τους υγεία, η οικογενειακή τους κατάσταση, το μορφωτικό επίπεδο και φυσικά η επιθυμία τους για την ανάληψη αυτού του ρόλου (Clarke & Roberts, 2004). Παρόλ' αυτά η φροντίδα και η φύλαξη των παιδιών από τον παππού και τη γιαγιά είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ελληνικής πραγματικότητας, βαθειά ριζωμένο στην αντίληψη της πλειοψηφίας της ελληνικής κοινής γνώμης. Σύμφωνα μάλιστα με διενεργηθείσες έρευνες σε ευρωπαϊκό επίπεδο, τις πρώτες θέσεις στην παροχή άτυπης φροντίδας καταλαμβάνουν η Ελλάδα, η Ιταλία και η Ισπανία σε ποσοστό 40%, έναντι άλλων χωρών, όπως η Σουηδία, η Γαλλία και η Δανία, στις οποίες ο θεσμός της άτυπης φροντίδας αγγίζει μόλις το 20% (Hank & Buber, 2009). Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε του λαού μας, όπως υποστηρίζει η Κατάκη (1984), *«ότι εμείς οι Έλληνες "γινόμαστε θυσία" για να εξυπηρετήσουμε και να βοηθήσουμε αυτούς που ανήκουν στους "δικούς" μας»* (σελ.32). Ο ρόλος των παππούδων και των γιαγιάδων στο μέγαλωμα ενός παιδιού είναι καταλυτικός. Μέσα στα πλαίσια της φροντίδας που του παρέχουν, το παιδί απολαμβάνει των συναισθημάτων της αγάπης, της τρυφερότητας και της θαλπωρής μέσα σε ένα οικείο περιβάλλον, που του εξασφαλίζει ταυτόχρονα την ανάγκη για σιγουριά και ασφάλεια. Επιπλέον, όπως υποστηρίζει ο Angels (2004), ο παππούς και η γιαγιά *«τηρώντας τον ρόλο των θεματοφυλάκων των παραδόσεων και των οικογενειακών εθίμων, όπως το κόψιμο της βασιλόπιτας, το πασχαλινό τραπέζι ή η γιορτή της μητέρας, δίνουν στα μέλη της οικογένειας την αίσθηση ότι ανήκουν σε μια μοναδική και ενωμένη οικογένεια»* (σελ.174).

Η αλτρουιστική αυτή συμπεριφορά των παππούδων, επιβεβαιώνοντας τη γνωστή παροιμία *«του παιδιού μου το παιδί, είναι δυο φορές παιδί μου»*, συχνά συνδέεται με την πλήρη ικανοποίηση των «θέλω» του και την ανυπαρξία ορίων, που πρέπει να θέτονται. Παρά το γεγονός ότι αυτή η εικόνα μοιάζει ιδανική, δεν είναι λίγοι αυτοί που υποστηρίζουν ότι μια τέτοιου είδους αναπτυσσόμενη σχέση, ενέχει κινδύνους και μπορεί να αποβεί επιζήμια για τη διαμόρφωση της συμπεριφοράς του παιδιού. Πιο αναλυτικά, ακολουθώντας οι παππούδες και οι γιαγιάδες επιεικείς στάσεις απέναντι στο παιδί -

χωρίς την παρεμβολή οποιουδήποτε ορίου- οι οποίες έρχονται σε αντίθεση με την «στρατηγική» που ακολουθούν οι γονείς, έρχονται σε ρήξη μαζί τους. Ξεχνώντας το συμπληρωματικό ρόλο τους απέναντι στη φροντίδα του παιδιού, συχνά αναμειγνύονται με τρόπο διαφορετικό από αυτόν που ακολουθούν οι γονείς, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενδοοικογενειακών τριβών, που είναι σε θέση να προκαλέσουν συναισθηματική σύγχυση στο παιδί και να το αποπροσανατολίσουν, οδηγώντας το στην απόκτηση ανεξέλεγκτων τρόπων συμπεριφοράς (Χατζηδημητρίου, 2012, Μάιος 13). Για την αποφυγή τέτοιου είδους επιζήμιων για το παιδί καταστάσεων, χρειάζεται οι σχέσεις μεταξύ γονέων και παππούδων να είναι ομαλές, να οριοθετούνται οι ρόλοι τους, να έχουν κοινή αφετηρία και προορισμό την ομαλή ψυχολογική ανάπτυξη του παιδιού και να συντείνουν στο τρόπο διαπαιδαγώγησής του, λειτουργώντας αλληλοσυμπληρωματικά.

Συμπερασματικά, αναφέρεται ότι ο παππούς και η γιαγιά, μέσα απ' τον ρόλο των οικογενειακών φροντιστών, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην παροχή άτυπης φροντίδας του παιδιού, επιτρέποντας στους γονείς να συνδυάσουν ευκολότερα την εργασιακή τους ζωή με το παιδί (Gray, 2005. Speight et al. 2009).

4.3.1 Babysitter

Ανατρέχοντας ορισμένες δεκαετίες πριν, ήταν αδιανόητο μια μητέρα να εμπιστευθεί τη φροντίδα του παιδιού της στην αποκλειστική ευθύνη κάποιου άλλου προσώπου, πέραν των συγγενικών της. Ακόμα και στις μέρες μας η αντίληψη αυτή εξακολουθεί να υφίσταται από μεγάλη μερίδα του γονικού πληθυσμού. Ελλείψει παππού και γιαγιάς, συχνά οι γονείς καταφεύγουν στη πρόσληψη κάποιου αμειβόμενου ατόμου που θα αναλάβει τη φύλαξη και φροντίδα του παιδιού τους. Το πρόσωπο αυτό δεν είναι άλλο από μια babysitter. Σύμφωνα με τον Πετρογιάννη & Melhuish, (2001) *«ο όρος "μπέϊμπι σίτερ" (babysitter) αναφέρεται στις γυναίκες με ή χωρίς εξειδικευμένη κατάρτιση, που αναλαμβάνουν επ'αμοιβή τη φροντίδα του παιδιού στο σπίτι της οικογένειας για ορισμένες ώρες της ημέρας είτε κατά τις εργάσιμες, είτε όποτε απουσιάζουν οι γονείς»* (σελ.451).

Στα τέλη της δεκαετίας του '70, η παιδοψυχολόγος Selma Fraiberg (1977) μιλώντας με δηκτικό τρόπο για τις προσωρινές μπέϊμπι σίτερ, εξέφρασε την άποψη σύμφωνα με την οποία *«δεν χρειάζεται να "αποδείξουμε" ότι τέτοια προγράμματα μπορεί να αποβούν καταστροφικά για τα περισσότερα παιδιά»* (σελ.87). Η ίδια μάλιστα τονίζει, ότι η πολύωρη και για μεγάλα χρονικά διαστήματα συναναστροφή του παιδιού με διαφορετι-

κά πρόσωπα, δεν είναι δυνατό να οδηγήσει στην ομαλή ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού.

Στην πλειονότητά τους τα άτομα αυτά δεν κατέχουν τις παιδαγωγικές και ψυχολογικές γνώσεις που είναι απαραίτητες για την ενασχόλησή τους με ένα παιδί. Το χρονικό διάστημα που αφιερώνουν για τη φύλαξη των παιδιών είναι κυρίως «γεμάτο» από τηλεοπτικά προγράμματα, με σκοπό να καλύψουν τις ώρες που έχουν υπό τη προστασία τους το παιδί. Κατά αυτόν τον τρόπο, αρκούνται αποκλειστικά και μόνο στη διαφύλαξη της σωματικής ακεραιότητας των παιδιών, χωρίς να διαθέτουν, στις περισσότερες των περιπτώσεων, κάποιο ενδεικτικό παιδαγωγικό πλάνο που θα ακολουθήσουν, ώστε να γεμίσουν δημιουργικά το χρόνο τους με το παιδί. Το θετικό βέβαια, που παρουσιάζει η περίπτωση της φροντίδας από μια babysitter, είναι ότι το παιδί απολαμβάνει την ασφάλεια που του εξασφαλίζει το οικείο και γνώριμο περιβάλλον του σπιτιού του (Χουντουμάδη, 1994).

Στην περίπτωση βέβαια που η babysitter είναι ένα άτομο παιδαγωγικά καταρτισμένο, μπορεί να συμβάλλει θετικά απέναντι στο παιδί, καθώς είναι δυνατόν με την παιδαγωγική συμβολή της, να προσφέρει πλήθος δημιουργικών ερεθισμάτων και να υλοποιήσει εποικοδομητικές δραστηριότητες που θα διευρύνουν τις δεξιότητες του παιδιού, οδηγώντας το κατά αυτόν τον τρόπο στη γνώση.

Ξεφεύγοντας του γνωστικού τομέα, αυτό που αφορά περισσότερο είναι η συναισθηματική κάλυψη και ασφάλεια, που χρειάζεται το παιδί. Σύμφωνα με τον Dreikurs (2006), μια babysitter όσο ικανή και τρυφερή και αν είναι, δεν μπορεί να υποκαταστήσει τη στοργή των γονιών, εξαιτίας του περιορισμένου χρόνου και των γενικότερων ευθυνών που καλείται να αναλάβει. Ωστόσο, είναι πιθανό να δημιουργηθεί μια ικανοποιητική, σταθερή και ποιοτική σχέση μεταξύ της babysitter και του παιδιού, που θα το κάνει να νιώσει χαρούμενο και ασφαλές (Ferraris, 2007). Αυτό φυσικά, έγκειται περισσότερο στα αισθήματα αγάπης και συμπάθειας που τρέφει ο εκάστοτε φροντιστής για τα παιδιά και στην επιθυμία του να αλληλεπιδρά μαζί τους, στοιχεία που δεν συνυφαίνονται απαραίτητα των ακαδημαϊκών του προσόντων.

Όπως κάθε τύπος φροντίδας και αγωγής, έτσι και η περίπτωση της πρόσληψης μιας babysitter, παρουσιάζει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Σχετικά με τα πλεονεκτήματα, αυτά περιλαμβάνουν την ευελιξία στο ωράριο παροχής υπηρεσιών και το χαμηλότερο οικονομικό κόστος που απαιτείται (στην περίπτωση περισσότερων του ενός

παιδιού) συγκριτικά με ένα κέντρο προσχολικής αγωγής, ο μικρός αριθμός παιδιών προς φύλαξη ευνοεί την παροχή εξατομικευμένης φροντίδας, ενώ η παραμονή του παιδιού στο σπίτι του εξασφαλίζει στο ίδιο σιγουριά και ασφάλεια και κάνει τους γονείς να αισθάνονται πιο άνετα.

Αναφορικά με τα μειονεκτήματα, σε αυτά συγκαταλέγονται η ενδεχόμενη έλλειψη προσόντων της babysitter, το μειωμένο σε άτομα περιβάλλον αλληλεπίδρασης του παιδιού, το πιθανό υψηλό κόστος παροχής υπηρεσιών (στην περίπτωση ενός παιδιού), ενώ τίθεται και θέμα αξιοπιστίας, καθώς ο φροντιστής μπορεί να αποχωρήσει, χωρίς προειδοποίηση (D'Alessandro, 2006, August 7).

Με την πάροδο των χρόνων, η αντίληψη γι' αυτό το είδος παροχής φροντίδας αλλάζει σταδιακά. Η λύση του έμμισθου φροντιστή (babysitter), αποτελεί πραγματικότητα και είναι απαραίτητη σε περιπτώσεις αδυναμίας εξεύρεσης άλλου τρόπου για τη φροντίδα και τη φύλαξη των παιδιών.

4.3.2 Παιδικός σταθμός

Ο παιδικός σταθμός είναι ένα είδος φύλαξης και φροντίδας των παιδιών, τελείως διαφορετικό από τα δυο προαναφερθέντα: τη γιαγιά και τον παππού και τη babysitter. Είναι επίσημος φορέας και ο ρόλος του, που είναι πολύπλευρος, δεν αφορά μόνο τη φύλαξη των παιδιών, αλλά και τη διαπαιδαγώγησή τους, τη σωστή ανάπτυξη, πνευματική και ψυχολογική. Σε καμία περίπτωση δεν αντικαθιστά τους γονείς τις ώρες εκείνες που είναι στη δουλειά τους, ακόμη κι αν το παιδί περνάει πολλές ώρες της ημέρας μέσα στο σταθμό. Το σπίτι του και η οικογένειά του εξακολουθούν να αποτελούν το πρωταρχικό του περιβάλλον. Ωστόσο, πρόκειται για ένα εναλλακτικό περιβάλλον, τελείως διαφορετικό από εκείνο του σπιτιού, από το οποίο κερδίζει πολλές εμπειρίες και πολλές ευκαιρίες για περαιτέρω ανάπτυξη.

Οι παιδικοί σταθμοί στη χώρα μας ιδρύθηκαν κυρίως για κοινωνικούς σκοπούς. Ήταν ένα μέρος στο οποίο φυλάσσονταν τα παιδιά των φτωχών οικογενειών τις ώρες που οι γονείς τους δούλευαν, επειδή οι μητέρες τους δεν μπορούσαν να ασχοληθούν μαζί τους. Το 1901 ιδρύθηκε ο πρώτος παιδικός σταθμός από την Αικατερίνη Λασκαρίδου και μετά από λίγα χρόνια ακολούθησαν οι επόμενοι, με άλλους «χορηγούς». Ο σκοπός, ωστόσο, του παιδικού σταθμού άλλαζε καθώς περνούσαν τα χρόνια, ώσπου σήμερα δεν είναι άλλος από την προσφορά κατάλληλης αγωγής στα παιδιά των εργαζόμενων

γονιών. Παρόλ' αυτά είναι γνωστό πως ούτε γι' αυτό το σκοπό υπάρχουν αρκετοί παιδικοί σταθμοί, με αποτέλεσμα πολλές οικογένειες να μένουν «μετέωρες» σε αυτό το θέμα.

Με την πάροδο των χρόνων, λοιπόν, η ανάγκη να πηγαίνουν τα παιδιά ολοένα και από μικρότερη ηλικία στον παιδικό σταθμό, συνεχώς μεγαλώνει και ο αριθμός αυτών των παιδιών αυξάνεται με ταχύτατους ρυθμούς. Οι λόγοι που οδηγούν σε αυτή την ανάγκη είναι κυρίως η αύξηση του αριθμού των μητέρων που εργάζονται, καθώς και η πρόβλεψη ότι ο αριθμός αυτός στα επόμενα χρόνια θα αυξηθεί κι άλλο. Επίσης, η αλλαγή της παραδοσιακής δομής της οικογένειας, η άνοδος του κόστους ζωής και συγχρόνως η αντίληψη ότι τα παιδιά μεγαλώνουν πιο σωστά και αναπτύσσονται καλύτερα αν υπάρχει και η συμβολή του παιδικού σταθμού, είναι λόγοι που συμβάλουν στη δημιουργία αυτών και μας βοηθούν να κατανοήσουμε καλύτερα το νόημά τους (Δαράκη, 1995).

Αρχικά, ο ρόλος του παιδικού σταθμού είναι να φροντίζει τα παιδιά όσο οι γονείς εργάζονται. Παράλληλα, όμως, οφείλει να καλύπτει τις ανάγκες τους και να τα κάνει να νιώθουν όσο το δυνατόν πιο οικεία. Σαφώς πρέπει να υπάρχει και το κατάλληλο εκπαιδευτικό προσωπικό καθώς και το απαραίτητο παιδαγωγικό υλικό. Όταν ένα παιδί μεγαλώνει μέσα στο κατάλληλο περιβάλλον, όταν του δίνονται ευκαιρίες να αναπτυχθεί, να χαρεί, να παίξει, να εξερευνήσει, τότε εξελίσσεται σε ένα υγιές και ευτυχισμένο άτομο.

Το πιο σημαντικό έργο του παιδικού σταθμού, όμως, θα πρέπει να είναι παιδαγωγικού χαρακτήρα. Ο Friedrich Fröbel, ο οποίος ήταν ο πρώτος που ίδρυσε νηπιαγωγεία στη Γερμανία το 1840, πίστευε πως τα παιδιά πρέπει να πηγαίνουν εκεί, ακόμη και αν δε χρειάζονται φύλαξη (Χουντουμάδη, 1996). Είναι αναγκαίο να έχουμε την απαίτηση ο παιδικός σταθμός να είναι ο χώρος όπου το παιδί διασκεδάζει και μαθαίνει ταυτόχρονα. Εκεί θα μάθει να κοινωνικοποιείται, να συναναστρέφεται με μικρούς και μεγάλους, να εξελίσσει το λόγο του, να υπερασπίζεται τον εαυτό του, να κάνει φίλους, να «διαλέγει» ποιοι του ταιριάζουν και ποιοι όχι. Όσο παράξενο και αν ακούγεται, καθώς το παιδί δε μένει όλη τη μέρα εκεί, ο παιδικός σταθμός μπορεί να βοηθήσει το παιδί να εξελιχθεί σωστά.

Υπάρχει, ωστόσο, και η αντίληψη πως τα παιδιά ευεργετούνται από τον παιδικό σταθμό, εφόσον πηγαίνουν για λίγες ώρες την ημέρα και μόνο μετά τα τρία τους χρόνια, καθώς τότε είναι που μπορούν να αρχίσουν να αναπτύσσουν κοινωνικές επαφές με άλλα

παιδιά. Έτσι, πιστεύεται από πολλούς πως δεν είναι καλό να πηγαίνουν πριν γίνουν τριών χρονών.

Η αλήθεια είναι πως όσο πιο μεγάλο είναι ένα παιδί, τόσο μεγαλύτερη είναι και η ανάγκη του να συναναστρέφεται με συνομηλίκους του. Ειδικά όταν βρίσκεται στην ηλικία 3-5 ετών, είναι ικανό να μάθει πολλά για την ομαδικότητα, τη συνεργασία και τη συντροφικότητα. Αυτό, όμως, δε σημαίνει πως το μικρότερο παιδί δε χαίρεται όταν συνυπάρχει με άλλα παιδιά. Χαίρεται, απλά το κάνει και το δείχνει με διαφορετικό τρόπο. Επίσης, η συνύπαρξη με άλλα βοηθάει πολύ τα μικρότερα να συνειδητοποιήσουν πως ο εαυτός τους είναι κάτι ξεχωριστό από τους άλλους, συμβάλει δηλαδή στη δημιουργία της ταυτότητας.

Κάτι εξίσου σημαντικό που μαθαίνουν τα παιδιά μέσα από την ομάδα του παιδικού σταθμού και της τάξης, είναι να λειτουργούν ομαδικά. Μαθαίνουν να κινούνται στα πλαίσια μιας ομάδας με συντροφικότητα και να μην παρακινούνται από τις προσωπικές τους ανάγκες. Αυτό βοηθάει ιδιαίτερα τα μοναχοπαιδιά, αλλά και γενικά όλα τα παιδιά, τα οποία αποκτούν πολύτιμες εμπειρίες, που θα τους φανούν χρήσιμες στην υπόλοιπη ζωή τους.

Επιπλέον, πηγαίνοντας το παιδί στον παιδικό σταθμό, οι γονείς ανακουφίζονται κατά κάποιον τρόπο, καθώς μειώνονται σε ένα βαθμό τα προβλήματα που σχετίζονται με την ανατροφή του. Η Ελληνίδα μάνα έχει τη δυνατότητα να εργάζεται και να αποτελεί ενεργό μέλος της κοινωνίας. Συνεχίζει την επαγγελματική της πορεία, μπορεί να ασχοληθεί λίγο περισσότερο με τον εαυτό της, τους φίλους της, ακόμη και με το σπίτι της. Πάντως η νοοτροπία πως η γυναίκα μετά τη γέννηση του παιδιού της «αχρηστεύεται» κοινωνικά, έχει καταργηθεί. Παρόλα αυτά τα παιδιά στον παιδικό σταθμό δε στερούνται ούτε τη μητρική αγάπη, ούτε τη μητρική φροντίδα. Είναι σαφές πως οι γονείς δεν τα πηγαίνουν εκεί επειδή δεν τα αγαπάνε, παρόλο που πολλές φορές τα παιδιά υποφέρουν γι' αυτό το λόγο.

Είναι γεγονός πως τα παιδιά που πηγαίνουν στον παιδικό σταθμό ευεργετούνται πολύπλευρα, καθώς αποκτούν εμπειρίες που δεν θα είχαν την ευκαιρία να τις γνωρίσουν στο σπίτι, ασχολούνται με δραστηριότητες για τις οποίες πολλές φορές οι γονείς έχουν άγνοια, συναναστρέφονται με συνομηλίκους και μαθαίνουν να συνυπάρχουν μέσα σε μια ομάδα. Μπορούν να κατακτήσουν αξίες, όπως είναι ο σεβασμός, η πειθαρχία, η συνεργασία, η ομαδικότητα. Επιπλέον, αποτέλεσμα όλων αυτών, είναι και η ομαλή

ψυχολογική ανάπτυξη των παιδιών, λαμβάνοντας βέβαια υπόψη πως τα πρώτα χρόνια της ζωής είναι πολύ σημαντικά για τη διάπλαση της προσωπικότητας και την εξέλιξη του ανθρώπου.

Κάτι πολύ σπουδαίο, όμως, που δεν πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας είναι πως μόνος του ο παιδικός σταθμός δεν μπορεί να αναπτύξει το παιδί σωστά. Πρέπει να υπάρχει καλή συνεργασία με τους γονείς, οι οποίοι θα συνεχίζουν το έργο του παιδικού σταθμού στο σπίτι, και αντίστροφα. Είναι καλό να υπάρχουν συχνές ενημερώσεις γονέων, συλλογικές ή ακόμη και ατομικές, ώστε να έχουν επίγνωση της κατάστασης που επικρατεί στον παιδικό σταθμό και ενδεχομένως να ενημερώνονται για θέματα που ίσως δεν τα γνωρίζουν καλά, παιδαγωγικά ή μη. Πρέπει οι παιδαγωγοί να αντιληφθούν ότι «μεγαλώνουν» τα παιδιά μαζί με τους γονείς τους, γι' αυτό και η επιλογή του σταθμού θα πρέπει να γίνεται με μεγάλη υπευθυνότητα από τους γονείς.

Επιπροσθέτως, το περιβάλλον του παιδικού σταθμού θα πρέπει να θυμίζει την οικογενειακή ατμόσφαιρα του σπιτιού, ώστε τα παιδιά να νιώσουν οικεία από την πρώτη κιόλας στιγμή. Τα χρώματα να είναι ζεστά και να ηρεμούν το παιδί. Οι γωνιές προσιτές και τα παιχνίδια ασφαλή μεν, ικανά δε να αναπτύξουν τη φαντασία των παιδιών και τους ρόλους που θα αναλάβουν αργότερα, σε μεγαλύτερες ηλικίες. Οι αίθουσες θα πρέπει να είναι φωτεινές και άνετες, ώστε να κινούνται τα παιδιά χωρίς φόβους και αναστολές. Η κρεβατοκάμαρα, επίσης, είναι καλό να παρουσιάζεται ως χώρος φιλοξενίας προς τα παιδιά, ενώ συγχρόνως η υγιεινή του περιβάλλοντος παίζει πολύ σπουδαίο ρόλο. Όλα αυτά θα βοηθήσουν το παιδί να προσαρμοστεί πιο γρήγορα στο νέο του χώρο, στο χώρο που θα περνάει τις περισσότερες ώρες της ημέρας του.

Είναι, λοιπόν, φανερό από όλα τα παραπάνω πως ο παιδικός σταθμός δεν είναι απλώς ο χώρος που θα αφήσουν οι γονείς τα παιδιά τους, αλλά το μέρος εκείνο που θα βοηθήσει στην εξέλιξη και στην ανάπτυξή τους και συγχρόνως θα επιτρέψει στους γονείς να εργαστούν, προκειμένου να τους προσφέρουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Φυσικά, η ταχύτατη εξέλιξη της κοινωνίας μας, έφερε μεγάλες αλλαγές στη ζωή μας και συνεπώς και στην αγωγή των παιδιών. Το μεγάλο ποσοστό των εργαζόμενων μητέρων είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία πολλών βρεφονηπιακών και παιδικών σταθμών. Έτσι, αυτοί αναλαμβάνουν μεγάλο μέρος της ψυχοσωματικής εξέλιξης του παιδιού, δίνοντας σημασία στην αγωγή του από την πρώτη κιόλας ηλικία, πράγμα το οποίο παλαιότερα

ήταν αδιανόητο, με τη γιαγιά, τον παππού ή κάποιο τρίτο πρόσωπο να αναλαμβάνει τη φροντίδα του παιδιού.

4.4 Επιπτώσεις στην οικογενειακή ζωή

Οι ρυθμοί της ζωής είναι συνεχώς μεταβαλλόμενοι, οι αλλαγές που προκύπτουν είναι συχνές και ραγδαίες και οι συνέπειες όλων αυτών αναπόφευκτες. Το ότι πλέον σε κάθε οικογένεια εργάζονται και οι δυο γονείς είναι γεγονός, καθώς επίσης και το ότι αφιερώνουν λιγότερο χρόνο τόσο στα παιδιά τους, όσο και στην οικογένεια γενικότερα. Ο τρόπος και οι ρυθμοί της οικογενειακής ζωής έχουν μεταβληθεί. Ποιες, όμως, μπορεί να είναι οι συνέπειες όλων αυτών των αλλαγών και πώς τις αντιμετωπίζουν τα μέλη της οικογένειας;

Μια πρώτη αλλαγή που παρατηρείται αρχικά από την απασχόληση της γυναίκας έξω από το σπίτι, είναι ο μειωμένος χρόνος ενασχόλησής της με την ανατροφή των παιδιών και η, εν μέρει, ανάληψη αυτού του καθήκοντος από τον άντρα. Αυτό μακροπρόθεσμα μπορεί να οδηγήσει σε αλλαγές στα πρότυπα και στις συμπεριφορές των παιδιών και, ενδεχομένως, στη μεγαλύτερη συμμετοχή από τους μελλοντικούς πατέρες στην ανατροφή των παιδιών τους. Επισημαίνεται πως αυτό δεν είναι κάτι κακό, ούτε για τους ίδιους ούτε για τα παιδιά, ωστόσο είναι σημαντικό να υπάρχει συνεργασία και συνεννόηση μεταξύ του ζευγαριού για κάθε θέμα που αφορά την οικογένεια, συνεπώς και για το μέγιστο των παιδιών τους. Αυτή η αλληλοκατανόηση επιφέρει και την ισορροπία της οικογενειακής ζωής (Χουντουμάδη, 1996). Η απασχόληση, λοιπόν, της γυναίκας δεν επηρεάζει μόνο την ίδια ή τα παιδιά, αλλά και τους άντρες και γενικά ολόκληρο το οικογενειακό σύστημα.

Επιπλέον, μια σοβαρή επίπτωση στην οικογενειακή ζωή αλλά και σε ολόκληρη την ελληνική κοινωνία λόγω αυξημένων επαγγελματικών υποχρεώσεων, είναι ο μειωμένος αριθμός των παιδιών (υπογεννητικότητα). Πολλά ζευγάρια αποφασίζουν να αποκτήσουν ένα ή ακόμη και κανένα παιδί ή προτιμούν να το «καθυστερήσουν» λίγο, γιατί δεν έχουν χρόνο να ασχοληθούν μαζί του, ίσως και γιατί είναι λίγες οι ώρες της ημέρας που βρίσκονται στο σπίτι. Ο αυξημένος φόρτος εργασίας κάνει τους ανθρώπους να μην «προλαβαίνουν» να αποκτήσουν την οικογένεια που ήθελαν και να περιορίζονται έτσι στον αρκετά μικρό και εμφανώς μειωμένο, σε σύγκριση με το παρελθόν, αριθμό παιδιών.

Κάτι επίσης πολύ σημαντικό που πρέπει να αναφερθεί, είναι οι συνέπειες που προκαλούνται στις σχέσεις του ζευγαριού, αλλά και στον καθένα ξεχωριστά, σε ψυχολογικό επίπεδο, λόγω των πολλών ωρών εργασίας. Με τον τρόπο αυτό το ζευγάρι παύει να έχει ικανοποιητικές σχέσεις και αρχίζει να οδηγείται ολοένα και περισσότερο στην απομόνωση και στη μοναξιά. Πρόκειται για μια περίεργη ψυχολογική αντίδραση, την οποία την αποκτά κάποιος όταν νιώθει έλλειψη ικανοποιητικών διαπροσωπικών σχέσεων. Αυτό φυσικά έχει σημαντικές επιπτώσεις στην οικογενειακή ζωή, καθώς πλέον ο καθένας λειτουργεί ως μονάδα και όχι ως σύνολο (Κοκκινάκη, 2006).

Συγχρόνως, αυτή η έλλειψη ικανοποιητικών σχέσεων, μπορεί να οδηγήσει και σε προβλήματα υγείας. Σε μια έρευνα, οι Berkman & Syme (1979) εξέτασαν την ποιότητα των σχέσεων κάποιων ατόμων και μετά από εννέα χρόνια έψαξαν ποιοι από αυτούς είχαν πεθάνει. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως εκείνοι που είχαν πεθάνει, είχαν περισσότερες πιθανότητες να ήταν κοινωνικά απομονωμένοι σε σχέση με τους υπόλοιπους, ίσως άγαμοι ή με λιγότερες σχέσεις με άτομα του οικογενειακού περιβάλλοντος.

Επιπροσθέτως, ένα πρόβλημα που εμφανίζεται είναι το έντονο άγχος μέσα στην οικογενειακή ζωή. Ο ρόλος της γυναίκας είναι πολύπλευρος και οι απαιτήσεις του αυξημένες, γεγονός που την αγχώνει ιδιαίτερα, ενώ συγχρόνως ο άντρας επιζητά περισσότερη ανεξαρτησία. Η ανάληψη της οικονομικής διαχείρισης γίνεται συχνά η αιτία για τσακμούς, καθώς ο παραδοσιακός τύπος του άντρα, ο οποίος παρεμπιπτόντως τείνει να εκλείψει, διαχειρίζεται ακόμη και το εισόδημα της γυναίκας του. Έτσι, προκαλούνται πολλοί οικογενειακοί καβγάδες, ψυχολογικά προβλήματα, ακόμη και προβλήματα υγείας.

Τέλος, μια συνέπεια που έχει επέλθει τα τελευταία χρόνια κυρίως στην οικογενειακή ζωή είναι ο αυξημένος αριθμός των διαζυγίων. Η απουσία για μεγάλα χρονικά διαστήματα ενός ή και των δυο γονέων, αποτελεί μεγάλο μειονέκτημα για τη σχέση του ζευγαριού. Δημιουργούνται συχνά πολλά προβλήματα, τα οποία μπορεί να οδηγήσουν και στη διάλυση της οικογένειας. Ολοένα και περισσότερες οικογένειες μένουν με έναν γονιό, ο οποίο ενδεχομένως να κάνει έναν καινούριο γάμο, πράγμα το οποίο θα περιπλέξει ακόμη περισσότερο τις σχέσεις. Είναι φανερό, λοιπόν, πως οι αυξημένες επαγγελματικές υποχρεώσεις των γονιών, ενδεχομένως να αυξάνουν το βιοτικό επίπεδο της οικογένειας, μειώνουν όμως σημαντικά τις σχέσεις μεταξύ των μελών της και την ποιότητα της οικογενειακής ζωής. Οι συνέπειες που προκαλούνται είναι πολύ σοβαρές και, σε πολλές

περιπτώσεις, καταστροφικές. Το πιο θλιβερό είναι πως το ζευγάρι δεν τις αντιλαμβάνεται αμέσως, καθώς πολλές φορές η εργασία τους δεν τους αφήνει να δουν πολύ μακριά. Είναι σημαντικό, επομένως, να προλαμβάνονται τέτοιου είδους προβλήματα, καθώς πολύ γρήγορα παρουσιάζουν αντίκτυπο και στα παιδιά τους.

4.5 Επιπτώσεις στην ανάπτυξη και στην ψυχολογία των παιδιών

Η σύγχρονη κοινωνική θεμελίωση, με τους αυξανόμενους ρυθμούς της καθημερινότητας και την πληθώρα οικονομικών αναγκών προς κάλυψη, έχει ως αποτέλεσμα την αυξημένη δαπάνη χρόνου που καταβάλλεται από τα άτομα για τις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις. Μέσα σε αυτό το κλίμα, οι γονείς βάλλονται από παντού, καθώς πρέπει να ανταπεξέλθουν ταυτόχρονα και στο γονικό τους ρόλο απέναντι στο παιδί. Υπό το καθεστώς αυτών των συνθηκών ζωής (εξοντωτικά ωράρια κοινωνική αποξένωση, υπέρκαταναλωτισμός κ.α), το έργο τους δυσχεραίνεται. Αντί να βιώνεται με την ομορφιά και την μοναδικότητα που το διέπει, βιώνεται περισσότερο ως δύσκολο, ακόμη και δυσβάσταχτο (Παππά, 2006). Τα ψυχικά τους αποθέματα εξαντλούνται και οι σωματικές τους δυνάμεις κάμπτονται, τη στιγμή που και οι ίδιοι συνειδητοποιούν την αδυναμία τους να ανταπεξέλθουν στο ρόλο τους ως γονείς.

Κατά αυτό το τρόπο, ο χρόνος που αφιερώνουν στα παιδιά τόσο ο ποσοτικός, όσο και ο ποιοτικός, εμφανίζει σημαντική μείωση. Ο μειωμένος, σε ποσοτικό επίπεδο, χρόνος αλληλεπίδρασης με το παιδί, είναι γνωστό ότι επιδρά αρνητικά στην ολόπλευρη ανάπτυξή του. Έρευνες μάλιστα κοινωνικών επιστημόνων καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά με μειωμένο χρόνο αλληλεπίδρασης με τους γονείς τους, οδηγούνται σε αντικοινωνικές συμπεριφορές (Gottman, 2000).

Μέσα στα πλαίσια της καθημερινής εξάντλησης, συχνά δεν υπάρχει χρόνος για συζητήσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας. Για το λόγο αυτό είναι πολύ συχνό οι γονείς να επιδεικνύουν μειωμένη προσοχή ακρόασης των λεγομένων του παιδιού. Κατά αυτό τον τρόπο, είναι δυνατόν το παιδί να εκφράσει τη συναισθηματική του φόρτιση για ένα συμβάν, χωρίς ο γονιός να καταλάβει τη σπουδαιότητα αυτού του συμβάντος για το παιδί και να αποδώσει την ανάλογη σοβαρότητα. Αυτό βέβαια, σύμφωνα με τον Gottman (2000), οφείλεται και σε μια άτυπη παράδοση υποβάθμισης των συναισθημάτων του παιδιού, λόγω της μικρής ηλικίας του και της, σε μικρότερο βαθμό, ορθολογικής σκέψης του σε σύγκριση με τους ενήλικες. Ο ίδιος μάλιστα προσθέτει ότι η αδυναμία

ένδειξης ενσυναίσθησης των γονιών προς το παιδί, γίνεται πηγή αμφισβήτησης του εαυτού του, με αποτέλεσμα το παιδί να χάνει την εμπιστοσύνη στον εαυτό του.

Αντίθετα με τους γονείς, τα παιδιά διαθέτουν ανεπτυγμένο σε μεγάλο βαθμό το αίσθημα της ενσυναίσθησης, με αποτέλεσμα να αντιλαμβάνονται την αδυναμία αισθηματικής διαθεσιμότητας των γονιών τους. Έτσι, σε καθημερινή βάση ο εξουθενωμένος από την πολύωρη εργασία γονιός δεν αποδίδει τα συναισθήματά του προς το παιδί, με συνέπεια το παιδί να νιώθει απομονωμένο, συχνά παραγκωνισμένο και σταδιακά να υιοθετεί παρεκκλίνουσες και προκλητικές μορφές συμπεριφοράς.

Αναφορικά με τον ποιοτικό χρόνο, επισημαίνεται ότι μπορεί να υποκαταστήσει τον ποσοτικό, με την προϋπόθεση, βέβαια, ότι χαρακτηρίζεται από ποιοτικές δραστηριότητες. Δυστυχώς, η σύγχρονη καθημερινότητα θέλει ένα μεγάλο αριθμό γονέων, οι οποίοι θεωρώντας την τηλεόραση ως πανάκεια, να παρακινούν τα παιδιά τους στην παρακολούθηση τηλεοπτικών προγραμμάτων, λόγω έλλειψης αντοχών να ασχοληθούν μαζί τους. Αποτέλεσμα αυτού, είναι ότι το παιδί μετατρέπεται σταδιακά σε έναν παθητικό δέκτη μηνυμάτων, σχηματίζοντας μια πλασματική, διόλου αντιπροσωπευτική εικόνα για την ζωή, εξαιτίας της έλλειψης κριτικής σκέψης λόγω της παιδικής του ηλικίας και της μη παρέμβασης των γονέων του.

Λόγω της αδυναμίας διάθεσης ποσοτικού χρόνου στα παιδιά, συχνά οι γονείς προβαίνουν στην αγορά παιχνιδιών με σκοπό να απενοχοποιηθούν οι ίδιοι, θεωρώντας παράλληλα ότι έτσι μπορούν να υποκαταστήσουν την ποιοτική επαφή τους με τα παιδιά. Συχνά το παιχνίδι που αγοράζουν φροντίζουν να έχει εκπαιδευτικό χαρακτήρα, με αποτέλεσμα, όπως υποστηρίζει ο Kline (1993), η υλική παροχή να προσδιορίζει το σκοπό και την ευθύνη των γονέων.

Παράλληλα, οι γονείς, ελλείψει διαθέσιμου χρόνου, στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν ένα ήρεμο περιβάλλον χωρίς εντάσεις, δεν περιλαμβάνουν στην ανατροφή και διαπαιδαγώγηση των παιδιών την παρουσία ορίων. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης είναι το παιδί να μην κατανοήσει την έννοια των κανόνων, να μην μάθει την υποχώρηση, την εκτίμηση, το συμβιβασμό, αλλά και το σεβασμό προς τον άλλο, κάτι που θα έχει αντίκτυπο στην μελλοντική του ένταξη στο κοινωνικό σύνολο. Επιπλέον, ένα παιδί που δεν γνωρίζει όρια και δεν μαθαίνει να τα τηρεί είναι ανασφαλές, αποπροσανατολίζεται εύκολα από κάθε είδος ερεθίσματος, παρουσιάζει δυσκολίες συγκέντρωσης, ενώ βιώνει συχνά την απόρριψη και τις συνεχείς αποτυχίες. Όταν οι γονείς δεν βάζουν όρια

στο παιδί τους, το εμποδίζουν να γίνει ανεξάρτητο και υπεύθυνο και παράλληλα καλλιεργούν την αίσθηση της απεριόριστης δύναμης, η οποία το οδηγεί μακροπρόθεσμα σε πολλές απογοητεύσεις στον κόσμο έξω από την οικογένεια που δεν θα μπορεί να τις χειριστεί, καθώς πάντα θα τις χειρίζονταν άλλοι αντί γι' αυτό.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι μια ελλιπής ανατροφή από τους γονείς προς τα παιδιά τους γίνεται φανερή επίσης με την εμφάνιση αρνητικής συμπεριφοράς των παιδιών, μέσω της οποίας τα παιδιά αποβλέπουν σε ένα στόχο. Μιλώντας πιο συγκεκριμένα ο Dreikurs (όπως αναφέρεται στο Dinkmegier & Mak-kei 2004), υποστήριξε ότι υπάρχουν τέσσερις σκοποί αρνητικής συμπεριφοράς, οι οποίοι συνοψίζονται παρακάτω:

Άτοπη προσοχή: Στην κατηγορία αυτή συμπεριλαμβάνονται τα παιδιά που προκαλούν μικρό-αταξίες, φασαρία-φλυαρία, εμφανίζουν υπερκινητικότητα και σταματάνε σε περίπτωση που τους ζητηθεί, όμως για λίγο. Τα παιδιά αυτά προτιμούν να προκαλέσουν την άτοπη προσοχή, παρά να νιώθουν ότι τα αγνοούν.

Αγώνας υπεροχής: Στην κατηγορία αυτή συμπεριλαμβάνονται τα παιδιά που επιδιώκουν την υπεροχή, νιώθουν ότι αξίζουν μόνο όταν είναι «αφεντικά», όταν υπερέχουν.

Εκδίκηση: Στην κατηγορία αυτή συμπεριλαμβάνονται τα παιδιά που επιδιώκουν την εκδίκηση από άτομα που τα έχουν πληγώσει, νιώθοντας ότι δεν είναι αγαπητά.

Επίδειξη ανικανότητας: Τα παιδιά που επιδεικνύουν ανικανότητα ή αδεξιότητα είναι υπερβολικά αποθαρρυσμένα και έχουν βιώσει ταπεινωτικές καταστάσεις.

Συμπερασματικά, αναφέρεται ότι για την αποφυγή δυσάρεστων καταστάσεων που θα έχουν αντίκτυπο στη προσωπικότητα του παιδιού, οι γονείς πρέπει να οργανώνουν τις υποχρεώσεις τους με τέτοιο τρόπο, ώστε να υπάρχει διαθέσιμος χρόνος για την ενασχόλησή τους με το παιδί σε καθημερινή βάση, φροντίζοντας παράλληλα ο χρόνος αυτός να είναι ποιοτικός, συνυφασμένος με διάλογο, ενεργητική ακρόαση των παιδιών, αμοιβαίο σεβασμό και πληθώρα ερεθισμάτων για δημιουργική ενασχόληση με το παιδί.

Κεφάλαιο 5. Μεθοδολογία

5.1 Ερευνητική μέθοδος

Ως εργαλείο συλλογής πληροφοριών (απαντήσεις σε ερωτήσεις) στην ερευνητική μας διαδικασία επιλέχθηκε το ερωτηματολόγιο. Σκοπός του είναι η συλλογή των απαραίτητων δεδομένων για τη διερεύνηση των ερευνητικών υποθέσεων που έχουν τεθεί. Πρόκειται για ένα ειδικά διαμορφωμένο, για τις ανάγκες της έρευνας, ερωτηματολόγιο. Συγκεκριμένα, όλες οι ερωτήσεις είναι κλειστού τύπου, γεγονός που διευκολύνει τη συλλογή αποτελεσμάτων. Περιλαμβάνει ερωτήσεις δημογραφικού χαρακτήρα και ερωτήσεις που αφορούν το θέμα που εξετάζεται. Η επιλογή του συγκεκριμένου ερευνητικού εργαλείου αποσκοπεί στη γρήγορη διεξαγωγή της έρευνας και στην εύκολη συλλογή και αποκωδικοποίηση των αποτελεσμάτων.

Αναφορικά με τα πλεονεκτήματα της συγκεκριμένης μεθόδου, η συλλογή πληροφοριών από μεγάλο αριθμό ατόμων εύκολα και οικονομικά και το γεγονός ότι οι απαντήσεις μπορούν εύκολα να υποστούν στατιστική επεξεργασία, είναι μερικά από αυτά. Επίσης, πολύ σημαντικό για κάθε συμμετέχοντα είναι το ότι υπάρχει δυνατότητα ανωνυμίας και ταυτόχρονα δεν απαιτείται πολύς χρόνος για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, το οποίο μπορεί να απαντηθεί όποτε ο ίδιος επιθυμεί.

Εν συνεχεία, σχετικά με τα μειονεκτήματα της εν λόγω έρευνας, αυτά αναφέρονται στο ότι δεν είναι βέβαιο ότι ο ερωτώμενος θα απαντήσει σε όλες τις ερωτήσεις και είναι πολύ πιθανό να υπάρξουν παρανοήσεις – παρερμηνείες. Επιπλέον, ενδέχεται να μην επιστραφούν όλα τα ερωτηματολόγια που μοιράστηκαν, ενώ σε περίπτωση αυτοσυμπλήρωσης του ερωτηματολογίου από τον ερωτώμενο χωρίς την παρουσία του ερευνητή, δεν υπάρχει δυνατότητα διευκρινήσεων. Όσον αφορά την πιθανότητα να υπάρξουν παρανοήσεις, θα πραγματοποιηθεί μια πιλοτική έρευνα, ώστε να διαπιστωθούν τυχόν παρερμηνείες στις ερωτήσεις. Στην περίπτωση δε αυτοσυμπλήρωσης του ερωτηματολογίου από τον ερωτώμενο, θα δίνεται χρόνος σε εκείνον, παρουσία των ερευνητριών, για τυχόν απορίες που θέλει να λύσει πριν τη συμπλήρωσή του. Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τα πλεονεκτήματα της μεθόδου, καταλήξαμε στη συγκεκριμένη επιλογή του ερωτηματολογίου.

5.2 Δείγμα

Το δείγμα μας αποτελείται από ένα σύνολο 210 ατόμων ($n=210$) και περιλαμβάνει τους γονείς των παιδιών προσχολικής ηλικίας που φοιτούν σε δημοτικούς παιδικούς σταθμούς του Δήμου Σαρωνικού. Από τους συμμετέχοντες, οι 125 είναι γυναίκες (59,5%) και οι 85 άντρες (40,5%). Η επιλογή των ατόμων του δείγματος δεν στηρίχτηκε στην τυχαία δειγματοληψία. Αντίθετα, οι ερευνήτριες αποφάσισαν να διαλέξουν ένα δείγμα μη πιθανοτήτων (non-probability), γνωστό και ως δείγμα σκοπιμότητας. Έτσι, κάποια μέλη του ευρύτερου πληθυσμού αποκλείστηκαν από το δείγμα, ενώ κάποια άλλα συμπεριλήφθηκαν σε αυτό. Πιο συγκεκριμένα, τέθηκαν ως κριτήρια επιλογής του δείγματος να εργάζονται οι γονείς και παράλληλα τα παιδιά τους να εξασφαλίζουν το ηλικιακό κριτήριο της έρευνάς μας (προσχολική ηλικία). Με τα παραπάνω λοιπόν κριτήρια έγινε η επιλογή του συγκεκριμένου δείγματος.

5.3 Περιγραφή ερευνητικού εργαλείου

Για τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας, ως εργαλείο χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο. Το ερωτηματολόγιο (δείτε παράρτημα) κατασκευάστηκε ειδικά για τις ανάγκες της εν λόγω έρευνας και περιλαμβάνει 27 ερωτήσεις, από τις οποίες οι έξι (6) διερευνούν δημογραφικά χαρακτηριστικά και οι υπόλοιπες εικοσιένα (21) εστιάζουν στη συγκέντρωση συγκεκριμένων στοιχείων και πληροφοριών. Αυτές αφορούν τα ειδικότερα ερωτήματα και τις υποθέσεις που έχουν ήδη διατυπωθεί. Οι ερωτήσεις είναι στο σύνολό τους κλειστού τύπου, με τη μορφή πολλαπλής επιλογής.

Πιο συγκεκριμένα, σχετικά με το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου, περιλαμβάνει ερωτήσεις για τη συγκέντρωση δημογραφικών στοιχείων που αφορούν το φύλο, την ηλικία των συμμετεχόντων, την οικογενειακή τους κατάσταση, το μορφωτικό τους επίπεδο, τις ώρες εργασίας, τον αριθμό και την ηλικία των παιδιών τους. Ακολουθούν ερωτήσεις που αναφέρονται στη φροντίδα και φύλαξη των παιδιών κατά τις ώρες εργασίας τους, στο χρόνο που αφιερώνουν στην ενασχόληση με τα παιδιά τους σε καθημερινή και εβδομαδιαία βάση, στο βαθμό καθημερινής διαθεσιμότητας για την ενασχόλησή τους με τα παιδιά, στις προτιμήσεις τους για τη διάθεση του ελεύθερου χρόνου με το παιδί, στη συχνότητα που τους αγοράζουν παιχνίδια και στην εκτίμησή τους σχετικά με το περιβάλλον και τα πρόσωπα που προτιμά να βρίσκεται το ίδιο το παιδί.

Οι υπόλοιπες ερωτήσεις αφορούν τη στάση των παιδιών κατά τις ώρες που αλληλεπιδρούν με τους γονείς τους. Πιο συγκεκριμένα, οι γονείς καλούνται να απαντήσουν σχετικά με τις προτιμήσεις των παιδιών ως προς τις δραστηριότητες που επιλέγουν να ασχοληθούν τα ίδια με τον μπαμπά και τη μαμά και με ενδεχόμενη αλλαγή στον τρόπο συμπεριφοράς των παιδιών, όταν οι γονείς βρίσκονται σε άδεια από τη δουλειά.

5.4 Ερευνητική διαδικασία

Για να εξασφαλιστεί η εγκυρότητα και η αξιοπιστία του ερωτηματολογίου, αρχικά επιχειρήθηκε μια πιλοτική έρευνα σε δέκα (10) άτομα που δεν συμπεριλαμβάνονται στο δείγμα μας. Η τελική μορφή του ερωτηματολογίου προέκυψε κατόπιν κάποιων αλλαγών σε κάποιες ερωτήσεις, λόγω ασάφειας, όπως παρατήρησαν οι συμμετέχοντες της πιλοτικής έρευνας και έπειτα μοιράστηκε στους συμμετέχοντες της παρούσας έρευνας.

Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε σε ένα βαθμό άμεσα, ύστερα από κατ' ιδίαν συνάντηση των ερευνητριών με τους συμμετέχοντες και σε ένα βαθμό αυτοσυμπληρούμενα. Η μέθοδος της άμεσης συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων είχε το πλεονέκτημα ότι οι ερευνήτριες έδιναν διευκρινήσεις στους ερωτηθέντες, με αποτέλεσμα την καλή συνεργασία και την απάντηση όλων των ερωτήσεων. Το μειονέκτημα που ανέκυψε, ήταν ότι ο χρόνος που δαπανήθηκε από μέρους των ερευνητριών για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, βάσει των εκάστοτε απαντήσεων που δίνονταν. Σχετικά με τα αυτοσυμπληρούμενα ερωτηματολόγια, το πλεονέκτημα ήταν ότι οι ερωτώμενοι μπορούσαν να δίνουν άνετα τις απαντήσεις τους, λόγω της απουσίας άμεσης επικοινωνίας με τις ερευνήτριες, ενώ τα μειονεκτήματα εντοπίζονται σε ερωτήσεις που δεν απαντήθηκαν καθόλου από τους συμμετέχοντες και στο αυξημένο ποσοστό ερωτηματολογίων που δεν επεστράφησαν (30%).

Αναφορικά με το χρόνο σχεδιασμού, το ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε τον Δεκέμβριο του 2018 και η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο διάστημα μεταξύ 19 Φεβρουαρίου έως 18 Μαρτίου 2019. Επιπλέον, αναφέρεται ότι μοιράστηκαν 300 ερωτηματολόγια και επεστράφησαν 210.

Μετά την ολοκλήρωση της συλλογής των 210 ερωτηματολογίων, ακολούθησε η κωδικοποίηση των μεταβλητών που διενεργήθηκαν. Το πρόγραμμα που χρησιμοποιήθηκε για την καταγραφή των δεδομένων που συγκεντρώθηκαν είναι το Microsoft Office Excel 2010, για την κατασκευή πινάκων παρουσίασης των αποτελεσμάτων χρησιμοποιήθη-

κε το Microsoft Office Word 2010, ενώ το πρόγραμμα στατιστικής επεξεργασίας που χρησιμοποιήθηκε για την ανάλυση αυτών των δεδομένων είναι το SPSS.

Κεφάλαιο 6. Αποτελέσματα

6.1 Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου, το οποίο μοιράστηκε σε γονείς με παιδιά προσχολικής ηλικίας (0-6 ετών). Οι πρώτες έξι (6) ερωτήσεις στοχεύουν στη συγκέντρωση δημογραφικών χαρακτηριστικών του δείγματος, ενώ οι υπόλοιπες εικοσιένα (21) αφορούν το ειδικό μέρος της έρευνας. Τα αποτελέσματα τα οποία προέκυψαν από κάθε ερώτηση παρουσιάζονται σε πίνακες, στους οποίους καταγράφεται η κατανομή των απαντήσεων σε συχνότητες και ποσοστά.

6.2 Παρουσίαση αποτελεσμάτων

Πίνακας 3. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το φύλο τους

Φύλο	Συχνότητα	Ποσοστό %
Άντρες	85	40,5
Γυναίκες	125	59,5
Σύνολο	210	100

Στον παραπάνω πίνακα καταγράφονται τα δεδομένα σχετικά με το φύλο των συμμετεχόντων στην έρευνα. Από τα 210 άτομα του δείγματος, οι 85 (40,5%) ήταν άντρες και οι 125 (59,5%) γυναίκες.

Πίνακας 4. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με την ηλικία τους

Ηλικία	Συχνότητα	Ποσοστό %
Μέχρι 35 ετών	84	40
36-45 ετών	100	47,6
46-55 ετών	23	11
56 ετών και άνω	3	1,4
Σύνολο	210	100

Στον εν λόγω πίνακα παρακολουθούμε την ηλικία των συμμετεχόντων στην έρευνα. Πιο συγκεκριμένα, από το σύνολο των 210 ατόμων, ο αριθμός των υποκειμένων της έρευνας με ηλικία έως 35 ετών ανέρχεται σε 84 άτομα (40%), από 36-45 ετών 100

άτομα (47,6%), 46-55 ετών 23 άτομα (11%), ενώ από 56 ετών και άνω ο αριθμός έφτασε μόλις τα 3 άτομα (1,4%).

Πίνακας 5. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με την οικογενειακή τους κατάσταση

Οικογενειακή κατάσταση	Συχνότητα	Ποσοστό %
Παντρεμένος/η	176	83,8
Διαζευγμένος/η	20	9,5
Ανύπαντρος/η	14	6,7
Σύνολο	210	100

Αναφορικά με την οικογενειακή κατάσταση των συμμετεχόντων στην έρευνα, οι 176 (83,8%) δήλωσαν παντρεμένοι, οι 20 (9,5%) διαζευγμένοι, ενώ 14 από αυτούς (6,7%) δήλωσαν ανύπαντροι.

Πίνακας 6. Η κατανομή των γονιών του δείγματος ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών τους

Αριθμός παιδιών	Συχνότητα	Ποσοστό %
Ένα (1)	114	54,3
Δυο (2)	77	36,7
Τρία (3)	19	9
Σύνολο	210	100

Σχετικά με τον αριθμό των παιδιών των συμμετεχόντων, η πλειονότητα του δείγματος, δηλαδή 114 άτομα (54,3%), απάντησε πως έχει ένα παιδί. Ακολουθώς, 77 άτομα (36,7%) δήλωσαν ότι έχουν δυο παιδιά και μόλις 19 άτομα (9%) ότι έχουν 3 παιδιά.

Πίνακας 7. Η κατανομή των παιδιών του δείγματος ανάλογα με τη χρονολογική τους ηλικία

Ηλικίες παιδιών	Συχνότητα	Ποσοστό %
1-12 μηνών	20	9,5

13-24 μηνών	35	16,8
25-36 μηνών	51	24,3
37-48 μηνών	55	26,3
49-60 μηνών	31	14,8
61-72 μηνών	18	8,5
Σύνολο	210	100

Στον συγκεκριμένο πίνακα παρουσιάζονται οι ηλικίες των παιδιών των συμμετεχόντων από 1 έως 72 μηνών ταξινομημένες ανά έτος. Πιο αναλυτικά, 20 άτομα (9,5%) δήλωσαν πως έχουν παιδιά 1-12 μηνών και 35 άτομα (16,8%) πως έχουν παιδιά 13-24 μηνών. Στη συνέχεια, 51 άτομα (24,3%) δήλωσαν ότι έχουν παιδιά ηλικίας 25-36 μηνών και 55 άτομα (26,3%) έχουν παιδιά 37-48 μηνών. Τέλος, 31 άτομα (14,8%) απάντησαν ότι έχουν παιδιά ηλικίας 49-60 μηνών και 18 άτομα (8,5%) έχουν παιδιά ηλικίας 61-72 μηνών.

Πίνακας 8. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το μορφωτικό τους επίπεδο

Επίπεδο μόρφωσης	Συχνότητα	Ποσοστό %
Απόφοιτος Γυμνασίου	14	6,7
Απόφοιτος Λυκείου	110	52,4
Απόφοιτος Πανεπιστημίου ή Τ.Ε.Ι.	86	41
Σύνολο	210	100

Αναφορικά με το επίπεδο μόρφωσης των συμμετεχόντων στην έρευνα, η πλειοψηφία με ποσοστό 52,4% (110 άτομα) είναι απόφοιτοι Λυκείου. Ακολουθούν σε ποσοστό 41% (86 άτομα) οι απόφοιτοι Πανεπιστημίου ή Τ.Ε.Ι., ενώ το 6,7% (14 άτομα) είναι απόφοιτοι Γυμνασίου.

Πίνακας 9. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το σύνολο των ωρών που εργάζονται ανά εβδομάδα

Ώρες εργασίας	Συχνότητα	Ποσοστό %
Δεν εργάζομαι καθόλου	3	1,4
Λιγότερο από 4 ώρες	15	7,1
5 έως 8 ώρες	122	58,1
9 έως 11 ώρες	63	30
Περισσότερες από 11 ώρες	7	3,3
Σύνολο	210	100

Στον παρόντα πίνακα παρακολουθούμε το σύνολο των ωρών εργασίας των συμμετεχόντων στην έρευνα ανά εικοσιτετράωρο. Από τα 210 άτομα που απάντησαν συνολικά, μόλις 3 (1,4%) δεν εργάζονται καθόλου και 15 (7,1%) εργάζονται λιγότερο από 4 ώρες. Αντιθέτως, 122 άτομα (58,1%), η πλειοψηφία του δείγματος, δήλωσαν πως εργάζονται 5 έως 8 ώρες, ενώ 9 έως 11 ώρες απασχολούνται 63 άτομα (30%). Τέλος, 7 άτομα (3,3%) δουλεύουν περισσότερες από 11 ώρες.

Πίνακας 10. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το κατά πόσο εργάζονται το Σάββατο

Εργασία το Σάββατο	Συχνότητα	Ποσοστό %
Ποτέ	78	37,2
Σπάνια	45	21,5
Συχνά	49	23,3
Πολύ συχνά	26	12,4
Πάντα	12	5,7
Σύνολο	210	100

Σχετικά με την εργασία το Σάββατο, 78 άτομα (37,2%) δήλωσαν ότι δεν εργάζονται ποτέ το Σάββατο, ενώ 45 άτομα (21,5%) ότι εργάζονται σπάνια. Παράλληλα, τα άτομα που εργάζονται συχνά ανέρχονται σε 49 (23,3%), ενώ πολύ συχνά ανέφεραν ότι εργάζονται 26 άτομα (12,4%). Τέλος, καταγράφεται ότι 12 άτομα (5,7%) εργάζονται πάντα το Σάββατο.

Πίνακας 11. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το κατά πόσο εργάζονται την Κυριακή

Εργασία την Κυριακή	Συχνότητα	Ποσοστό %
Ποτέ	145	69
Σπάνια	43	20,5
Συχνά	17	8,1
Πολύ συχνά	5	2,4
Σύνολο	210	100

Αναφορικά με την εργασία την Κυριακή, παρατηρείται ότι η πλειοψηφία, 145 άτομα (69%), δεν εργάζεται ποτέ και 43 άτομα (20,5%) εργάζονται σπάνια. Ακολούθως, συχνά εργάζονται 17 άτομα (8,1%) και μόλις 5 άτομα (2,4%) εργάζονται πολύ συχνά.

Πίνακας 12. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το ποιος αναλαμβάνει την επίβλεψη και φροντίδα του παιδιού

Φροντιστής	Συχνότητα	Ποσοστό %
Ο/Η σύζυγος	49	23,3
Η γιαγιά/Ο παππούς	23	11
Άλλο συγγενικό πρόσωπο	15	7,1
Babysitter	8	3,8
Παιδικός σταθμός	114	54,3
Αναπάντητα	1	0,5
Σύνολο	210	100

Στον πίνακα αυτό παρατηρείται ότι από το σύνολο των 210 συμμετεχόντων στην έρευνα, τη συντριπτική πλειοψηφία στη φροντίδα των παιδιών αναλαμβάνει ο παιδικός σταθμός σε ποσοστό 54,3% (114 άτομα). Έπειτα, το 23,3% αυτών που απάντησαν (49 άτομα) δήλωσαν ότι η φροντίδα και η φύλαξη των παιδιών κατά τις ώρες εργασίας των γονιών παρέχεται από τον/την σύζυγο. Σε ποσοστό 11% (23 άτομα) τη φύλαξη αναλαμβάνουν η γιαγιά και ο παππούς, ενώ στο 7,1% (15 άτομα) κάποιο άλλο συγγενικό πρόσωπο. Τέλος, το μικρότερο ποσοστό, 3,8% (8 άτομα), συγκεντρώνει η φροντίδα από

babysitter. Σημειώνεται ότι αυτή η ερώτηση έμεινε αναπάντητη σε ποσοστό 0,5% (1 άτομο).

Πίνακας 13. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το κατά πόσο μπορούν να ασχοληθούν με το παιδί μετά τη δουλειά

Δυνατότητα ενασχόλησης	Συχνότητα	Ποσοστό %
Καθόλου	3	1,4
Σχεδόν καθόλου	43	20,5
Αρκετά	116	55,2
Πολύ	28	13,3
Πάρα πολύ	17	8,1
Αναπάντητα	3	1,4
Σύνολο	210	100

Στον παραπάνω πίνακα παρατηρείται ότι 116 άτομα (55,2%) απάντησαν ότι μπορούν να ασχοληθούν αρκετά με το παιδί τους μετά τη δουλειά, ενώ 43 άτομα (20,5%) δεν μπορούν να ασχοληθούν σχεδόν καθόλου. Εν συνεχεία, 28 άτομα (13,3%) δηλώνουν ότι μπορούν να ασχοληθούν πολύ με το παιδί μετά την εργασία και 17 άτομα (8,1%) δηλώνουν ότι έχουν τη δυνατότητα να ασχοληθούν πάρα πολύ. Τέλος, 3 άτομα (1,4 άτομα) ανέφεραν ότι δεν μπορούν να ασχοληθούν καθόλου με το παιδί τους μετά τη δουλειά και επίσης 3 άτομα (1,4%) δεν απάντησαν καθόλου στην ερώτηση.

Πίνακας 14. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το σύνολο των ωρών που αφιερώνουν ημερησίως στο παιδί

Ώρες ενασχόλησης ημερησίως	Συχνότητα	Ποσοστό %
0 έως 2 ώρες	67	31,9
3 έως 5 ώρες	103	49
6 έως 8 ώρες	34	16,2

Πάνω από 8 ώρες	6	2,9
Σύνολο	210	100

Από τους 210 συμμετέχοντες της έρευνας, οι 67 (31,9%) απάντησαν ότι ασχολούνται περίπου από 0 έως 2 ώρες με το παιδί την ημέρα, ενώ η πλειοψηφία των συμμετεχόντων, 103 άτομα (49%) από 3 έως 5 ώρες. Στη συνέχεια, από 6 έως 8 ώρες ημερησίως δηλώνουν ότι ασχολούνται 34 άτομα (16,2%) και πάνω από 8 ώρες ο αριθμός των ατόμων ανέρχεται σε 6 (2,9%).

Πίνακας 15. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το πόσες ώρες ασχολούνται την εβδομάδα και οι δυο σύζυγοι ταυτόχρονα με το παιδί

Ώρες ενασχόλησης εβδομαδιαίως	Συχνότητα	Ποσοστό %
0 έως 5 ώρες	65	31
6 έως 10 ώρες	48	22,9
11 έως 15 ώρες	45	21,4
Πάνω από 15 ώρες	51	24,3
Αναπάντητα	1	0,5
Σύνολο	210	100

Στον συγκεκριμένο πίνακα παρατηρείται ότι από 0 έως 5 ώρες 65 άτομα (31%) δήλωσαν ότι ασχολούνται με το παιδί ταυτόχρονα με τον/την σύζυγό τους, ενώ 48 άτομα (22,9%) από 6 έως 10 ώρες. Ακολουθούν 45 άτομα (21,4%) τα οποία ασχολούνται από 11 έως 15 ώρες με το παιδί εβδομαδιαίως ταυτόχρονα με τον/την σύζυγο, ενώ 51 άτομα (24,3%) πάνω από 15 ώρες. Σημειώνεται ότι στην ερώτηση αυτή 1 άτομο (0,5%) δεν απάντησε.

Πίνακας 16. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το τι προτιμούν να κάνουν με το παιδί στον ελεύθερο χρόνο τους - Παίζουμε διάφορα παιχνίδια

Παίζουμε διάφορα παιχνίδια	Συχνότητα	Ποσοστό %

Καθόλου	4	1,9
Σπάνια	12	5,7
Μερικές φορές	45	21,4
Συχνά	59	28,1
Πολύ συχνά	90	42,9
Σύνολο	210	100

Στον εν λόγω πίνακα η πλειοψηφία των συμμετεχόντων, 90 άτομα (42,9%), απάντησε ότι παίζει με το παιδί διάφορα παιχνίδια πολύ συχνά, 59 άτομα (28,1%) συχνά και 45 άτομα (21,4%) παίζουν μερικές φορές. Ακολουθούν 12 άτομα (5,7%) που δήλωσαν ότι παίζουν παιχνίδια σπάνια και, τέλος, 4 άτομα (1,9%) που δεν παίζουν καθόλου.

Πίνακας 17. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το τι προτιμούν να κάνουν με το παιδί στον ελεύθερο χρόνο τους - Βλέπουμε τηλεόραση

Βλέπουμε τηλεόραση	Συχνότητα	Ποσοστό %
Καθόλου	23	11
Σπάνια	45	21,4
Μερικές φορές	80	38,1
Συχνά	43	20,5
Πολύ συχνά	19	9
Σύνολο	210	100

Στον παραπάνω πίνακα παρατηρείται ότι 23 άτομα (11%) από τους 210 συμμετέχοντες απάντησαν πως με το παιδί στον ελεύθερο χρόνο τους δεν βλέπουν καθόλου τηλεόραση, ενώ 45 άτομα (21,4%) βλέπουν σπάνια. Μεγαλύτερος είναι ο αριθμός εκείνων που δήλωσαν ότι παρακολουθούν τηλεόραση μερικές φορές με το παιδί τους, ο οποίος ανέρχεται σε 80 άτομα (38,1%) και ακολουθούν εκείνοι που δήλωσαν ότι βλέπουν συχνά τηλεόραση στον ελεύθερο χρόνο τους με το παιδί και είναι 43 άτομα (20,5%). Τέλος, 19 ερωτηθέντες (9%) απάντησαν πως βλέπουν πολύ συχνά.

Πίνακας 18. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το τι προτιμούν να κάνουν με το παιδί στον ελεύθερο χρόνο τους - Πηγαίνουμε βόλτες ή εκδρομές

Πηγαίνουμε βόλτες ή εκδρομές	Συχνότητα	Ποσοστό %
Καθόλου	5	2,4
Σπάνια	32	15,2
Μερικές φορές	58	27,6
Συχνά	70	33,3
Πολύ συχνά	45	21,4
Σύνολο	210	100

Στον παρόντα πίνακα παρατηρούμε ότι το ποσοστό 2,4% των συμμετεχόντων στην έρευνα (5 άτομα) στον ελεύθερο χρόνο δεν πηγαίνει καθόλου βόλτες ή εκδρομές με το παιδί, ενώ το 15,2% (32 άτομα) δήλωσε ότι πηγαίνει σπάνια. Στη συνέχεια φαίνεται πως το 27,6% των υποκειμένων της έρευνας (58 άτομα) πηγαίνει μερικές φορές βόλτες ή εκδρομές, ενώ το ποσοστό εκείνων που πηγαίνουν συχνά ανέρχεται σε 33,3% (70 άτομα). Τέλος, το 21,4% (45 άτομα) των συμμετεχόντων απάντησε πως στον ελεύθερο χρόνο πηγαίνει πολύ συχνά βόλτες ή εκδρομές με το παιδί.

Πίνακας 19. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το τι προτιμούν να κάνουν με το παιδί στον ελεύθερο χρόνο τους - Συμμετέχουμε σε κοινωνικές εκδηλώσεις

Συμμετέχουμε σε κοινωνικές εκδηλώσεις	Συχνότητα	Ποσοστό %
Καθόλου	22	10,5
Σπάνια	52	24,8

Μερικές φορές	76	36,2
Συχνά	32	15,2
Πολύ συχνά	28	13,3
Σύνολο	210	100

Παρακολουθώντας τον παραπάνω πίνακα παρατηρείται ότι το ποσοστό εκείνο που προτιμούν στον ελεύθερο χρόνο με το παιδί τους να πηγαίνουν σε κοινωνικές εκδηλώσεις μερικές φορές ανέρχεται σε 36,2% (76 άτομα), ενώ εκείνων που πηγαίνουν σπάνια σε 24,8% (52 άτομα). Επίσης, το 15,2% των συμμετεχόντων (32 άτομα) απάντησαν πως πηγαίνουν συχνά με το παιδί σε κοινωνικές εκδηλώσεις, το 13,3% (28 άτομα) πολύ συχνά, ενώ το 10,5% (22 άτομα) καθόλου.

Πίνακας 20. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το τι προτιμούν να κάνουν με το παιδί στον ελεύθερο χρόνο τους- Συμμετέχουμε σε αθλητικές δραστηριότητες

Συμμετέχουμε σε αθλητικές δραστηριότητες	Συχνότητα	Ποσοστό %
Καθόλου	29	13,8
Σπάνια	52	24,8
Μερικές φορές	44	21
Συχνά	36	17,1
Πολύ συχνά	49	23,3
Σύνολο	210	100

Στον παραπάνω πίνακα παρατηρείται πως οι 29 από τους 210 συμμετέχοντες (13,8%) δεν παίρνουν μέρος καθόλου σε αθλητικές δραστηριότητες με το παιδί τους κατά τη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου, ενώ οι 52 (24,8%) συμμετέχουν σπάνια. Ακολουθως, φαίνεται πως οι 44 (21%) από αυτούς που απάντησαν παίρνουν μέρος μερικές φορές σε αθλητικά δρώμενα, οι 36 (17,1%) συχνά και οι 49 (23,3%) το κάνουν αυτό πολύ συχνά.

Πίνακας 21. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το ποιος αποφασίζει για τις δραστηριότητες στον ελεύθερο χρόνο

Πρόσωπο που αποφασίζει	Συχνότητα	Ποσοστό %
Εσείς	45	21,4
Το παιδί σας	23	11
Και οι δυο μαζί	142	67,6
Σύνολο	210	100

Από τους 210 συμμετέχοντες της έρευνας, η πλειοψηφία, 142 άτομα (67,6%), δηλώνει ότι συναποφασίζουν με το παιδί τις δραστηριότητες που θα κάνουν στον ελεύθερο χρόνο τους. Παρατηρείται επίσης, ότι 45 άτομα (21,4%) αποφασίζουν οι ίδιοι για το τι θα κάνουν με τα παιδιά και 23 άτομα (11%) απάντησαν ότι την απόφαση αυτή την παίρνει το παιδί.

Πίνακας 22. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με τις δραστηριότητες για τις οποίες το παιδί επιδεικνύει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον

Δραστηριότητες	Συχνότητα	Ποσοστό %
Οι συζητήσεις	16	7,6
Το παιχνίδι	121	57,6
Οι δραστηριότητες εκτός σπιτιού	63	30

Η παρακολούθηση τηλεοπτικών προγραμμάτων	8	3,8
Άλλο	2	1
Σύνολο	210	100

Από τα άτομα που πήραν μέρος στην έρευνα τα 16 (7,6%) απάντησαν ότι το παιδί τους δείχνει μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τις συζητήσεις, ενώ τα 121 (57,6%) ότι ενδιαφέρεται περισσότερο για το παιχνίδι. Ακολουθως, 63 άτομα (30%) δήλωσαν ότι στο παιδί αρέσει περισσότερο να ασχολείται με δραστηριότητες εκτός σπιτιού, ενώ 8 άτομα (3,8%) υποστήριξαν ότι στο παιδί αρέσει περισσότερο η παρακολούθηση τηλεοπτικών προγραμμάτων. Τέλος, 2 άτομα (1%) είπαν ότι στο παιδί τους αρέσει κάτι άλλο από τις παραπάνω δραστηριότητες.

Πίνακας 23. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το αν διαπιστώνουν αλλαγές στη συμπεριφορά του παιδιού τους σε περιόδους διακοπών/άδειας

Αλλαγή συμπεριφοράς	Συχνότητα	Ποσοστό %
Ναι	121	57,6
Όχι	89	42,4
Σύνολο	210	100

Στον παραπάνω πίνακα παρατηρείται πως η πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην έρευνα, 121 άτομα (57,6%), διαπιστώνουν αλλαγή στη συμπεριφορά του παιδιού τους όταν οι ίδιοι βρίσκονται σε περίοδο άδειας ή διακοπών, ενώ αντιθέτως 89 άτομα (42,4%) δεν διαπιστώνουν καμία τέτοια αλλαγή.

Πίνακας 24. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα οι οποίοι διαπίστωσαν αλλαγή στη συμπεριφορά του παιδιού τους - Εξωστρέφεια

Εξωστρέφεια	Συχνότητα	Ποσοστό
Λιγότερο	9	4,3
Το ίδιο	17	8,1
Περισσότερο	95	45,2

Αναπάντητα	89	42,4
Σύνολο	210	100

Παρατηρώντας τον συγκεκριμένο πίνακα, βλέπουμε πως 95 άτομα (45,2%) υποστηρίζουν πως το παιδί τους σε περιόδους διακοπών ή άδειας είναι περισσότερο εξωστρεφές, 9 άτομα (4,3%) θεωρούν πως είναι λιγότερο εξωστρεφές, ενώ 17 άτομα (8,1%) δεν παρατηρούν κάποια διαφορά όσον αφορά την εξωστρέφεια του παιδιού τους σε τέτοιες περιόδους. Επίσης, σημειώνεται πως 89 άτομα (42,4%) δεν έχουν απαντήσει στην ερώτηση.

Πίνακας 25. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα οι οποίοι διαπίστωσαν αλλαγή στη συμπεριφορά του παιδιού τους - Ζωηράδα

Ζωηράδα	Συχνότητα	Ποσοστό %
Λιγότερο	21	10
Το ίδιο	11	5,2
Περισσότερο	89	42,4
Αναπάντητα	89	42,4
Σύνολο	210	100

Στον πίνακα αυτό παρατηρούμε ότι το ποσοστό των ατόμων που απάντησαν πως το παιδί τους σε περιόδους διακοπών ή άδειας είναι περισσότερο ζωηρό απ' ότι στις περιόδους που εκείνοι εργάζονται, ανέρχεται σε 42,4% (89 άτομα), το 10% των υποκειμένων της έρευνας (21 άτομα) πιστεύει πως είναι λιγότερο ζωηρό και το 5,2% (11 άτομα) πιστεύει πως είναι το ίδιο ζωηρό ανεξαρτήτως εργασίας ή διακοπών. Επίσης, παρατηρείται πως το 42,4% των συμμετεχόντων (89 άτομα) δεν έχει απαντήσει στην ερώτηση.

Πίνακας 26. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα οι οποίοι διαπίστωσαν αλλαγή στη συμπεριφορά του παιδιού τους - Δεκτικότητα

Δεκτικότητα	Συχνότητα	Ποσοστό %
Λιγότερο	4	1,9
Το ίδιο	39	18,6

Περισσότερο	78	37,1
Αναπάντητα	89	42,4
Σύνολο	210	100

Στον εν λόγω πίνακα παρατηρείται πως από τους 210 συμμετέχοντες της έρευνας οι 89 (42,4%) δεν έχουν απαντήσει στην ερώτηση. Στη συνέχεια, 78 άτομα (37,1%) παρατήρησαν πως σε περιόδους άδειας ή διακοπών τα παιδιά τους φαίνεται να είναι περισσότερο δεκτικά απέναντι στους ίδιους, ενώ 39 άτομα (18,6%) δεν βρήκαν κάποια αλλαγή ως προς τη δεκτικότητα του παιδιού. Τέλος, 4 άτομα (1,9%) υποστηρίζουν πως το παιδί τους σε τέτοιες περιόδους είναι λιγότερα δεκτικό απέναντί τους.

Πίνακας 27. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα οι οποίοι διαπίστωσαν αλλαγή στη συμπεριφορά του παιδιού τους - Δημιουργικότητα

Δημιουργικότητα	Συχνότητα	Ποσοστό %
Λιγότερο	11	5,2
Το ίδιο	24	11,4
Περισσότερο	86	41
Αναπάντητα	89	42,4
Σύνολο	210	100

Στην ερώτηση αυτή, παρατηρώντας τον πίνακα, βλέπουμε ότι 86 άτομα (41%) έχουν διαπιστώσει πως το παιδί τους σε περιόδους άδειας ή διακοπών είναι περισσότερο δημιουργικό, ενώ αντιθέτως 11 άτομα (5,2%) πιστεύουν πως είναι λιγότερο. Επίσης, 24 άτομα (11,4%) σημειώνουν πως το παιδί τους είναι το ίδιο δημιουργικό τόσο στις περιόδους άδειας, όσο και τον υπόλοιπο χρόνο. Τέλος, 89 άτομα (42,4%) δεν απάντησαν στη συγκεκριμένη ερώτηση.

Πίνακας 28. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το πόσο συχνά αγοράζουν στο παιδί τους παιχνίδια

Συχνότητα αγοράς παιχνιδιών	Συχνότητα	Ποσοστό %

Σπάνια	49	23,3
Μερικές φορές	17	8,1
Συχνά	100	47,6
Πολύ συχνά	44	21
Σύνολο	210	100

Από τους 210 συμμετέχοντες της έρευνας, παρατηρείται στον συγκεκριμένο πίνακα πως οι 100 από αυτούς (47,6%) αγοράζουν στο παιδί τους παιχνίδια συχνά, ενώ οι 49 (23,3%) αγοράζουν σπάνια. Επιπλέον, φαίνεται πως 44 άτομα (21%) παίρνουν στο παιδί τους παιχνίδια πολύ συχνά και 17 άτομα (8,1%) μερικές φορές.

Πίνακας 29. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ανάλογα με το πότε πιστεύουν ότι το παιδί περνάει καλύτερα

Πότε περνάει καλύτερα	Συχνότητα	Ποσοστό %
Όταν ασχολείστε μαζί του	175	83,3
Όταν βρίσκεται στο σχολικό περιβάλλον	12	5,7
Όταν είναι με τον παππού και τη γιαγιά	13	6,2
Όταν παίζει μόνο του	9	4,3
Αναπάντητα	1	0,5
Σύνολο	210	100

Σύμφωνα με τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων, 175 άτομα (83,3%), πιστεύει πως το παιδί περνάει καλύτερα όταν ο ίδιος ο γονιός ασχολείται μαζί του, ενώ 12 άτομα (5,7%) υποστηρίζουν πως αυτό συμβαίνει όταν βρίσκεται στο σχολικό περιβάλλον. Επίσης, 13 συμμετέχοντες (6,2%) σημείωσαν πως όταν το παιδί είναι με τη γιαγιά και τον παππού περνάει καλύτερα, ενώ μόλις 9 άτομα (4,3%) πιστεύουν πως περνάει καλύτερα όταν παίζει μόνο του. Τέλος, αναφέρεται πως 1 άτομο (0,5%) δεν απάντησε στην εν λόγω ερώτηση.

Κεφάλαιο 7. Συζήτηση αποτελεσμάτων

7.1 Συζήτηση αποτελεσμάτων

Η παρούσα έρευνα είχε σκοπό να διερευνήσει μέσα από τη χρήση του ερωτηματολογίου το βαθμό ενασχόλησης των γονέων με τα παιδιά τους. Η έρευνα προσπάθησε να εξακριβώσει, τόσο τον ποσοτικό χρόνο ενασχόλησης με το παιδί, σε καθημερινή βάση, αλλά και σε περιόδους άδειας, όσο και τον ποιοτικό χρόνο ενασχόλησης, μέσω δραστηριοτήτων που υλοποιούνται.

Αρχικά, όσον αφορά το φύλο των συμμετεχόντων διαπιστώθηκε πως στην πλειονότητά τους οι συμμετέχοντες ήταν γυναίκες, κάτι που δικαιολογείται και από τα όσα αναφέρονται στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, σύμφωνα με τα οποία οι άντρες έχουν μικρότερη συμμετοχή στην παροχή φροντίδας προς το παιδί, συγκριτικά με τις γυναίκες.

Αξιοσημείωτο στοιχείο της έρευνας είναι ότι η πλειοψηφία των συμμετεχόντων με παιδιά προσχολικής ηλικίας, ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 36 έως 45 ετών. Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνουν την τάση των ανθρώπων στη σύγχρονη κοινωνία, να αναβάλουν την απόκτηση παιδιών για μερικά χρόνια, προκειμένου να εξασφαλίσουν την επαγγελματική σταθερότητα και ένα ικανοποιητικό εισόδημα, που θα τους εξασφαλίζει οικονομική ευμάρεια για την οικογένειά τους. Αυτό επιβεβαιώνεται σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό από το 11% των συμμετεχόντων με παιδιά προσχολικής ηλικίας που βρίσκονται στην ηλικιακή κλίμακα 46 έως 55 ετών. Σχετικά με την ηλικία των παιδιών των συμμετεχόντων, αυτή κάλυψε το ηλικιακό κριτήριο της έρευνας, καθώς πρόκειται για παιδιά προσχολικής ηλικίας (0-6 ετών).

Παράλληλα σχετικά με την οικογενειακή κατάσταση των συμμετεχόντων στην έρευνα, στην πλειοψηφία τους είναι παντρεμένοι, τηρώντας το παραδοσιακό πρότυπο της πυρηνικής οικογένειας. Αυξημένο παρόλα αυτά είναι και το ποσοστό των διαζευγμένων ζευγαριών και των ανύπαντρων. Τα στατιστικά στοιχεία της έρευνας επιβεβαιώνουν και τις βιβλιογραφικές αναφορές βάσει των οποίων η έλλειψη διαθέσιμου χρόνου αποτελεί μια από τις αιτίες αύξησης των διαζυγίων. Επιπλέον, σημαντικό είναι και το ποσοστό των ζευγαριών που καταλήγουν στη συμβίωση εκτός γάμου, λόγω των κοινωνικών μεταβολών και αξιών, όπως αυτές αναφέρθηκαν στο θεωρητικό μέρος της εργασίας. Σχετικά με τον αριθμό των παιδιών των συμμετεχόντων, η έρευνα απέδειξε ότι το 54,3% είχαν 1 παιδί και το 36,7% είχαν 2 παιδιά. Αυτό με τη σειρά επιβεβαιώνεται από τα όσα αναφέρονται στο θεωρητικό μέρος της παρούσας εργασίας, στο οποίο γίνεται λόγος για την υπογεννητικότητα με το μειωμένο αριθμό παιδιών που αποκτούν οι άνθρωποι στις μέρες μας. Η πολυτεκνία και η πολυμελής οικογένεια ανήκει στο παρελθόν, καθώς λόγω των συνεχών κοινωνικών μεταβολών και των οικονομικών απαιτήσεων, τα ζευγάρια αρκούνται στην απόκτηση ενός ή δυο παιδιών. Κάτι τέτοιο γίνεται προφανές από τα δεδομένα της έρευνας μιας και μόλις το 9%, δηλώνει ότι έχει 3 παιδιά και κανένας περισσότερα.

Όσον αφορά τις ώρες εργασίας ανά εβδομάδα παρατηρείται μέσα από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων ότι η πλειοψηφία τους εργάζεται 5 έως 8 ώρες, ενώ ακολουθούν σε αυξημένο ποσοστό όσοι εργάζονται 9 έως 11 ώρες. Είναι φανερό λοιπόν, ότι λόγω των αυξημένων κοινωνικών και οικονομικών απαιτήσεων, έτσι όπως αυτές διαμορφώνονται συνεχώς, οι άνθρωποι αναγκάζονται να εργάζονται όλο και περισσότερο,

ενίστε και τα Σαββατοκύριακα, όπως άλλωστε αποδεικνύει η έρευνα. Πιο συγκεκριμένα, βάσει των απαντήσεων που δόθηκαν, αυτοί που εργάζονται συχνά το Σάββατο αποτελούν σημαντικό ποσοστό, έναντι αυτών που στην πλειονότητα τους δεν εργάζονται ποτέ την Κυριακή. Αξίζει να αναφερθεί ότι ένα τμήμα των συμμετεχόντων σε ποσοστό 8,1% εργάζεται συχνά την Κυριακή, γεγονός που επιβεβαιώνει τον περιορισμένο ελεύθερο χρόνο τους. Αναφορικά με τη φύλαξη και την φροντίδα των παιδιών κατά τις ώρες εργασίας των γονέων, διαπιστώνεται ότι ένα σεβαστό ποσοστό των συμμετεχόντων επιλέγει τη γιαγιά και τον παππού για να αναλάβει τη φύλαξη και συνακόλουθη φροντίδα των παιδιών τους. Το γεγονός αυτό δεν προκαλεί έκπληξη, καθώς η γιαγιά και ο παππούς, λειτουργώντας σαν οικογενειακοί φροντιστές, ανταποκρίνονται στην παραδοσιακή κουλτούρα της ελληνικής κοινωνίας. Η επικράτηση αυτής της αντίληψης, επιβεβαιώνεται και από άλλες έρευνες σε ευρωπαϊκό επίπεδο, που δίνουν στην Ελλάδα προβάδισμα στη φροντίδα και τη φύλαξη των παιδιών από τους παππούδες μαζί με άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου, έναντι Σκανδιναβικών χωρών, όπου η αντίληψη αυτή απέχει κατά πολύ από τη νοοτροπία τους. Παράλληλα, η λύση αυτή χαρακτηρίζεται και ως οικονομική, αφού δεν χρειάζεται καμία οικονομική δαπάνη των γονιών, ενώ ταυτόχρονα ενισχύεται το αίσθημα σιγουριάς τους για την ασφάλεια των παιδιών τους από τους παππούδες. Αμέσως μετά ακολουθεί η επιλογή του/της συζύγου για τη φύλαξη και φροντίδα των παιδιών, κάτι που δικαιολογείται, όταν οι σύζυγοι εργάζονται με βάρδιες ή όταν ο ένας εκ των δύο δεν εργάζεται. Επιπλέον, ένα ποσοστό συμμετεχόντων της τάξης του 7,1% επιλέγει την ανάθεση της φροντίδας του παιδιού σε κάποιο άλλο συγγενικό πρόσωπο, επιβεβαιώνοντας τη συμμετοχή των άτυπων δικτύων φροντίδας μέσα στα πλαίσια της οικογένειας. Επίσης, 8 από τους συμμετέχοντες δήλωσαν ότι εμπιστεύονται τη φροντίδα του παιδιού τους σε μια babysitter. Αξιοσημείωτο είναι ότι η επιλογή αυτή καλύπτει μόλις το 3,8% των συμμετεχόντων της έρευνας για λόγους που πιθανό είναι να οφείλονται σε έλλειψη εμπιστοσύνης των γονέων απέναντι στη babysitter και σε έλλειψη σχετικής επαγγελματικής και επιστημονικής κατάρτισης της ίδιας. Είναι πιθανό βέβαια να οφείλεται και σε οικονομικούς λόγους, καθώς η αμοιβή τους πολλές φορές είναι υψηλή και δεν ανταποκρίνεται στις παροχές τους. Αντίθετα, για το λόγο αυτό, υπάρχει η λύση του παιδικού σταθμού, η οποία μπορεί να είναι περισσότερο δαπανηρή, αλλά συνδυάζει την κοινωνικοποίηση με παράλληλη εκπαίδευση και αγωγή του παιδιού. Αυτό επιβεβαιώνε-

ται από τη διενεργηθείσα έρευνα, όπου οι γονείς που εμπιστεύονται τη φύλαξη και φροντίδα τους σε παιδικό σταθμό, ανέρχονται σε 23, δηλαδή σε ποσοστό 11%.

Επιπλέον, σχετικά με το κατά πόσο μπορούν να ασχοληθούν οι γονείς με το παιδί μετά τη δουλειά, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων απάντησε ότι μπορεί να ασχοληθεί αρκετά με το παιδί. Ακολουθεί με μεγάλο ποσοστό, της τάξης του 20,5%, η άποψη των γονιών εκείνων που αναφέρουν ότι δεν μπορούν να ασχοληθούν σχεδόν καθόλου με το παιδί μετά τη δουλειά. Το ποσοστό αυτό έρχεται να επιβεβαιώσει προηγούμενες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί, βάσει των οποίων όλο και λιγότερο χρόνο μπορούν να διαθέσουν οι γονείς για τα παιδιά τους μετά τη δουλειά. Παράλληλα, η δυνατότητα ενασχόλησης με το παιδί σε καθημερινό επίπεδο μοιάζει να είναι ανέφικτη, γεγονός που αποδεικνύουν τα στατιστικά στοιχεία της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα το 49% των συμμετεχόντων στην έρευνα, δήλωσαν ότι μπορούν να ασχολούνται 3 έως 5 ώρες καθημερινά με το παιδί, ενώ το 31,9%, από 0 έως 2 ώρες. Γίνεται λοιπόν κατανοητό, ότι οι αυξημένες επαγγελματικές υποχρεώσεις των γονέων, περιορίζουν σημαντικά το χρόνο ενασχόλησής τους με το παιδί, μειώνοντας κατά πολύ τη μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Αναφορικά με τις ώρες που ασχολούνται ταυτόχρονα και οι δυο γονείς με το παιδί εβδομαδιαία, παρατηρείται ότι είναι μεγαλύτερο το ποσοστό εκείνων που αφιερώνουν 0 έως 5 ώρες στο παιδί τους. Ο αυξημένος φόρτος εργασίας, η εργασία σε βάρδιες, η δυσκολία ταυτόχρονης παραμονής του ζευγαριού στο σπίτι και ο αυξημένος αριθμός διαζυγίων, επιβεβαιώνουν αυτό το αποτέλεσμα. Ακολουθώντας το 21,4% των συμμετεχόντων δήλωσαν ότι οι ώρες που ασχολούνται και οι δυο σύζυγοι ταυτόχρονα με το παιδί τους σε εβδομαδιαία βάση ανέρχονται σε 11 έως 15 ώρες. Αυτό είναι δυνατόν να συμβαίνει στη διάρκεια του Σαββατοκύριακου, όπου ο φόρτος εργασίας τους είναι μειωμένος ή μηδαμινός και έτσι το ζευγάρι βρίσκει ελεύθερο χρόνο να τον αφιερώσει στο παιδί.

Στη συνέχεια, παρατηρούνται οι απαντήσεις που δόθηκαν, σχετικά με τις προτιμήσεις των ερωτηθέντων για τις δραστηριότητες που πραγματοποιούν με το παιδί στον ελεύθερο χρόνο. Πιο συγκεκριμένα, οι γονείς προτιμούν στον ελεύθερο χρόνο να παίζουν πολύ συχνά παιχνίδια με τα παιδιά και να πηγαίνουν συχνά βόλτες ή εκδρομές. Το γεγονός αυτό, συμπίπτει με τον ποιοτικό χρόνο που θέλουν να αφιερώνουν στο παιδί. Εξάλλου το παιχνίδι, οι βόλτες και οι εκδρομές παρέχουν πληθώρα ερεθισμάτων που ενισχύουν όλους τους τομείς ανάπτυξης του παιδιού. Παράλληλα αρκετοί είναι οι γονείς που προτιμούν να αξιοποιούν τον ελεύθερο χρόνο με το παιδί, συμμετέχοντας σε κοινω-

νικές εκδηλώσεις ή παρακολουθώντας τηλεοπτικά προγράμματα. Οι κοινωνικές εκδηλώσεις, είτε αναφέρονται σε ένα παιδικό party, είτε σε μια συνάντηση ενηλίκων, αποτελούν περιπτώσεις διεξόδου και κοινωνικής συναναστροφής και αποφορτίζουν από το άγχος και τη ρουτίνα της καθημερινότητας όλα τα μέλη της οικογένειας. Μάλιστα η κοινωνική συναναστροφή είναι πηγή ανανέωσης, για τη σύγχρονη πυρηνική οικογένεια, που είναι απομονωμένη μέσα στο σύνολο των μελών της. Όσον αφορά την παρακολούθηση τηλεοπτικών προγραμμάτων, αυτή αποτελεί στιγμή χαλάρωσης και ξεκούρασης των γονιών μέσα στα πλαίσια του σπιτιού και προτιμάται λόγω αυξημένης κόπωσης και μειωμένης διάθεσής τους για ενασχόληση με το παιδί. Σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών με τους γονείς τους σε αθλητικές δραστηριότητες, η πλειοψηφία σπάνια επιλέγει αυτές, λόγω του ότι συνήθως λαμβάνουν χώρα την Κυριακή, μέρα την οποία προτιμούν να την αφιερώσουν στην οικογένεια. Παράλληλα, η επιλογή των δραστηριοτήτων που θα υλοποιηθούν γίνεται και από τους γονείς και από το παιδί, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στην συντριπτική πλειοψηφία των απαντήσεων των συμμετεχόντων, που ανέρχεται σε 67,6%. Το γεγονός αυτό, φανερώνει τη διαλλακτικότητα των γονιών απέναντι στα παιδιά τους, τις ίσες ευκαιρίες να συμμετέχει το παιδί στη λήψη αποφάσεων και τον παιδοκεντρισμό που χαρακτηρίζει τους σύγχρονους γονείς. Επιπλέον, όσον αφορά το ενδιαφέρον του παιδιού για δραστηριότητες, αυτό συγκεντρώνεται ως επί το πλείστον στο παιχνίδι σε ποσοστό 57,6% και στις δραστηριότητες εκτός σπιτιού σε ποσοστό 30%. Είναι φανερό λοιπόν, πως τα παιδιά προτιμούν το παιχνίδι αφού αυτό είναι αναπόσπαστο κομμάτι της παιδικής ηλικίας, ενώ παράλληλα με τις δραστηριότητες εκτός σπιτιού, εκτονώνουν την ενέργειά τους, αποκτούν ερεθίσματα και έχουν τη δυνατότητα να κάνουν «πράγματα» που μέσα στο σπίτι είναι απαγορευμένα. Αμέσως μετά ακολουθεί σε ποσοστό 7,6%, η προτίμηση των παιδιών για συζητήσεις με τους γονείς τους, καθώς αυτός είναι ο βασικός τρόπος αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας μεταξύ τους. Αυτό που αξίζει να αναφερθεί είναι η μειωμένη προτίμηση των παιδιών στην παρακολούθηση τηλεοπτικών προγραμμάτων που αγγίζει μόλις το 3,8%, τη στιγμή που αρκετοί γονείς επιλέγουν στον ελεύθερο χρόνο να παρακολουθούν τηλεόραση, όπως έχει ήδη αναφερθεί.

Στη συνέχεια, παρατηρείται η άποψη των γονέων σχετικά με ενδεχόμενη αλλαγή στη συμπεριφορά του παιδιού τους σε περιόδους άδειας ή διακοπών. Συγκεκριμένα το 57,6% των συμμετεχόντων δήλωσε ότι παρατηρεί αλλαγές στη συμπεριφορά του παιδιού τους, ενώ το 42,4% δεν παρατηρεί καμία απολύτως αλλαγή. Όπως υποστηρίζεται

και στη θεωρία, οι γονείς δεν προσδίδουν μεγάλη σημασία στα λεγόμενα και τις αντιδράσεις των παιδιών τους, καθώς συνδέοντας τα «προβλήματα» των παιδιών με τη μικρή τους ηλικία, θεωρούν ότι είναι ασήμαντα. Αναφορικά με το ποσοστό των γονιών που διαπιστώνει αλλαγή στη συμπεριφορά του παιδιού σε περιόδους άδειας ή διακοπών, οι αλλαγές έχουν να κάνουν με το κατά πόσο το παιδί γίνεται ή όχι εξωστρεφές, ζωηρό, δεκτικό απέναντι στο γονέα ή δημιουργικό. Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι από τους 210 συμμετέχοντες της έρευνας, οι 121 παρατήρησαν αλλαγή στη συμπεριφορά του παιδιού και με βάση αυτούς θα αναφερθούν τα παρακάτω ποσοστά. Ως εκ τούτου, οι 95 από τους 121 συμμετέχοντες, παρατήρησαν ότι σε περιόδους άδειας ή διακοπών, το παιδί εμφανίζεται να είναι περισσότερο εξωστρεφές σε σχέση με τη φυσιολογική ροή της καθημερινότητας. Παράλληλα, 89 από τους 121 συμμετέχοντες, ανέφεραν ότι το παιδί εμφανίζεται περισσότερο ζωηρό, οι 78 στους 121, δήλωσαν ότι είναι περισσότερο δεκτικό απέναντί τους και 86 στους 121, ανέφεραν ότι είναι περισσότερο δημιουργικό. Οι αλλαγές αυτές οφείλονται στο ότι σε περιόδους όπου η οικογένεια είναι συγκεντρωμένη, το παιδί έχει περισσότερες ευκαιρίες έκφρασης των συναισθημάτων του, αλληλεπίδρασης με τους γονείς και δυνατότητα επιλογής και υλοποίησης διαφόρων δραστηριοτήτων.

Σε καθημερινή βάση, καθώς οι συνθήκες επιβάλλουν όλο και περισσότερες ώρες εργασίας, οι γονείς συναισθανόμενοι την ανεπάρκειά τους όσον αφορά την απόδοση ποσοτικού χρόνου στο παιδί, συχνά προβαίνουν στην αγορά παιχνιδιών. Αυτό έρχεται να επιβεβαιωθεί από τα στοιχεία της έρευνας σύμφωνα με τα οποία περίπου οι μισοί από αυτούς που απάντησαν, με ποσοστό 47,6% αγοράζουν συχνά δώρα στο παιδί. Κατά αυτό το τρόπο προσπαθούν να περιορίσουν τις ενοχές τους και να καλύψουν το κενό που δημιουργεί η έλλειψη της φυσικής τους παρουσίας στη σχέση τους με το παιδί. Για το λόγο αυτό, όπως έχει προαναφερθεί στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, επιλέγουν ποιοτικά παιχνίδια, πιστεύοντας ότι με αυτό το τρόπο αντικαθιστούν τον ποιοτικό χρόνο της άμεσης επαφής τους με το παιδί.

Τέλος, στην ερώτηση σχετικά με το πότε τα παιδιά περνάνε καλύτερα η πλειοψηφία των συμμετεχόντων σε ποσοστό 83,3% απάντησε ότι τα παιδιά περνάνε καλύτερα όταν οι ίδιοι οι γονείς ασχολούνται μαζί τους. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι και σε αυτό το σημείο τα αποτελέσματα της έρευνας επιβεβαιώνουν τη θεωρητική προσέγγιση του θέματος, μιας και τα παιδιά έχουν έντονη την ανάγκη επαφής με τους γονείς καθώς και της

ενεργής ακρόασης των λεγομένων τους. Επίσης, χρειάζεται να μοιράζονται στιγμές μεταξύ τους, ώστε να ενδυναμώνεται και να ενισχύεται η συναισθηματική ασφάλεια των παιδιών. Κάτω από αυτές τις συνθήκες τίθενται οι βάσεις για μια ομαλή και ολόπλευρη ανάπτυξη των παιδιών.

7.2 Συμπεράσματα

Οι απαντήσεις που δόθηκαν σχετικά με το χρόνο εργασίας και το διαθέσιμο ελεύθερο χρόνο των γονιών, είναι σύμφωνα με αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών και επιβεβαιώνονται και μέσα από την παρούσα έρευνα.

Φανερά οι γονείς σήμερα ασχολούνται πολύ λιγότερο με τα παιδιά τους σε σύγκριση με το παρελθόν, εργάζονται περισσότερο με αποτέλεσμα να μειώνονται σημαντικά οι ώρες αλληλεπίδρασης μεταξύ τους. Η κοινωνική αποξένωση που διακρίνει τη σύγχρονη πυρηνική οικογένεια αποκτά όλο και μεγαλύτερες διαστάσεις στα πλαίσια των απαιτητικών ρυθμών ζωής. Οι δυσμενείς αυτές συνθήκες αναμενόμενα έχουν επιπτώσεις τόσο στο σύνολο της οικογένειας γενικότερα, όσο και σε κάθε μέλος ξεχωριστά ειδικότερα.

Τα παιδιά περνάνε το χρόνο τους πλέον με τον ένα γονέα ως επί το πλείστον, με κάποιο συγγενικό πρόσωπο ή με το άτομο που τα προσέχει, αφού τις περισσότερες ώρες οι γονείς τους εργάζονται. Παρόλα αυτά η ανάγκη των παιδιών για προσοχή είναι έντονη και εμφανής ανά πάσα στιγμή. Έχουν περισσότερη ανάγκη από την παρουσία των γονέων τους, παρά από την υποκατάσταση αυτής με δώρα. Έτσι, η έλλειψη αυτή που δημιουργείται στο παιδί είναι πιθανό να έχει συνέπειες τόσο στην ψυχολογία του όσο και στη ζωή του γενικότερα. Συμπερασματικά, επιβεβαιώνονται όλες οι υποθέσεις που είχαν τεθεί στην αρχή της εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρείται ότι από τη σύσταση έως τη νοοτροπία που τη διέπει, η σύγχρονη πυρηνική οικογένεια έχει αλλάξει ριζικά σε σύγκριση με το παρελθόν. Τα μέλη της είναι λιγότερα, η συλλογική εργασία για την επιβίωσή τους έχει αντικατασταθεί από την ατομική εργασία κάθε μέλους, ενώ η αποξένωση είναι κύριο χαρακτηριστικό της.

Παράλληλα σχετικά με την υπόθεση για το εάν οι γονείς εργάζονται πολλές ώρες, η έρευνα επιβεβαιώνει το γεγονός. Καθώς ο ρόλος της γυναίκας διευρύνθηκε στο πεδίο της εργασίας, σε συνδυασμό με τις αυξημένες ώρες δουλειάς του άντρα, ο συνολικός χρόνος εργασίας του ζευγαριού αυξήθηκε. Ως αποτέλεσμα αυτών, η φροντίδα των

παιδιών αναλαμβάνεται από τρίτους, είτε αυτοί ανήκουν στο ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον, είτε από πρόσωπα ή προσχολικά ιδρύματα επ' αμοιβή. Κατ' αυτό τον τρόπο, επιβεβαιώνεται και η υπόθεση που είχε τεθεί σχετικά με την εμπλοκή τρίτων, πέραν των γονέων, στην ανατροφή των παιδιών. Αναμφίβολα λοιπόν, όλα αυτά τείνουν να έχουν συνέπειες τόσο στην οικογένεια, όσο και στο παιδί. Στην οικογενειακή ζωή μειώνεται συνεχώς ο καθημερινός χρόνος συζητήσεων και επαφής των μελών της, λόγω εξοντωτικών ρυθμών εργασίας, ενώ συγχρόνως στα παιδιά δεν δίνεται ο απαιτούμενος χρόνος που χρειάζεται για την ανάπτυξη και ενδυνάμωση των οικογενειακών σχέσεων.

7.3 Η συμβολή της παρούσας μελέτης

Όπως κάθε έρευνα στοχεύει στην αναζήτηση νέων πληροφοριών και στον εμπλουτισμό της γνωστικής παρακαταθήκης, έτσι και η παρούσα αποτέλεσε ένα μικρό κομμάτι γνώσης σε ένα θέμα που τυγχάνει ελλιπούς έρευνας στον ελληνικό χώρο. Τα δεδομένα της μπορούν να αξιοποιηθούν από την επιστημονική κοινότητα που ασχολείται με την ψυχολογία των παιδιών και το ρόλο της οικογένειας στη διαμόρφωσή της, δεδομένου ότι στην προσχολική ηλικία η αλληλεπίδραση των γονιών με το παιδί είναι πρωταρχικής σημασίας στη διαμόρφωση της προσωπικότητας, της συναισθηματικότητας και της συμπεριφοράς του.

7.4 Περιορισμοί

Όπως σε κάθε ερευνητική προσπάθεια, έτσι και στην παρούσα έρευνα υπήρξαν κάποιοι περιορισμοί, οι οποίοι επισυνάπτονται παρακάτω και είναι απαραίτητο να ληφθούν υπόψη σε σχετική μελλοντική έρευνα. Αρχικά, σημαντικό περιορισμό στην έρευνά μας αποτέλεσε ότι το υπό εξέταση θέμα δεν έχει διερευνηθεί, επαρκώς τουλάχιστον, μιας και οι κατά καιρούς έρευνες στην πλειονότητά τους εστιάζουν στην περιγραφή και ανάλυση του αυξημένου ωραρίου εργασίας του πατέρα. Ειδικότερα αναφέρεται ότι κατά τη βιβλιογραφική ανασκόπηση του θέματος, στάθηκε αδύνατο να εντοπιστεί σχετική διενεργηθείσα έρευνα στον ελληνικό χώρο. Παράλληλα, έναν ακόμη περιορισμό αποτέλεσε το γεγονός ότι τα δεδομένα της έρευνας συλλέχθηκαν μόνο από τους γονείς, χωρίς να ανιχνευθεί και η γνώμη των παιδιών. Επομένως είναι πιθανόν, οι αναφορές τους για τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τις επιθυμίες των παιδιών, να περιέχουν παρανοήσεις σε σχέση με την πραγματικότητα. Τέλος, περιορισμό, αποτελεί το γεγονός

ότι η σύσταση, οι αξίες, η νοοτροπία και τα ιδανικά της σύγχρονης οικογένειας επηρεάζονται και διαμορφώνονται από τις συνεχείς κοινωνικές μεταβολές και πολιτισμικές αλλαγές.

7.5 Προτάσεις

Αναφορικά με τις προτάσεις μας για μελλοντική έρευνα, είναι δυνατόν τα αποτελέσματα της υπάρχουσας να αξιοποιηθούν καταλλήλως από φοιτητές κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, από επαγγελματίες που δραστηριοποιούνται σε κλάδους που ασχολούνται με την ανάπτυξη των παιδιών και της οικογένειας, καθώς και από άλλους ενδιαφερόμενους που επιθυμούν να διεξάγουν σχετική έρευνα. Παράλληλα, η αξιοποίηση των δεδομένων της παρούσας έρευνας θα δώσει την ευκαιρία στο γονεϊκό πληθυσμό, να ενημερωθεί και να γνωρίσει πτυχές της καθημερινότητας και συνέπειες στην οικογενειακή ζωή και στα παιδιά, που ίσως μέχρι σήμερα δεν έχει συνειδητοποιήσει. Κλείνοντας, αναφέρεται ότι σε ερευνητικό επίπεδο μπορεί να αποτελέσει το έναυσμα για περαιτέρω εμβάθυνση του θέματος, εμπλουτίζοντας κατ' αυτό τον τρόπο την έρευνα στο υπό εξέταση θέμα που στην ελληνικό χώρο είναι περιορισμένη.

Αναφορές

- Αλεξίου, Δ. (2001). *Σύγχρονη μητέρα, όσα πρέπει να ξέρει για το παιδί*. Αθήνα: Φλώρου.
- Αντωνιάδης, Α. (1994). *Το παιχνίδι*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Αποστολάκης, Ι., Ευσταθίου, Γ., Καρασαρίδης, Π., Κάρκου, Β., Λάκκας, Ι., Μελισσαρόπουλος, Τ., κ.α. (1989). *Δέσμη. Γενικό Φροντιστήριο*. Αθήνα: Χριστόπουλος Ο.Ε.
- Αποστολόπουλος, Κ. (1998). *Μαθήματα κοινωνιολογίας της οικογένειας*. Αθήνα: Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.
- Αποστολόπουλος, Κ., Γεωργιτσογιάννη, Ε., Κανέλλου, Α., Σαϊτη, Α., Σδράλη, Δ. & Τριάδη, Δ. (2007). *Οικιακή οικονομία*. Ανακτήθηκε 10 Οκτωβρίου 2018 από digitaalschool.minedu.gov.gr/modules/ebook/show.php/DSGL103/57/437,1653/.
- Αυγητίδου, Σ. (2001). *Το παιχνίδι: Σύγχρονες ερμηνευτικές και διδακτικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Τυπωθήτω Γ. Δαρδάνος.

- Βερνάνδου-Ξένου, Α. (1989). *Τα παιδιά των εργαζόμενων γυναικών είναι πιο έξυπνα*. Αθήνα: Πάνθεον.
- Γερμανός, Δ. (2004). *Χώρος και διαδικασίες αγωγής. Η παιδαγωγική ποιότητα του χώρου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γεωργίου-Νίλσεν, Μ. (2002). *Η τέχνη να είσαι γονιός*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Γκιζέλης, Γ., Καυταντζόγλου, Ρ., Τεπέρογλου, Α. & Φίλιας, Β. (1984). *Παράδοση και νεωτερικότητα στις πολιτιστικές δραστηριότητες της ελληνικής οικογένειας: Μεταβαλλόμενα σχήματα*. Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε.
- Δαράκη, Λ. (1995). *Το προσχολικό παιδί και οι ανάγκες του*. Αθήνα-Γιάννινα: Δωδώνη.
- Δουλκέρη, Τ. (1986). *Η συμμετοχή της Ελληνίδας στην οικογένεια και στην εργασία*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Δουμάνη-Χρηστέα, Μ. (1983). *Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα*. Αθήνα: Κέδρος.
- Δρόσου, Ζ. (1985). *Παιδαγωγικά προβλήματα και γονείς*. Αθήνα: Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων.
- Eurostat (2011). Στατιστικές απασχόλησης. Ανακτήθηκε 20 Νοεμβρίου 2018 από ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics/el.
- Ζαφείρης, Α.Γ. Ζαφείρη, Ε. & Μουζακίτης, Χ. (1999). *Η οικογενειακή θεραπεία, θεωρία και πρακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ζαφειροπούλου, Μ. (1999, Μάϊος). Η οικογένεια στη νέα εποχή. Σε Μ. Ζαφειροπούλου (επιμ.) *Η οικογένεια στη σύγχρονη κοινωνία*. Κομοτηνή: Πανελλήνιο Παιδαγωγικό Συνέδριο.
- Ζέρβα, Μ., Σιδηροπούλου, Τ., Ζέρβας, Κ. & Σαλωνίδης, Β. (2008). *Η προέκταση του ρόλου του Βρεφονηπιακού σταθμού ως θεσμού του Κράτους Πρόνοιας: Το παράδειγμα της αγωγής υγείας*. Αθήνα: Α.Τ.Ε.Ι., Τμήμα Προσχολικής Αγωγής.
- Θεοδωροπούλου, Ε. (2003). *Κοινωνιολογία της οικογένειας*. Αθήνα: Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.
- Ιέρ, Π. (2009). *Τόπος στο παιχνίδι: Μαθαίνω να παίζω, μαθαίνω να ζω*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κάππας, Χ. (2005). *Ο ρόλος του παιχνιδιού στην παιδική ηλικία*. Αθήνα: Ατραπός.
- Καβουνίδη, Τ. (1989). Ο έλεγχος της εργασίας της γυναίκας. *Σύγχρονα θέματα* (40, 71-80).

- Κακλαμανάκη, Ρ. (1984). *Η θέση της Ελληνίδας στην οικογένεια, στην κοινωνία, στην πολιτεία*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Καραθανάση, Α., Μαλικιώτη-Λοϊζου, Μ. & Μπότου, Α. (2008). *Συμβουλευτική γονέων...για ένα ευτυχισμένο αύριο των παιδιών μας*. Αθήνα: Έκδοση ΥΠ.Ε.Π.Θ - Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων.
- Κανταρτζή, Ε. (1991). *Η εικόνα της γυναίκας-Διαχρονική έρευνα των αναγνωστικών βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου*. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.
- Κατάκη, Χ. (1989). *Η σύγχρονη οικογένεια στα πρόθυρα της μεταβιομηχανικής εποχής: Μορφογενετικές αναθεωρήσεις και ανακατατάξεις*. Διάλεξη: Ελληνική Εταιρεία Ψυχικής Υγιεινής και Νευροψυχιατρικής του Παιδιού.
- Κατάκη, Χ. (1984). *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*. Αθήνα: Κέδρος.
- Κογκίδου, Δ. (1995). *Μονογονεϊκές οικογένειες, πραγματικότητα-προοπτικές, κοινωνική πολιτική*. Αθήνα: Λιβάνη.
- Κοκκινάκη, Φ. (2006). *Κοινωνική ψυχολογία. Εισαγωγή στη μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Κορώσης, Κ. (2003). *Πατέρας και παιδί*. Αθήνα: Ατραπός.
- Κορώσης, Κ. (1997). *Έφηβοι και οικογένεια. Πώς βλέπουν την οικογένεια οι μαθητές της Β' και Γ' τάξης Λυκείου, Κοινωνιολογική Εμπειρική Μελέτη*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κουλογλιώτης, Ν. (1995). *Κοινωνιολογία. Εισαγωγή στην επιστήμη της κοινωνιολογίας*. Αθήνα: Σύγχρονη Εκδοτική.
- Λακάν, Ζ. (1990). *Τα οικογενειακά συμπλέγματα στη διαμόρφωση του ατόμου. Σύγχρονη ψυχαναλυτική βιβλιοθήκη* (μτφρ. Δ. Βεργέτης). Αθήνα: Καστανιώτης. (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1938).
- Λυκιαρδοπούλου, Κ. (1999). *Ο οικογενειακός κύκλος*. Αθήνα: Μέγας Σείριος.
- Μαντζάνας, Π.Κ. (1993). *Πεσταλότσι, ο μεγάλος δάσκαλος της αγάπης, ζωή-έργο-παιδαγωγικές ιδέες*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Μαράτου-Αλιμπραντή, Λ. (1995). *Η οικογένεια στην Αθήνα: Οικογενειακά πρότυπα και συζυγικές πρακτικές*. Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε.
- Μαρκαντώνη, Ι., & Ρήγα, Α.Β. (1991). *Οικογένεια, μητρότητα, αναδοχή*. Αθήνα: Μαυρομμάτη.
- Μαρούδα, Α., Σταύρου, Μ. & Χουρδάκη, Μ. (1989). *Θέματα προετοιμασίας για γάμο-συμβίωση και σχέσεις στην οικογένεια*. Αθήνα: Έκδοση Συγγραφέων.

- Μουσούρου, Λ.Μ. (2003). *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μουσούρου, Λ.Μ. (1993). *Γυναίκα και απασχόληση. Δέκα Ζητήματα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μουσούρου, Λ.Μ. (1985). *Οικογένεια και παιδί στην Αθήνα*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας.
- Μουσούρου, Λ.Μ. (1981). *Βασικά στοιχεία για την ελληνική οικογένεια*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπέρτ, Ρ. (2004). *Η Κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού*. Αθήνα: Αρσενίδης.
- Μυλίτοφ, Μ. (1977). *Ο ρόλος του πατέρα στην οικογένεια* (μτφρ. Α. Τσέλιος). Αθήνα: Οδυσσέας.
- Νόβα-Καλτσούνη, Χ. (2000). *Κείμενα κοινωνιολογίας του γάμου και της οικογένειας*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Δαρδάνος.
- Παρασκευόπουλος, Ι. (1985). *Εξελικτική ψυχολογία, η ψυχική ζωή από την σύλληψη ως την ενηλικίωση*. Αθήνα: Έκδοση Συγγραφέα.
- Παππά, Β. (2016). *Γονείς σε κρίση. Η διαχείριση της απώλειας και της αλλαγής*. Αθήνα: Οκτώ.
- Παππά, Β. (2006). *Επάγγελμα Γονέας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα. (1996). *Εγκυκλοπαίδεια*. Αθήνα: Πάπυρος.
- Πετρογιάννης, Κ. & Melhuish, E.C. (2001). *Προσχολική ηλικία: φροντίδα-αγωγή-ανάπτυξη. Ευρήματα από τη διεθνή έρευνα* (μτφρ. Κ.Πετρογιάννης). Αθήνα: Καστανιώτης.
- Πυργιωτάκη, Ι.Ε. (1984). *Κοινωνιολογία της οικογένειας*. Εξελικτικοί μετασχηματισμοί και σημερινή κατάσταση. *Συνάντηση*, 2, 12.
- Ράπτης, Α. & Ράπτη, Α. (2004). *Μάθηση και διδασκαλία στην εποχή της πληροφορικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Νέων Τεχνολογιών.
- Ράππνερ, Γ. (1967). *Ανατρέφω σωστά το παιδί μου* (μτφρ. Γ. Βαμβαλή). Αθήνα: Μανιατέα.
- Ρίτς, Α. (1983). *Γέννημα γυναίκας. Η μητρότητα σαν εμπειρία και θεσμός* (μτφρ. Α. Βερυκοκάκη). Αθήνα: Νέα Σύνορα-Λιβάνη.
- Σιβροπούλου, Ρ. (1998). *Η οργάνωση και ο σχεδιασμός του χώρου στα πλαίσια του παιχιδιού*. Αθήνα: Παττάκης.
- Σιδέρης, Ν. (2009). *Τα παιδιά δεν θέλουν ψυχολόγο. Γονείς θέλουν!*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Σταματάκη, Ε. (1988). *Πεσταλότσι και Κοραής: Συγκριτική παιδαγωγική έρευνα*. Αθήνα: Ολυμπία.

- Στασινοπούλου, Ο. (1992). *Οι Λειτουργίες του Κράτους σε καιρό Κρίσης, Θεωρία και Ελληνική Εμπειρία*. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Συμεωνίδου, Χ. (1990). *Απασχόληση και γονιμότητα των γυναικών στην περιοχή της πρωτεύουσας*. Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε.
- Τριάρχου, Λ. (2015). *Νευροβιολογικές βάσεις στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Τάκαρη, Ν. (1998). *Η κοινωνική και επαγγελματική θέση της σημερινής γυναίκας*. Αθήνα: Βεντούρας.
- Τριανταφύλλου, Τζ. & Μεσθεναίου, Ε. (1993). *Ποιός φροντίζει; -Η οικογενειακή φροντίδα των εξαρτημένων ηλικιωμένων στην Ελλάδα και στην Ευρώπη*. Αθήνα: Εκδόσεις Sextant.
- Τσαρδάκη, Δ. (1984). *Διαδικασίες κοινωνικοποίησης*. Αθήνα: Σκαρβαίος.
- Τσαούσης, Γ. (1997). *Η κοινωνία μας. Οργάνωση, λειτουργία, δυναμική*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τσαούσης, Γ. (1993). *Η κοινωνία του ανθρώπου. Εισαγωγή στην κοινωνιολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τσιαντής, Γ. (1994). *Ψυχική υγεία του παιδιού και της οικογένειας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Τσιπλητάρης, Φ.Α. (2001). *Η Κοινωνικοποίηση του παιδιού. Μια ψυχοκοινωνιολογική προσέγγιση στα πλαίσια της οικογένειας και του σχολείου*. Αθήνα: Ατραπός.
- Φθενάκης, Β.Ε. (1998, Μάιος). Οι νέες προκλήσεις για τους γονείς σήμερα. Στο Ίδρυμα για το παιδί και την Οικογένεια. *Οικογένεια-Ευρώπη-21ος αιώνας: Όραμα και θεσμοί*. Πρακτικά συνεδρίου από το Ευρωπαϊκό φόρουμ για την οικογένεια. Αθήνα: Λιβάνης-Νέα Σύνορα.
- Χέλμουτ, Φ. (1998). *Κοινωνική ένταξη και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Χουντουμάδη, Α. (1994). *Παιδιά και Γονείς στο ξεκίνημα μιας σχέσης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Χουρδάκη, Μ., Μαρούδα, Α., Σταύρου, Μ. (1989). *Θέματα προετοιμασίας για γάμο-συμβίωση και σχέσεις στην οικογένεια*. Αθήνα: (αυτοέκδοση).
- Χουρδάκη, Μ. (2001). Οι αναντικατάστατοι Παιδαγωγοί. Η εκπαίδευση της οικογένειας. *Σχολές Γονέων. Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 118, 33-39.
- Χουρδάκη, Μ. (2000). *Σχολές Γονέων (1962-2000)*. Αθήνα: Σχολές Γονέων.
- Χουρδάκη, Μ. (1999). *Οικογενειακή Ψυχολογία*. Αθήνα: Leader Books.

- Adler, A. (1984). *Individual Psychology*. Novi Sad: Matsica Srpska.
- Angel, S. (2004). *Ψυχολογία της καθημερινής ζωής* (μτφρ. Μ. Παϊζη). Αθήνα: Lector.
- Beaty, L. (1995). Effects of parental absence on adolescents' peer relations and self-image. *Adolescence*, 30, 873-881.
- Berkman, L.F. & Syme, S.L. (1979). Social networks, host resistance, and mortality: a nine-year follow-up study of Alameda County residents. *American Journal of Epidemiology*, 109, 186-204.
- Bettelheim, B. (1987). *A Good Enough Parent: A Book on Child-Rearing*. New York: Knopf.
- Biller, H.B. (1993). *Fathers and families: Paternal factors in child development*. Westport, CT: Auburn House.
- Bowlby, J. (1995). *Maternal care and mental health*. London: Jason Aronson.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss. Vol. 2. Separation, Anxiety and Anger*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1953). *Child Care and the Growth of Love*. London: Penguin Books.
- Brazelton, T.B. (1998). *Τα αναπτυξιακά προβλήματα του βρέφους και του νηπίου. Η ιατρο-ψυχολογική αντιμετώπισή τους* (μτφρ. Α. Παπασταύρου). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Bredenkamp, S. & Copple, C. (1998). *Καινοτομίες στην προσχολική εκπαίδευση: Αναπτυξιακά κατάλληλες πρακτικές στα προσχολικά προγράμματα* (μτφρ. Ε.Μαρκάκη). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Cabrera, N.J., Tamis-LeMonda, C.S., Brandley, R.H., Hofferth, S. & Lamb, M.E. (2000). Fatherhood in the twenty-first century. *Child development*, 71, 127-136.
- Carvey, C. (1990). *Το παιχνίδι: η επίδραση στην εξέλιξη του παιδιού*. Αθήνα: Κουτσουμπός Α.Ε.
- Chrisp, P. (2006). *Εγκυκλοπαίδεια αρχαία Ελλάδα και αρχαία Ρώμη* (μτφρ. Κ. Αναστασίου, Π. Ζαφειριάδης, Κ. Μητσοπούλου, Μ. Μπατσιούλα, Ν. Στεργίου, Ε. Χεκίμογλου & Φ. Χρηστάκη). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Clarke, L. & Roberts, C. (2004). The meaning of grandparenthood and its contribution to the quality of life of older people, in Growing older, A. Walker and C.H.Hennessy. (eds), *Quality of life in old age (pp. 188-208)*, London: Open University Press.

- Clarke-Stewart, A. (1988). *Το παιδί όταν η μητέρα εργάζεται: ημερήσια φροντίδα, απασχόληση, παιδικοί σταθμοί* (μτφρ. Σ. Σταυροπούλου). Αθήνα: Κουτσουμπός Α.Ε-Fontana.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2007). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας* (μτφρ. Σ. Κυρανάκης, Μ. Μαυράκη, Χ. Μητσοπούλου, Π. Μπιθαρά, Μ. Φιλοπούλου). Αθήνα: Μεταίχμιο Επιστήμες.
- Cohen, H., Stern, V. & Balaban, N. (1991). *Παρατηρώντας και καταγράφοντας τη συμπεριφορά των παιδιών* (μτφρ. Δ. Ευαγγέλου). Αθήνα: Gutenberg.
- Cowan, C.P. & Cowan, P.A. (1998). New families: Modern couples as new pioneers, in Mason M.A., Skdnik, A. & Sugarman, S. (eds.), *The evolving America family. New policies for new families*. Oxford University Press.
- Cowan, C.P. & Cowan, P.A. (1992). *When partners become parents: The big life change for couples*. New York: Basic Books.
- Crockett, L.J., Eggebeen, D.J. & Hawkins, A.J. (1993). Father's presence and young children's behavioral and cognitive adjustment. *Family relations*, 14, 355-377.
- Cummins, E.M., Goeke-Morey, M.C. & Raymond, J. (2004). Fathers in family context: Effects of marital quality and marital conflict. In M.E. Lamp (Ed.), *The role of the father in child development (4th Ed.)*. pp.196-221). New York: Wiley.
- D'Alessandro, M. (7 Αυγούστου 2006). *What are the Advantages and Disadvantages of Different Types of Child Care?* Ανακτήθηκε 22 Νοεμβρίου 2018 από <http://www.pediatriceducation.org/2006/08/07/>
- Dex, S., Smith, C. & Winter, S. (2001). *Effects of family friendly policies on business performance*. Research Paper, The Judge Institute of Management Studies. University of Cambridge.
- Dinkmegier., N. & Mak-kei., G. (2004). *Σχολείο για γονείς* (μτφρ. Ε. Νάντσου). Αθήνα: Θυμάρι.
- Ditch, J.S. (1997). Νέες τάσεις στην οικογενειακή πολιτική μέσα σε ένα μεταβαλλόμενο Ευρωπαϊκό πλαίσιο. *Journal of European Social Policy*, 7, 160-161.
- Dornbusch, S.M., Carlsmith, J.M., Bushwall, S.J., Ritter, P.L., Leiderman, H., Hastorf, A.H. & Gross, R.T. (1985). Single parents, extended households and the control of adolescents. *Child Development*, 56, 326-341.

- Dreikurs, R. (2009). Η Πρόκληση να είμαστε γονείς (μτφρ. Δ. Κωστελένος). Αθήνα: Θυμάρι.
- Eurostat (2007). *Europe in figures*. Eurostat Yearbook 2006-2007.
- Fagan, J. & Iglesias, A. (1995). Father involvement program effects on fathers, father figures and their Head Start children: A quasi-experimental study. *Early childhood Research Quarterly*, 14, 243-269.
- Feeney, S. Christensen, D. & Moravcik, E. (1996). *Who am I in the lives of children?* N.J: Merrill.
- Ferraris, A.O. (2007). Στα παιδιά δεν αρκεί μόνο η αγάπη. Οι ψυχολογικές ανάγκες του παιδιού από το Α έως το Ω (μτφρ. Ε. Λυγερού). Αθήνα: Lector.
- Fraiberg, S.H. (1959). *The magic years: Understanding and Handling the Problems of Early Childhood*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Freud, S. (1964). An outline of psychoanalysis. In *Standard Edition*. Vol.23. London: Hogarth Press.
- Georgas, J. (1989). Changing family values in Greece, from collectivist to individualist. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 20, pp. 80-91.
- Gottman, J. (2000). Η Συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών (μτφρ. Χ. Ξενάκη). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Gray, A. (2005). The changing availability of grandparents as carers and its implications for childcare policy in the UK. *Journal of Social Policy*, 34, 557-577.
- Greer, G. (2001). *Η ολοκληρωμένη γυναίκα*. Αθήνα: Εναλιδός.
- Haley, J., (Ed.). (1971). *Changing families: A family therapy reader*. New York: N.Y: Grune and Stratton.
- Hank, K. & Buber, I. (2009). Grandparents Caring for Their Grandchildren Findings From the 2004 Survey of Health, Ageing, and Retirement in Europe. *Journal of Family Issues*, 30, (1), 53-73.
- Howard, K. & Sharp, J.A. (2001). *Η επιστημονική μελέτη. Οδηγός σχεδιασμού και διαχείρισης πανεπιστημιακών ερευνητικών εργασιών* (μτφρ. Β.Π. Νταλάκου). Αθήνα: Gutenberg.
- Hughes, M. & Kroehler, C.J. (2007). *Κοινωνιολογία. Οι βασικές έννοιες* (μτφρ. Θ.Ιωσηφίδης). Αθήνα: Κριτική.

- Jackson, D.D. (1965). Family rules: Marital quid pro quo. *Archives of general psychiatry*, 12, 589-594.
- Kamii, C. & Devries, R. (1979). *Η θεωρία του Jean Piaget και η προσχολική αγωγή*. Αθήνα: Δίπτυχο
- Kinsella, K., Wan, H. & U.S. Census Bureau (2009). *An Aging World: 2008, International Population Reports, P95/09-1*, U.S. Washington, D.C: Government Printing Office.
- Kline, S. (1993). *Out of the garden. Toys and children's TV Marketing*. London-New York: Verso.
- Koestner, R., Franz, C. & Weinberger, J. (1990). The family origins of empathic concern: A 26 year longitudinal study. *Journal of Personality and Social psychology*, 58 (4), 709-717.
- Krampe, E.M. (2009). A conceptual reformulation of father presence. *Journal of Family Issues*, 50 (7), 875-879.
- Krampe, E.M. (2003). The inner father. *Fathering*, 1, 131-148.
- Lamp, M.E. & Tamis-LeMonda, C. (2004). The role of father: An introduction. In M.E. Lamp (Ed.), *The role of the father in child development* (4th Ed.) (pp.1-31). New Jersey: Wiley & Sons, Inc.
- Lamp, M.E. (1987). Introduction: The emergent American father. In M.E. Lamp (Ed.), *The father's role: Cross-cultural perspectives* (pp.3-25). New York: Wiley.
- Maccoby, E. (1995). *Ο ρόλος των γονέων στην κοινωνικοποίηση των παιδιών: Μια ιστορική αναδρομή*. Στο Γ. Κουγιουμτζάκης, Αναπτυξιακή Ψυχολογία. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Maher, J.& Saugeres, L. (2007). To be or not to be a mother? Women negotiating cultural represations of mothering. *Journal of Sociology*.
- Marsiglio, W., Amato, P., Day, R.D. & Lamp, M.E. (2009). Scholarship on fatherhood in the 1990s and beyond. *Journal of Marriage and the family*, 62, 1171-1193.
- Marsiglio, W., Day, R.D. & Lamp, M.E. (2000). Exploring Fatherhood diversity. *Marriage & Family Review*, 29 (4), 269-293.
- McCormich, C.B. & Kennedy, J.H. (2000). Father-child separation, retrospective and current views of attachment relationship with father, and self-esteem in late adolescence. *Psychology Reports*, 86 (3), 827-834.

- Meckley, A. (2002). *Observing children's play: Mindful methods*. London: International Toy Research Association.
- Mesmin, G. (1978). *Το παιδί, η αρχιτεκτονική και ο χώρος* (μτφρ. Π. Πεντελικός). Αθήνα: Μνήμη.
- Minturn, L., & Lambert, W. (1964). *Mothers of six cultures*. New York: John Wiley.
- Morman, M.T. & Floyd, K. (2006). Good Fathering: Father and son perceptions of what it mean to be a good father. *Fathering*, 4 (2), 113-136.
- Mott, F. & Kowaleski-Jones, L.(1997). Paternal absence and child behavior: Does a child's fender make a difference? *Journal of Marriage and the Family*, 59, 103-119.
- Mulkey, L.M., Crain, R.L. & Harrington, A.J.C. (1992). One-parent households and achievement: Economic and behavioral explanation of a small effect. *Sociology & Education*, 65, 48-65.
- Mydral, A. & Klein, V. (1968). *Women's two roles*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Nichols, M.R. (1993). Parental perspectives on the childbirth experience. *Maternal-Child Nursing Journal*. Vol.21
- Parke, R.D. (1996). *Fatherhood*. U.S.A.: The developing child.
- Parke, R.D. (1987). *Ο πατέρας. Η συμβολή του στη διαμόρφωση του παιδιού* (μτφρ. Α.Κελεσίδου). Αθήνα: Κουτσουμπός.
- Pickard, L., Wittenberg, R., Comas-Herrera, A., Davies, B. & Darton, R. (2000). Relying on informal care in the new century? Informal care for elderly people in England to 2031. *Ageing and Society*, 20, 745-772.
- Pruett, K.D. (1998). Role of the father. *Pediatrics*, 102 (5), 1253-1261.
- Pruett, K.D. (1988). *The Nurturing father* (μτφρ. Schulz-Wild). Munchen: Mosaik.
- Rothblum, D.E. (1983). Sex-role stereotypes and depression in women. In Franks, V. - Rothblum, D.E. (eds.), *The stereotyping of women. Its effects on mental health* (p.p 83-111). New York: Springer Press.
- Satir, V. (1989). *Πλάθοντας Ανθρώπους*(μτφρ. Λ. Στυλιανούδη). Αθήνα: Κέδρος.
- Speight, S., Smith, R., La Valle, I., Schneider, V., Perry, J., Coshall, C. & Tipping, S. (2009). *Childcare and early years survey of parents. Research report DCSF-RR136*. London: National Centre for Social Research.
- Spock, B. (1946). *Baby and Child Care*. U.S.A.: Pocket Books.
- Sullerot, E. (1997). *Le Grand remue- menage*. France: L' Hebdo.

- Terry, D.J. (1991). Transition to parenthood, in P.C.L. Heaven (eds.), *Lifespan Development* (pp. 184-211). Sydney: HBJ.
- Walker, A. & Maltby, T. (1997). *Ageing Europe*. Buckingham: Open University Press.
- Yongman, M.W., Kindlon. & Earls, F. (1995). Father involvement and cognitive/behavioral outcomes of preterm infants. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 34, 58-66.

Πηγές εικόνων

Εικόνα εξωφύλλου: <https://fanpage.gr/αταξινόμητα/ta-pedia-den-theloun-psichologo-gonis-theloun-ti-chriazete-ena-pedi-gia-na-megalosi-sosta/>

Παράρτημα
Επιστολή προς γονείς

Αγαπητοί γονείς,

Το παρόν ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε στα πλαίσια της μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας που εκπονούμε στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, με θέμα την «Διερεύνηση της αλληλεπίδρασης και της εμπλοκής των γονέων με τα παιδιά τους στα πλαίσια της οικογενειακής ζωής. Η παράμετρος των αυξημένων ωρών εργασίας των γονέων».

Οι ερωτήσεις που ακολουθούν είναι όλες κλειστού τύπου και ο χρόνος που απαιτείται για τη συμπλήρωση του δεν ξεπερνά τα δέκα (10) λεπτά. Παρακαλούμε διαβάστε προσεκτικά τις ερωτήσεις και προσπαθήστε, αν είναι δυνατό, να απαντήσετε σε όλες.

Επισημαίνεται, ότι οι απαντήσεις που θα δοθούν, θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς και η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου είναι ανώνυμη.

Σας ευχαριστούμε εκ των προτέρων

Κούλη Χριστίνα
Παναγιωτοπούλου Κατερίνα

Ερωτηματολόγιο

1. Φύλο (του ατόμου που συμπληρώνει το ερωτηματολόγιο)
 - α. Άντρας
 - β. Γυναίκα
2. Ηλικία (του ατόμου που συμπληρώνει το ερωτηματολόγιο)
 - α. Μέχρι 35 ετών
 - β. 36-45 ετών
 - γ. 46-55 ετών
 - δ. 56 ετών και άνω
3. Οικογενειακή κατάσταση (του ατόμου που συμπληρώνει το ερωτηματολόγιο)
 - α. Πανρεμένος/η
 - β. Διαζευγμένος/η
 - γ. Ανύπαντρος/η
 - δ. Χήρος/α
 - ε. Σύμφωνο συμβίωσης/ Συγκατοίκηση
4. Αριθμός παιδιών
 - α. Ένα (1)
 - β. Δύο (2)
 - γ. Τρία (3)
 - δ. Τέσσερα (4)
 - ε. Πέντε (5)
 - στ. Άλλο.....(συμπληρώστε)
5. Ηλικίες παιδιών
 - α. 1-12 μηνών
 - β. 13-24 μηνών
 - γ. 25-36 μηνών
 - δ. 37-48 μηνών
 - ε. 49-60 μηνών
 - στ. 61-72 μηνών

6. Επίπεδο μόρφωσης (του ατόμου που συμπληρώνει το ερωτηματολόγιο)
- α. Απόφοιτος Δημοτικού
 - β. Απόφοιτος Γυμνασίου
 - γ. Απόφοιτος Λυκείου
 - δ. Απόφοιτος Πανεπιστημίου/Τ.Ε.Ι
 - ε. Κάτοχος Μεταπτυχιακού διπλώματος
 - στ. Κάτοχος Διδακτορικού διπλώματος
7. Πόσες ώρες το εικοσιτετράωρο εργάζεστε περίπου;
- α. Δεν εργάζομαι καθόλου
 - β. Λιγότερο από 4 ώρες
 - γ. 5 έως 8 ώρες
 - δ. 9 έως 11 ώρες
 - ε. Περισσότερες από 11 ώρες
8. Το Σάββατο εργάζεστε;
- α. Ποτέ
 - β. Σπάνια
 - γ. Συχνά
 - δ. Πολύ συχνά
 - ε. Πάντα
9. Την Κυριακή εργάζεστε;
- α. Ποτέ
 - β. Σπάνια
 - γ. Συχνά
 - δ. Πολύ συχνά
 - ε. Πάντα
10. Κατά τις ώρες εργασίας σας ποιος αναλαμβάνει συνήθως την επίβλεψη και φροντίδα του παιδιού σας; (σημειώστε μόνο μια απάντηση)
- α. Ο/Η σύζυγος/σύντροφος
 - β. Η γιαγιά/ο παππούς
 - γ. Άλλο συγγενικό πρόσωπο
 - δ. Babysitter
 - ε. Παιδικός σταθμός

11. Πόσο εφικτό είναι για εσάς να ασχοληθείτε με το παιδί σας μετά την δουλειά;
- α. Καθόλου
 - β. Σχεδόν καθόλου
 - γ. Αρκετά
 - δ. Πολύ
 - ε. Πάρα πολύ
12. Πόσες ώρες την ημέρα αφιερώνετε περίπου στην ενασχόληση σας με το παιδί;
- α. 0-2 ώρες
 - β. 3-5 ώρες
 - γ. 6-8 ώρες
 - δ. Πάνω από 8 ώρες
13. Πόσες ώρες την εβδομάδα περίπου ασχολείστε εσείς και ο/η σύζυγος σας ταυτόχρονα με το παιδί;
- α. 0 έως 5 ώρες
 - β. 6 έως 10 ώρες
 - γ. 11 έως 15 ώρες
 - δ. Πάνω από 15 ώρες

Βαθμολογείτε τις παρακάτω δραστηριότητες που συνήθως κάνετε με το παιδί σας στον ελεύθερο χρόνο σας:

14. Παίζουμε διάφορα παιχνίδια

- α. Καθόλου
- β. Σχεδόν καθόλου
- γ. Αρκετά
- δ. Πολύ
- ε. Πάρα πολύ

15. Βλέπουμε τηλεόραση

- α. Καθόλου
- β. Σχεδόν καθόλου
- γ. Αρκετά
- δ. Πολύ
- ε. Πάρα πολύ

16. Πηγαίνουμε βόλτες ή εκδρομές
- α. Καθόλου
 - β. Σχεδόν καθόλου
 - γ. Αρκετά
 - δ. Πολύ
 - ε. Πάρα πολύ
17. Συμμετέχουμε σε κοινωνικές εκδηλώσεις
- α. Καθόλου
 - β. Σχεδόν καθόλου
 - γ. Αρκετά
 - δ. Πολύ
 - ε. Πάρα πολύ
18. Συμμετέχουμε σε αθλητικές δραστηριότητες
- α. Καθόλου
 - β. Σχεδόν καθόλου
 - γ. Αρκετά
 - δ. Πολύ
 - ε. Πάρα πολύ
19. Ποιος αποφασίζει συνήθως για τις δραστηριότητες που θα κάνετε με το παιδί σας στον ελεύθερο χρόνο σας;
- α. Εσείς
 - β. Το παιδί σας
 - γ. Και οι δυο μαζί.
20. Ποιες είναι συνήθως οι δραστηριότητες για τις οποίες το παιδί σας επιδει-
κνύει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον;
- α. Οι συζητήσεις
 - β. Το παιχνίδι
 - γ. Οι δραστηριότητες εκτός σπιτιού
 - δ. Η παρακολούθηση τηλεοπτικών προγραμμάτων
 - ε. Άλλο.....(συμπληρώστε)

21. Σε περιόδους διακοπών/άδειας διαπιστώνετε αλλαγές στη συμπεριφορά του παιδιού σας;

- α. Ναι β. Όχι

Αν ναι, αξιολογείστε την αλλαγή συμπεριφοράς:

22. Εξωστρέφεια

- α. Λιγότερο
β. Το ίδιο
γ. Περισσότερο

23. Ζωηράδα

- α. Λιγότερο
β. Το ίδιο
γ. Περισσότερο

24. Δεκτικότητα

- α. Λιγότερο
β. Το ίδιο
γ. Περισσότερο

25. Δημιουργικότητα

- α. Λιγότερο
β. Το ίδιο
γ. Περισσότερο

26. Αγοράζετε στο παιδί σας παιχνίδια;

- α. Καθόλου
β. Σπάνια
γ. Μερικές φορές
δ. Συχνά
ε. Πολύ συχνά

27. Πότε πιστεύετε ότι το παιδί σας περνάει καλύτερα; (σημειώστε μόνο μια απάντηση)

- α. Όταν ασχολείστε μαζί του
β. Όταν βρίσκεστε στο σχολικό περιβάλλον
γ. Όταν είναι με τον παππού και τη γιαγιά
δ. Όταν παίζει μόνο του